

המראות הצובאות

פירוש אלשיך

למגילת איכה

מאת

רבי משה אלשיך

מהדורה מעוצבת

עיצוב: זהבה גרליץ

דעת

ירושלים תשע"ט

התוכן

3.....	הקדמת המחבר מוהר"ם אלישיך ז"ל.
3.....	פרק א
46.....	פרק ב
80.....	פרק ג
110.....	פרק ד
122.....	פרק ה

הקדמת המחבר מוהר"ם אלשיך ז"ל.

ישמענו העמים וישמחו הלבבות. כי בביאורנו למגילה הזאת, יצא יצאנו להאיר העם ההולכים שחוח לא בחיל ולא בכח, ימצאו מנוח, בראותם בסבלותם וצרותם, בהעלותם על לבבם בשבתם וקיימתם צרות צרורות בשמלותם. ותהי זאת נחמתם בשפלותם ודלותם בגלותם, כי זה אלוהים אלוהינו בכל צרתם לו צר. ודי לנו לראות בנחמה כמה מעלות טובות למקום עלינו, הוא ה' אלוהינו. כי אף גם זאת בהיותינו בתוקף שפלותנו וצרותינו וחורבן בית קדשנו ותפארתנו, ביום פקדו חטאתנו וימוגנו ביד עונינו, וישקוד על הרעה ויביאה עלינו, עם כל זה לא זז מחבבנו חבה יתירה, ועינינו רואות גודל אהבתו אלינו, כי לא נעצב אל לבו כי אם לצרת הבת ירושלים.

אי לזאת קראתי לביאור זה לעיני כל רבים עמים דברים ניחומים, כי במ נוכל להתנחם מעיצבון ההעדרים כל ישראל חברים, וישישו בשמחה ונסו יגון ואנחה והייתה הרווחה. וכאשר קרה לנעמי ובוועז, אחרי ירדו דרך חורונים, שבו לעלות בגרם המעלות מאחז פני כסא ע"י רות הוליד את דוד, כן יקוו ישראל ויחזרו לקוות, כי מרחמם ינהגם ינטלם וינשאם, יוליכם אל בית קדשו, ויבן כמו רמים מקדשו. ומאשפות הארץ יעלנו, ישוב ירחמנו יכבוש וכו'. וכאיש אשר אמו תנחמנו, כן ינחמנו וידבר על לבנו. יבנה חרבותינו, יקים הסוכה ויפרוס השמלה, אמן כן יהי רצון.

פרק א

א איכה ישבה בְּדָד הָעִיר רַבָּתִי עִם הַיִּיתָה כְּאַלְמָנָה רַבָּתִי בְּגוֹיִם שָׁרָתִי בְּמַדִּינֹת הַיִּיתָה
לִמִּס :
ב בָּכוּ תִבְכֶּה בְּלִילָה וְדַמְעָתָה עַל לִחְיָה אֵין-לָהּ מִנְחָם מִכָּל-אַהֲבָיָה כָּל-רַעֲיָה בְּגָדוּ בָּהּ הָיוּ
לָהּ לְאַיִבִים :
ג גָּלְתָה יְהוּדָה מֵעֵנִי וּמֵרֵב עֲבָדָהּ הִיא יֹשֶׁבֶת בְּגוֹיִם לֹא מִצָּאָה מְנוּחַ כָּל-רִדְפָּיָה הַשִּׁיגוּהָ בֵּין
הַמִּצָּרִים :
ד דַּרְכֵי צִיּוֹן אֲבִלּוֹת מִבְּלִי בָּאִי מוֹעֵד כָּל-שְׁעָרֶיהָ שׁוֹמְמִין כִּהְנִיָּה נֶאֱנָחִים בְּתוֹלְתֶיהָ נֹגֹת
וְהִיא מֵר-לָהּ :
ה הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ אֲיָבִיָּה שְׁלוֹ כִי-יְהִי הַזֶּה הַזֶּה עַל-רֵב-פְּשָׁעֶיהָ עוֹלָלִיָּה הִלְכוּ שְׁבִי לִפְנֵי-צָר :

וַיֵּצֵא (מִן בֵּת-) [מִבֵּת-צִיּוֹן] כָּל-הַדָּרָה הָיָה שָׁרִיָּה כְּאֵילִים לֹא-מִצְאוּ מִרְעָה וַיֵּלְכוּ בְּלֹא-כֹחַ
לִפְנֵי רֹדֶף :

ז זָכְרָה יְרוּשָׁלַם יָמִי עֲנִיָּה וּמְרוּדִיָּה כָּל מַחֲמָדֶיהָ אֲשֶׁר הָיָה מִיָּמַי קֶדֶם בְּנָפֹל עִמָּה בְּיַד-צָר
וְאֵין עֹזֶר לָהּ רְאוּהָ צָרִים שָׁחֲקוּ עַל מִשְׁבֶּתָּה :

ח חֲטָא חֲטָאָה יְרוּשָׁלַם עַל-כֵּן לִנְיָדָה הֵייתָה כָּל-מַכְבְּדֶיהָ הִזְלִיחָה כִּי-רְאוּ עֲרוֹתָה גַם-הִיא
נֶאֱנָחָה וַתִּשָּׁב אַחֲזָר :

ט טַמְאָתָה בְּשׁוּלִיָּה לֹא זָכְרָה אַחֲרִיתָהּ וַתִּרְדּוּ פְּלָאִים אֵין מִנְחָם לָהּ רָאָה יְהוָה אֶת-עֲנִיָּי כִּי
הִגְדִּיל אוֹיֵב :

י יָדָו פָּרַשׁ צָר עַל כָּל-מַחֲמָדֶיהָ כִּי-רָאָתָה גּוֹיִם בָּאוּ מִקְדָּשָׁהּ אֲשֶׁר צִוִּיתָה לֹא-יָבֹאוּ בִקְהֵל
לָךְ :

יא אֶל-עִמָּה נֶאֱנָחִים מִבְּקָשִׁים לֶחֶם נִתְּנוּ (מַחֲמֻדִּיהֶם) [מַחֲמָדִיהֶם] בְּאֶכֶל לְהַשִּׁיב נֶפֶשׁ רָאָה
יְהוָה וַהֲבִיטָהּ כִּי הֵייתִי זֹלֵלָה :

יב לֹא אֲלִיכֶם כָּל-עֲבָרִי דֶרֶךְ הַבֵּיטוּ וְרָאוּ אִם-יֵשׁ מִכְאוֹב כְּמִכְאָבִי אֲשֶׁר עֹלָל לִי אֲשֶׁר הוֹגָה
יְהוָה בְּיוֹם חֲרוֹן אַפּוֹ :

יג מִמְרוֹם שָׁלַח-אֵשׁ בְּעֶצְמֹתַי וַיִּרְדְּנָה פֶּרֶשׁ רֶשֶׁת לְרַגְלִי הִשִּׁיבֵנִי אַחֲזָר נִתְּנִי שְׁמָמָה כָּל-
הַיּוֹם דָּוָה :

יד נִשְׁקַד- עַל פִּשְׁעֵי בְּיָדוֹ יִשְׁתַּרְגּוּ עָלָיו עַל-צֹאֲרֵי הַכֶּשֶׁל כָּחִי נִתְּנִי אֲדָנִי בְּיָדִי לֹא-אוֹכֵל
קוֹם :

טו סָלָה כָּל-אֲבִירֵי אֲדָנִי בְּקֶרְבִי קָרָא עָלַי מוֹעֵד לְשֹׁבֵר בַּחוּרֵי גֵת דֶּרֶךְ אֲדָנִי לִבְתוּלֹת בֵּת-
יְהוּדָה :

טז עַל-אֱלֹהֵי אֲנִי בּוֹכִיָּה עֵינֵי עֵינִי יִרְדָּה מַיִם כִּי-רַחֵק מִמֶּנִּי מִנְחָם מְשִׁיב נֶפְשֵׁי הָיָה בְּנִי
שׁוֹמְמִים כִּי גָבַר אוֹיֵב :

יז פָּרַשָׁה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ אֵין מִנְחָם לָהּ צוּהָ יְהוָה לִיעֲקֹב סְבִיבָיו צָרִיו הֵייתָה יְרוּשָׁלַם לְנֹדָה
בִּינֵיהֶם :

יח צָדִיק הוּא יְהוָה כִּי-פִיָּהּ מְרִיתִי שָׁמְעוּ-נָא כָּל- (עַמִּים) [הָעַמִּים] וְרָאוּ מִכְאָבִי בְּתוֹלָתִי
וּבַחוּרֵי הֵלְכוּ בִשְׁבִי :

יט קָרָאתִי לְמֵאֲהָבִי הֵמָּה רְמוֹנֵי כֹהֲנִי וְזִקְנֵי בְּעִיר גֹּעֵו כִּי-בִקְשׁוּ אֶכֶל לֶמֶן וַיִּשְׁיבוּ אֶת-
נֶפְשָׁם :

כ רָאָה יְהוָה כִּי-צָר-לִי מֵעִי חֲמַרְמְרוּ נִהַפְּךְ לְבִי בְּקֶרְבִי כִּי מָרוּ מְרִיתִי מִחוּץ שְׁכָלָה-חֲרָב
בְּבֵית כְּמוֹת :

כא שָׁמְעוּ כִּי נֶאֱנָחָה אֲנִי אֵין מִנְחָם לִי כָּל-אֵיבֵי שָׁמְעוּ רָעִתִי שָׁשׂוּ כִּי אֶתָּה עֲשִׂיתָ הַבָּאֵת יוֹם-
קִרְאָתָה וַיְהִי כִמְנִי :

כב תבא כל-רעתם לפניך ועולל למו כאשר עוללת לי על כל-פשעי כי-רבות אִנְחִיתִי וְלִבִּי דוֹי:

(א) איכה וכו'. עלינו לשבח לאדון הכל אשר בחר בנו מכל העמים. חיבה יתירה נודעת לנו על כל העולמים ורצה בנו מכל קדושים אשר בשמים ממעל עושי דברו. כי רק באבותינו חשק לעבדו ולברך בשמו לתקן עולם במלכות שדי כי הן המה כלי הקדש המריקים ממעל לרקיע על הארץ והדרים עליה, ברכה עד בלי די לעבדה ולשמרה להכין אותה ולסעדה, עדי הוכן בחדס כסא כבוד אלוהים לשכנו בתוכו, ויבן לו בית להיוועד שם אתנו.

ויהי עמנו עד הרבינו לפשוע פשעים רבים וחטאים גדולים ועונות אין מספר לא יום אחד ולא יומיים לא שנה אחת ולא שנתיים, עד עבוד אלוהים אחרים שבעה בתי דינים זה אחר זה (גיטין פח א). ואחרי כן לא זז מחבבנו עד כלות כלי זעמו וחמתו בביתו ובציון עיר נחלתו.

ועל כל אשר הסבנו חורבן ביתו והיכלו וסילוק שכינתו, לא נעצב על לבו על הכל כאשר על ישראל עמו חללי חרב ומזי רעב ולחומי רשף, כדבר שנאמר (ירמיהו ח כג) **מי יתן ראשי מים וכו' ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי.** ואף גם שירת מלאכיו לא ערבה לו ביום ההוא כאשר חכמים יגידו כאשר יבוא בס"ד.

וטעם לשבח הדבר, הלא הוא כי עם בני ישראל המה העמודים אשר ארץ ושמים מתקיימים עליהם, ואם עמודיה יתפלצון מרפיון ידיים לעבוד את ה', תרגז ארץ ממקומה ושמים לא זכו בעיניו.

וזה יורה באצבע מאמרם ז"ל ריש איכה רבתי (א א) וזה לשונם:

אמר רב נחמן אמר שמואל משום רבי יהושע בן לוי, קרא הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת אמר להם: מלך בשר ודם שמת לו מת והוא מתאבל מה דרכו לעשות? אמרו לו תולה שק על פתחו. אמר להם אף אני כך אני עושה, הדא הוא דכתיב (ישעיה נ ג): **אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם.** מלך בשר ודם מה דרכו לעשות? אמרו לו: מכבה הפנסים, אמר להם כך אני עושה, שנאמר (יואל ב י): **שמש וירח קדרו וכו'.** מלך בשר ודם מה דרכו לעשות? כופה את המטות, כך אני עושה, שנאמר (דניאל ז ט) **עד די כרסוון רמיו כו' כביכול שהיו הפוכין.** מלך בשר ודם מה דרכו לעשות? הולך יחף, כך אני עושה, שנאמר (נחום א ג): **ה' בסופה ובסערה דרכו וענן אבק רגליו.**

מלך בשר ודם מה דרכו לעשות? מבצע פורפירא דיליה, כך אני עושה, דכתיב (לקמן ב יז): **עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו.**

רבי יעקב דכפר חנן מפרש ליה: מהו בצע אמרתו מבצע פורפירא. מלך בשר ודם מה דרכו לעשות? יושב ודומם, כך אני עושה, שנאמר (לקמן ג כח): **ישב בדד וידום.**

מלך בשר ודם אבל מה דרכו לעשות? יושב ובוכה, כך אני עושה, דכתיב (ישעיה כב יב): **ויקרא ה' אלוהים צבאות ביום ההוא לבכי וכו'.** ע"כ.

וראוי לשית לב כי הלא כמו זר נחשב קוראו יתברך **למלאכי השרת** לשאלתו ובקשתו זאת, האם ממנו יתברך יפלא כל דבר עד שאול ישאל ממלאכי השרת, וגם התייחס להם מלזולתם. **ועוד בתשובתם** למה לא החילו בעיקר האבלות, והוא, **הולך יחף ומבצע פורפירא.** **ועוד מה** עלה על לבם, היתכן יעמיד **שק** הוא יתברך **על הפתח.** **ועוד בתשובתו** יתברך **כך אני עושה וכו',** הלא הוא יותר ממאמרם ואיך יאמר **כך אני עושה.** וגם עשותו יותר ראוי לדעת למה עשה אז יותר. **ועוד** שלא נזכר פתח בכתוב, ואיך יביא משם כי שם שק על הפתח. **ועל פי דרכנו נשית לב מה ענין אומרו הדא הוא דכתיב** בראיה זו מה שאין כן בשאר. **ועוד מה** זו שאלה למקוטעין וישאל נא כולם פעם אחת, והם מה ראו שלא השיבו כל הדברים כאחד.

ועוד אומרם **מכבה את הפנסין** ולא אמרו את הנרות. **ועוד כי לא יתכן** מלך בשר ודם יכבה נרותיו וישכון בערפל, **וגם נדקדק** כי לא כיבה רק את נרותיו המאירים לארץ ולא ידמה למשל. **ועוד אומרם כופה את המטות** מה שלא יצדק בו יתברך. **וגם למה שינה** שלא אמר מכלל שהיו כפיות, רק שהיו הפוכות. **ועוד באומרם הולך יחף,** איך יצדק זה בו יתברך חלילה, **וגם מהפסוק** אין ראיה מוצאת כלל. **ועוד באומרם מבצע פורפירא,** איזה בגד יערכו לו יקרענו, ואיך יוכרח הענין מהכתוב בצע אמרתו.

ועוד אומרם יושב ודומם, מה זו דממה ואיך ידבר הפסוק ההוא בדממותו יתברך. **ועוד אומרו** באחרונה **מלך בשר ודם אבל וכו'** האם עד כה בבלתי היותו אבל ידבר, הלא אמר והוא מתאבל בפתח דבריו. **ועוד אומרם הוא בוכה,** כי הלא אין הבכי ממשפטי האבלות. **ועוד למה** לא הביא מפסוק **ודמוע תדמע ותרד עיני דמעה וכו'** (ירמיה יג יז) שמדבר על עצמו יתברך ולא מפסוק **ויקרא וכו'** שיורה על בכי הזולת.

ועוד דרך כלל למה נטלו הסדר ההוא מזולתנו בשבעתם.
ועוד מי הגיד לרבי יהושע בן לוי שהוא יתברך **קרא למלאכי השרת** לכך.

אמנם לבוא אל הביאור נזכירה מאמרם ז"ל (בראשית רבה ח ו), האומרים כי מעת בריאת אדם קטרגו מלאכי השרת ואמרו **מה אנוש כי תזכרנו כו'** (תהלים ח ה), וכן במתן תורה (שבת פח ב) אמרו **אשר תנה הודך על השמים** (תהלים ח ב), וביום פקדו את עולמו שבו לאמר **הלא אמרנו לך וכו'.** וכן אמרו ז"ל על פסוק **במסתרים תבכה נפשי מפני גוה** (ירמיה יג יז) מפני גאותן של מלאכי השרת, שהיו אומרים ריבונו של עולם אמרנו לפניך **מה אנוש וכו',**

ולא עוד אלא שאמרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה פתיחתא** כד) שאחד מן המקומות שביקשו מלאכי השרת לומר לפניו שירה היה בעת החורבן אלא שגער בהם הקדוש ברוך הוא.

ונבוא אל הביאור והוא כי הלא **מלאכי השרת** הממאנים יברא אדם ויחשיבנו הוא יתברך, בראותם בעת החורבן כי למפרע צדקה עצתם והמה ראו כי נעצב המלך מלכו של עולם וגער בם על בקשם לשורר לפניו, אין ספק כי העולה על רוחם כי ניחם הוא יתברך כי עשה את האדם בארץ, ואשר חרה לו כעת אינו רק על חילול כבודו יתברך חלילה, והצטרך להסתלק מן המקום אשר בחר וחורבן ביתו, ועיקר כעסו על ישראל חבל נחלתו כי פשעיהם היסבו את כל הרעה הזאת.

על כן מה עשה הוא יתברך למען ידעו כי הוא יתברך מביט מראשית אחרית, ולא צדקה למפרע עצתם מעצתו יתברך, ושאשר נעצב המלך על בנו בכורו ישראל הוא ולא על הבית אשר הוא חרב בעוונם, כמאמרו יתברך (ירמיהו ח כג) **מי יתן ראשי מים כו' את חללי בת עמי.** על כן קראם **ויאמר אליהם מלך בשר ודם שמת לו מת והוא מתאבל מה דרכו לעשות.** כלומר דעו איפה כי על בני בכורי אני מתאבל על חלליהם, כי זה קשה עלי מהכל כי הלא תראו כי כל מה שמלך בשר ודם דרכו לעשות על מתו **אעשה כן גם אני.**

והנה המה ראו כן תמהו כי אמרו בלבם מה נענה בתריה, אם אמרנו דברי האבלות העצמיים הלא לא יבצר כי המה גרמו את כל הרעה הזאת. על כן בחרו להם דבר המורה אבלות וגם כעס על הנותרים, **ויאמרו תולה שק על פתחו.** הלא הוא כי למען דעת כל עם הארץ כי אין חפץ המלך יבוא איש אל החצר הפנימית או אל בית מנוחתו כי נעצב המלך אל אבלותו יתלה **שק על פתחו,** והיה כל הבא לבוא אל המלך פנימה וראה את השק מרחוק ישוב אחור. כן כיוונו גם הם, ברקיע הראשון יסך בענן לו מעבור תפילה כאשר עשה כדבר שנאמר (לקמן ג מד) **סכותה בענן לך מעבור תפלה.**

מה השיב הוא יתברך כך אני עושה הדא הוא דכתיב אלביש וכו', לומר לא מחשבותי מחשבותיכם, אתם חשבתם כי אם אעלים עיני מהם ייטב לכם, דעו וראו כי רע ומר העלמת עיני מהם למלאכי השרת. והוא כי הלא עם בני ישראל על שפע הנשפע מלמעלה על ידי תפילותם וצדקותם נהנים מלאכי השרת, כי הם כצינורות להריק למטה לארץ, כמאמרם ז"ל (זוהר חדש אחרי מח א) כי כמה רבבות מלאכי השרת היו נהנים מזיו תורתו של ירבעם טרם יחסא מה שיבצר מהם בהימנע עבור תפילת ישראל, כי גם בשמים אשר שם מלאכי עליון יחסר שפע. וזהו אומרו יתברך הנה אלביש שמים קדרות על העדר אור השפע מלמעלה, באופן יחסר שפע מן המלאכים אשר בשמים כבודם, ואז ושק אשים כסותם לבלתי שמוע.

והנה על דבר הסדר ובלתי אמור הכל בבת אחת, היה אפשר לומר כי מפחדם ממנו יתברך החילו ברחוק קודם מפתח הבית, ואחר כך מהנרות שבפנים, ועדיין אינן בדברים הנוגעים אל המלך, ואחר כך במטה, ועדיין אינו במלבוש שעליו, ואחר כך במלבוש התחתון הוא המנעל, ואחר כך למעלה בפורפירא, ועדיין אינו בעצמו של מלך, ואחר כך במלך עצמו בשב ואל תעשה יושב ודומם, ואחר כך בקום עשה יושב ובוכה. ולא ערבו אל לבם לאומרם פעם אחת כי פחדו יתברך נפל עליהם.

אמנם מה שאחשבה כי דבר עקרי ועצמי גדול מזה כיוונו, וידוקדק בעצם אומרם על פתחו, והוא בהזכיר מאמרם ז"ל פרק אין דורשין (חגיגה יב ב): כי שבעה רקיעים הם ואלו הן:

וילון רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות. וילון אינו משמש כלום אלא נכנס שחרית ויוצא ערבית ומחדש וכו'. **רקיע** בו חמה ולבנה כוכבים ומזלות. **שחקים** ששם שוחקים מן לצדיקים לעתיד לבא. **זבול** שבו ירושלים ובית המקדש של מעלה. **מעון** שבו כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בלילה וכו'. **מכון** שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד ועליות טללים רעים וחרדה של סופה וסערה של קיטור וכו'. **ערבות** שם צדק וכו' וכסא הכבוד וכו' עד כאן.

והנה בביאור ספר משלי כתבנו כי השבעה רקיעים אלו אינן שבע גלגלים של שבעת כוכבי לכת, שאם כן איך גלגל הירח אינו משמש כלום. וגם מי נתן בכוכב נוגה שחיקת מן לצדיקים, ובגלגל חמה בית המקדש של מעלה (עי' חגיגה יב ב), ומזבח להקריב בו [ו]מיכאל השר הגדול עומד ומקריב (עי' מנחות קי א), מאין ולאין כל הגדולה הזו בגלגל חמה. ושיהיה סובב סובב מקדש העליון בכל יום תמיד מן המזרח למערב ובשס"ה ימים מן המערב למזרח, ובגלגל מאדים יהיו כתות כתות המלאכים אומרים שירה, ומי נתן עולם המלאכים בתוך מהלך הגלגלים, ומה גם עתה במאדים המורה רוגז שיאמרו שם שירי זמרה ושמחה, ובמזל

צדק המורה שמחה וטובה יהיו אוצרות ברד וטללים רעים וקיטור וסופה וסערה, **ובמזל שבתאי** המורה עוני ואנחה יהיו נשמות הקדושות ותהיה השכינה.

ולא עוד כי אם שלמעלה ממושב השכינה יהיה **גלגל שמיני** הוא **גלגל המזלות**, ולמעלה הימנו **גלגל היומי** המסבב את כולן, ושיהיה **הגלגל תשיעי** מסבב את ערבות מושב כסא הכבוד, באופן שהם דברים שאין להם (שיעור) [שחר]. ומה גם למאמר כל חכמי התכונה כי לא היה יכול גלגל היומי לסבב עמו כל הגלגלים ומה גם הפך תנועתם הטבעית אם לא שהם סמוכים כל התשע זה אצל זה כנוגעים ולא נוגעים.

והלא אמרו רבותינו ז"ל (חגיגה יג א) כי בין כל רקיע ורקיע מהלך חמש מאות שנה. אך אמנה אין זה כי אם **שכל תשעה גלגלים** כאשר צירום חכמי התכונה יחד כולם לאחד יחשבו והם **הרקיע השני**, כי הראשון אינו רק **כילון** שעל הפתח שב אל תיקו וחוזר ומתפשט יום יום, שני לו רקיע הכולל המזלות כלן,

השלישי הוא וממנו והלאה אינם מעצם הגלגלים [אלא] **חומר זך דק רוחניים** עולים באיכות רוחניות זה למעלה מזה כפי סדרן,

ערבות יותר רוחני ממכון,

ומכון ממעון,

ומעון מזבול,

וזבול משחקים.

ונבוא אל הביאור, והוא כי הנה המלאכים האלה לא ערבו אל לבם להראות עצבות לפני המקום חלילה פנימה רק קו לקו, בתחתון החלו ובעליון כלו.

אמרו ראשונה **תולה שק על פתחו**, והוא כי הוקשה לו בכתוב שאם אומרו אלביש שמים הוא כולל כולם, איזה כסות תערכו למו לומר אחר כך אשים כסותם. אך יאמר כי הוילון למה שאינו משמש כלום רק כפירוש **רש"י** בגמרא (ד"ה ויצא ערבית) נכנס שחרית לתוך תיקו ויוצא ערבית ומתפשט וכו'.

הנה כי הוא ככסות אשר יתכסו בו השמים, והוא הנקרא **וילון** כמסך **פתח שער השמים**. על כן באומרו **תולה שק על פתחו** הכוונה הוא שישך בענן בתחילת ההכנסה מעבור תפילה. וזה אומרו **הדא הוא דכתיב אלביש וכו'** שאם לא כן איזה כסות יש להם, אלא שחוזר אל וילון מהטעם הנזכר.

ולמה שלא ערבו אל לבם למנוע שפע רק מהאחרון שב **לשאל** הוא יתברך **שנית**, **מלך בשר ודם מה דרכו לעשות**. אז נכנסו יותר ואמרו **מכבה את הפנסין**. ולא אמרו את הנרות כי אין המלך מכבה נרותיו מלפניו, רק **הפנסין** אשר הם חוץ מביתו בחצר החיצונה לשמח עולם מקום אשר משרתיו מצויים שם להאיר להם, ולכן יעמידו הנרות **בפנסין** אשר הם כלים עגולים ונרו נתון בתוכו. כן אמר הקדוש ברוך הוא **כך אני עושה והוא ברקיע השני**, כי **שמש וירח קדרו** וכוכבים אשר אורם קבועים בגלגל.

כאשר חזרו והודו כי **מזל קבוע וגלגל חוזר**, שהם כל אחד בגלגלו כנר שבתוך הפנס והם להאיר על הארץ מורה עצבות ומניעת אור שפע ברקיע השני, **חזר ושאל** לשיכנסו יותר ואמרו **כופה את המטות**. אמר הקדוש ברוך הוא **כך אני עושה** שנאמר **עד די כרסון רמיו**. מאמרו שנישאו יורה שהיו הפוכות, והוא כי כפיות כלפי מעלה לא יצדק. ובלשונו רמז עניינו, והוא, כי שני כסאות הן כסא דין וכסא רחמים. ולגבוהות יחשבו לפניו יתברך, בהיות של רחמים משמשת לישראל שהוא בעשותם רצון קונם, ושל דין על מלאכי השרת. אך בהתהפך כאשר בחורבן עד גאולתנו נהפוך הוא. וזהו שהן הפוכות מסדרן והוא כלפי שכינה צער מתחולל עד אין קץ כנודע. ובזה מי הרגיש עיצבון רקיע, **שחקים השלישי** ששם השפע נשפע ונתקן לישראל, ובהימנע שפע הטוב לישראל ימנע משחקים שפע טחינת והכנת מן לצדיקים.

חזר ושאל רביעית מלך בשר ודם מה דרכו לעשות, לשיכנסו יותר, ואמרו **הולך יחף**. ואמר **כך אני עושה**, והוא כי בהיות בית המקדש קיים היה שפע ירושלים ובית המקדש של מעלה אשר הם בזבול כיורדים למטה בארץ ככתוב אצלנו על פסוק **ששם עלו שבטים וכו'** (תהלים קכב ד). באופן כי השראת שכינה בארץ היה דרך כבוד גדול כי היו כמה מיני שפע עליון כהכנות ומצעות שעליה הייתה שורה דרך זיו כבודה. אך אחרי כן כשגלינו מארצנו ושכינה עמנו בארץ נכריה, שאינה נגד ירושלים העליונה רק נוכח הקליפה, בבוא השכינה לשרות לעומת בבל, המסכים שעליהם תהיה השראתה ללכת ולהיות שמה לא יהיו גדולי האיכות והרוחניות וקדושה כאשר בהיות שכינה בירושלים בבניינה, רק על סופה וסערה, הם מסכים קרובים אל איכות השר השורר במקום הגלות. ועל ידי כן יתייחס למלך ההולך יחף ודורך ברגליו על הארץ, כי המסכים הנזכרים **סופה וסערה וענן אבק** הוא מסך שפל מכולם, כארץ אצל מלך בשר ודם יחשבו לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, וזהו **ה' בסופה וכו' וענן אבק רגליו**.

שאל חמשית וענו ואמרו **מבצע פורפירא** אמר **כך אני עושה**. ומביא ראייה מפירוש רב יעקב בפסוק עשה ה' **אשר זמם וכו'** (לקמן ב יז). והוא כי הוקשה לו בכתוב, כי בין יהיה אומרו בצע לשון בצוע או השלמה, יקשה, אם מה שזמם עשה כל שכן אשר דבר.

ועוד כי אמירה היא של חיבה ודבור הוא של קושי, ואם כן איפה היה לו לומר דבורו או דברתו, ועוד שהמ"ם היה ראוי תנקד בחיר"ק ולא האל"ף. על כן פירשו מלשון אימרא, שהוא מלבוש בלשון ארמי.

והענין כי אם הוא יתברך היה לובש לבושו האמתי ומיוחד אליו הוא לבוש גאוה, כמאמר הכתוב (תהלים צג א) **גאות לבש**, לא היו מלאכי השרת נוגעים בנחלתו כי הלא שאתו יבעת אותם. אך אדרבה השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב ג), כמו שאמרו ז"ל (**איכה רבה פתיחתא** כד) כדי שיכנס האויב. שאם לא כן לא יכנסו כי פחדו יתברך יפול עליהם.

ובמה יוכר שלא רצה להשתמש בלבוש ההוא? הלא הוא כי אמרו רבותינו ז"ל (עי' **פתיחתא דאיכה רבתי** כד) שליל תשעה באב רצו מלאכי השרת לומר שירה לפניו יתברך וגער בהם. ואם היה משתמש בלבוש גאוה למה מנע שירי זמרת משרתיו, ומלכותא דארעא מעין מלכותא דרקיעא, ומלכותא דארעא אדרבה בעת צרה יביאו לפניו כל מיני זמרה לשמח לבו וגם הוא מטכסיסי מלוכה. וזהו **מבזע פורפירא** שקורע ומעביר הלבוש גאות. נמצא שעל ידי העדר גאוה יש עצבות ומיעוט כח ושפע במעון, כי שם הם כל מלאכיו יתברך המשוררים לפניו.

הנה נגעו עד **החמשית**. חזר **ושאל מה דרכו** לעשות ואמרו **יושב דומם**. והוא ענין גדול מאד עליו פקח עיניו ירמיה ודניאל (יומא סט ב). וזה חיסר הגיבור וזה הנורא באומרם עובדי גלולים מרקדים בהיכלו איה וכו', ודעתו היה שלא היה משתמש באותה מידה. עד בוא אנשי כנסת הגדולה ואמרו הן הן גבורותיו כו' (שם). כי מי בכל מלכי הארץ יעצר כח ויוכל להתאפק לבלתי דבר אפילו בפיו ובשפתיו סרה על מהרסי ומחריבי היכלו, בהיותו בטוח שלא ימשלו בו.

והנה זה הוא יותר מהעדר גאוה שירקדו בהיכלו וישתוק, ועל זה אמרו **יושב דומם**, אמר **כך אני עושה** כי היה יושב דומם. ובזה היה מניעת כח לרקיע מכון לפעול המיוחד לו, כי שם כלי זעמו יתברך ולא השליטם על שונאיו רק היה מתאפק דומם. והביא ראיה מפסוק **ישב בדד וכו'** טעם היותו יתברך בדד כי אין זולתו ואין יכול בלתו, עם כל זה **ידום** ויסבול, כי הוא יתברך **נטל** זה **עליו** להציל את בניו.

והנה עד כה לא ערבו אל לבם לומר בוכה עד **השאלה פעם שביעית**. והוא בשנותו את טעמו, כי למעלה אמר שמת לו מת והוא מתאבל, שאינו מורה שהוא מאותן שחייב להתאבל עליו כבן אצל אביו רק רחוק, על כן לא היו מכבידים ומדברים בדבר הנוגע אל עצמו של מלך בקום

עשה. על כן מה עשה כעת, אמר **מלך בשר ודם אבל**, כלומר שהוא אבל עליו בדין כי בנו הוא. אז יצאו ממחיצתם ואמרו **יושב ובוכה**. ובזה גם בערבות יש הרגש, כי שם ציוה ה' את השמחה וברכה כי שם השכינה ואמר שהמלך עצמו בוכה.

עוד אפשר כיוון באומרו מלך בשר ודם אבל, כלומר אל תאמרו לי מדיני אבלות, כי אם אשר כבר הוא אבל נוהג דיני אבלות מה דרכו לעשות נוסף על האבלות לחמם ההרגש, הוי אומר זה **בכי**. שאם לא יבכה לא יעבור כבלתי קורע וכיוצא ביתר הדינים, אך הוא הוראת מירור ביותר. והביא ראיה מפסוק **ויקרא ה' אלוהים צבאות וכו'** ולא הביא מפסוק **ודמוע תדמע וכו'** (ירמיה יג יז) שהוא אמירה על מה שיעשה, רק מפסוק זה שהוא מספר שכבר עשה.

ומה שלומד מכאן כי הוא יתברך בכה ולא שקרא למלאכים שיבכו ויעשו מספד, 'היה, כי אם הוא שקרא למלאכים, היה לו לומר **ויקרא אדני צבאות וכו'** כי שם אדנות הוא והוא הקורא למלאכים שתחתיו כי היא שכינה כנודע, ולמה אמר אדני אלוהים ומה גם שהוא באותיות הויה שהוא למעלה, ועוד שלמה לא נזכר בפסוק את מי קרא. אך יאמר שקרא שם אדנות את העליונים ותחתונים שהוא את האלוהים באותיות הויה שהוא למעלה, ואת הצבאות שהם המלאכים **לבכי וכו'**, את העליונים **לבכי** ואת התחתונים גם **ולמספד וכו'**, נמצא שגם הוא יתברך כביכול בכה.

הנה כי כל עיקר מה שנעצב המלך מלכו של עולם ביום מר החורבן היה על בנו בכורו ישראל אשר מתו ואשר הלכו בגולה, ועל כן מזה החל במגילת הקינות הזאת ויעש ממנו פנה ממנו יתד, ואמר **(א) איכה יושבה בדד**. שעזב צרת ירושלים אשר טמאוו בגלוליהם ועשה עיקר תלונה על העדר בניה מתוכה, כי הייתה **בדד**, משוללת מכל בנים גדלה.

ונבוא אל הביאור, הנה היות **בדד** הוא דבר ציוה ה' על המצורע ונפל בישראל - כמאמר המתרגם (כאן) דהות ירושלים כסגירא - על שמילאוו גלולים. ועל פי הדרך הזה אפשר לנו לומר כי לא בא הכתוב לגזור אומר כי על גלולי בני ישראל אשר טמאוו דנוה כמצורע, כי אם שירושלים (האנחה) [נאנחה] במר שיחה לאל שדי תתלונן, או הוא יתברך עליה, אוי לה כי נדמית, כי הסיבה אשר היסבה היות המצורע בדד לא היה בה, כי אם אדרבה הפכה, והנה נכויות בגחלתו כווייה רבה מכווייתו. והוא כי הלא חכמים יגידו טעם לפגם המצורע לשבת בדד מידה כנגד מידה, הוא הפריד בין בני אדם (עי' ערכין טז ב), ומיעטן (שם טו ב) כי **זאת תהיה תורת המצורע** - המוציא שם רע והורג שלשה, על כן גם הוא **בדד יושב** וירחק מהם.

אך לא כאלה חלק ירושלים כי שם ציוה ה' את הברכה ותהיה מרבה אוכלוסיה כמפורסם במאמרי רבותינו ז"ל (**איכה רבה** א ב) מרוב אדם רב ועצום. וגם היא קבצן בל יתפזרו בגדולת איכותם מארכת מרחבת עצמה להכילם, **ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום שאשב בירושלים** (אבות פ"ה מ"ה), ומה גם בבית אשר נקרא שמו יתברך עליו כי עומדים צפופים ומשתחוים רווחים. הנה כי תחת היות המצורע מרחיק בני אדם זה מזה והורגן, זאת הייתה לירושלים כי היא מחיה אותן ומקרבן לה ומכילן לבלתי יפרדו לקוטן המקום הסובלן. ואם כן איפה **איכה ישבה בדד** כמצורע **העיר** שהייתה **רבתי עם**, כאילו ריבוי העם והיותם יחד משוללי פזור אליה יתייחס כמדובר הפך המצורע.

ומי יתן ותקל תקנתה כתקנתו, כי הלא הוא רפואתו קרובה לבוא כי **יסגר שבעת ימים ואחר יטהר**, ואם לא יטהר באלה ויספו לו עוד שבעה ימים על הימים האלה, ואף כי יוחלט, על ידי תשובה ישוב יטהר. אך אמנה ירושלים רחוקת התקנה, כי **הייתה כאלמנה** שלא ישוב בעלה עד קץ הימין כי עונות יושביה הרעו לה רעה רבה מאד.

ולבל נענה בתרה למה זה תאבלי נא ירושלים על כי בדד השיבך ה', והלא אך זה היום שקוה קוית ויביאך, כדבר שנאמר (ויקרא כו לד) **אז תרצה הארץ את שבתותיה בהשמה מהם**, וכן הוא אומר (שם מג) **והארץ תעזב מהם ותרחץ את שבתותיה וכו'.** לכן תגמור תלונתה לאמר **רבתי בגוים וכו'.** והוא, כי תחת שתיים יקרבו יאתיון עמים רבים לעבוד את ה' מהמלכויות, או להיות מלכה ועמה רבי החכמה כשלמה מלך ישראל, שעל כן אליו יבואו מאפסי ארץ לשמוע את שמע חכמתו.

שנית להיותה גברת ממלכות כלילת תפארת הודה והדרה ועוז ותעצומות גבורתה, שתתן חיתיתה על יתר עמים ומלכים. ועל אלה יתמרמר המקונן עליה במר שיחו, אל נא תאמרו כי תקנת ירושלים ומשוש דרכה היא קללתה, כי בהיותה **בדד** מעמה בחרה כמדובר. כי הלא נשבר לבה בקרבה, ועליה תעמוד צרבת המכווה ממקום אחר. כי הן לו יצאה מתחת שעבוד בניה עוברי רצונה ימים ושנים [ו]לא נשתעבדה אחריהם לבני נכר הארץ הלא תחרש, אך מה חפצה אחר זה הצער כי תחת היותה **רבתי בגוים**, שהוא כמאמרם ז"ל (**איכה רבה** א ד) רבתי בדעות, כי כל מקום שהיה איש הישראלי הולך בה שמה ישבו כסאות ויושיבוהו בקתדרא לשמוע מפיו חכמה, שהוא אחד מהטעמים שעליו יחפצו לעבדם תחת חכמתם.

שנית שרתי במדינות באון וחיל והוד והדר, כי יקרה היא בעיני עמים כולם, שהוא הטעם השני שעליו ראויה להשתרר על כל הגוים. ותהי להפך כי היא **הייתה למס** למו ותשת עבד

לאשר מאסה לשית עם כלבי צאנה. ולכן טוב לה אז מעתה, כי הלא אך עם בני ישראל רב האיכות ומעותדים לשוב ועם ה' יקראו, וטוב טוב השתעבד להם מלערלים ההם.

או יאמר, הביטו וראו כי רעתה רבה כי שנו וישולשו שברה, שבר על שבר הווה על הווה, כי קרה לה כאשה עזובה ניצבת מרה ונעצבת על רוב צרותיה הבאות עליה באין הפוגות. הלא הוא כי דרך נשים כי תהיה אשה בעולת בעל, ובירכתי ביתה בניה כשתילי זיתים סביב לשולחנה, גם עושר גם כבוד היה לה הרבה. ויהי היום, ועלה מות בחלוניה להמית את בניה עד בלתי השאיר שריד, ותיישאר האשה ואישה. כי הלא כי תחיל תזעק בחבליה מאנה להינחם על בניה, הלא חכמות חברותיה תעננה למה תבכה ולמה ירע לבבך, יהי לך אשר לך עטרת תפארת אישך כי הלא הוא טוב לך משבעה בנים, כי הוא כבודך ומרים ראשך ויש סעד לנחמה זו, מדבר שנאמר (ירמיה לא יד) **מאנה להינחם על בניה כי איננו**, לומר מה שמאנה להינחם על בניה הוא על כי בעלה גם הוא איננו להינחם בו.

אחרי כן קרבו ימי האיש למות וימות גם הוא כבניו, ואז תחרץ האשה לספוד ולבכות כי נותרה לבדה מילדיה ומאישה. וכשומען קמו בנות וינחמוה ויאמרו לה, הרף מעט ועזוב חימה על הפליא לעשות הרבה בכה, כי ברוך ה' ותעשיר ולא יחסר לחמך. ואל ימעט ממך תנחומות אלה כי אל תבכה למת ואל תנודי לו, בכו בכה להולך לבית עולמו ובביתו אין לחם ואין שמלה, ותיישאר האשה באלמנותה עניה סוערה ואין כסות בקרה ותחסר לחמה, כי גם לבעלה ממקומו יפן אל צרתה וימר לו על צרת אשתו שלמה תהיה כעוטיה בפתחי שערי אוהביו לשבוע לחם.

ואם יקרה שאף גם זאת האשה הנותרת מאישה וילדיה הלחם אזל מכליה ובביתה אין כל, עדיין יבקשו מנחמים לה דברי נחמה, באמור אליה התנחמי בקשת יום אשר רעתה רבה מרעתך, כי את נשאת לבדך וריקה נפשך מכל טוב, הלא נפש אחת את ובקלת המלאכות תאכל בה לחם. אך דעי וראי למי אוי למי אבוי כפל ומכופל, הלא הוא לבעלת שכול ואלמון וחסרת לחם, ועוד לה שעבוד אחרים עליה מנושים, ומסים נוגשים אצים אותה וישיתוה בתה. ומה גם אם האשה ההיא לא נסתה בראשיתה כי אם בעושר ונכסים ועבדים ושפחות ותהי להפך, כי האשה אשר כל אלה [לה] לא תוסיף עצב עמה כי אם חסרון לחם, כי אם תחת היותה **רבתי בגוים** ביקר תפארת עושר ונכסים **ושרתי** ומושללת על **המדינות**, ועתה היא **הייתה למס** כי עתה ואין קצם.

ובאיכה רבתי (פתיחתא ד) אמרו רבותינו ז"ל:

רבי אבהו פתח, והמה כאדם עברו ברית (הושע ו ז), זה אדם הראשון. אמר הקדוש ברוך הוא, אדם הכנסתי אותו לגן עדן, וציוויתי, ועבר על צוויי ודנתי אותו בגירושין ובשלוחין, וקוננתי עליו איכה. הכנסתי אותו לגן עדן, שנאמר (בראשית ב טו) **ויקח ה' אלוהים את האדם ויניחהו בגן עדן**. וציוויתיו, שנאמר (שם פסוק טז) **ויצו ה' אלוהים על האדם לאמר וכו'.** ועבר על צוויי, שנאמר (שם ג יא) **המן העץ אשר צויתיך**. ודנתי אותו בגירושין, שנאמר (שם פסוק כד) **ויגרש את האדם**. ודנתי אותו בשלוחין, שנאמר (שם פסוק כג) **וישלחהו ה' מגן עדן**. וקוננתי עליו איכה, שנאמר (שם פסוק ט) **ויאמר לו איכה, איכה כתיב**. אף בניו הכנסתים לארץ ישראל, שנאמר (ירמיה ב ז) **ואביא אתכם אל ארץ הכרמל**. וצויתים, שנאמר (במדבר כח א) **צו את בני ישראל**. ועברו על צוויי, שנאמר (דניאל ט יא) **וכל ישראל עברו את תורתך**. ודנתי אותם בגירושין, שנאמר (הושע ט טו) **מביתי אגרשם**. ודנתי אותם בשלוחין, שנאמר (ירמיה טו א) **שלח מעל פני ויצאו**. וקוננתי עליהם איכה, שנאמר איכה ישבה בדד ע"כ.

והנה ראוי לשית לב:

מה צורך להשוות את ישראל לאדם הראשון.

ועוד כי ההכנסה לגן עדן זיל קרי בי רב הוא, וכן בישראל כל ספר יהושע מלא מזה, ולא מצא פסוק להורות זה אלא פסוק **ואביא אתכם אל ארץ הכרמל**.

וכן אומרו וצויתיו ועבר על צוויי, וכן בישראל מביא ראייה אל צוותו יתברך אל בני ישראל, ומה צורך כי כל התורה מלאה מצות ה' אל בני ישראל.

ואיך מביא ראייה מפסוק וכל ישראל עברו, על פסוק **צו את בני ישראל**.

ועוד כי מבלעדי זה כל הנביאים אחרונים מלאים מעוברים ישראל תורת ה'.

ומה ענין אומרו דנתי וכו' ולא אמר גרשתי ושלחתי.

ועוד מה בין שלוחין לגרשין.

ועוד שמביא ראייה מפסוק **המן העץ**, ולא מפסוק **ותתן גם לאישה עמה ויאכל** (בראשית ג ו).

ועוד מה ענין אומרו וקוננתי עליו, מה מעלה ומוריד היותו יתברך מקונן איכה.

אמנם הנה הוקשה לרבי אבהו בכתוב אומרו לשון **איכה** שאינו לשון קינה בעצם, שבכלל הדבר הזה נחלקו רבי יהודה ורבי נחמיה במדרש (**איכה רבה א א**), אם הוא לשון קינה כמה דאת אמר (בראשית ג ט) **ויאמר לו איכה**, או לשון **תוכחה** כמה דאת אמר (ירמיה ח ח) **איכה תאמרו חכמים אנחנו**.

ועוד כי הלא יראה שעושה עיקר ופתח הקינה מצרת העיר יותר מצרת העם, ואדרבה מצינו שכלה ה' חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון כדי להציל את ישראל, כמפורסם בדברי

רבותינו ז"ל (**ילקוט שמעוני** תתכד). וגם מקרא מלא דבר הכתוב, שאומר הוא יתברך (ירמיה ח כג) **מי יתן ראשי מים וכו' ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי.**

ועוד כי אם העיר מצירה על היותה בדד מבניה והיא לא חטאה, ולמה עשה ה' ככה ולא שעבדם אל הגויים והמה בארצם, ויהיו למס ולא יגרשם.

ועוד כי אם יבכה על ירושלים שנותרה בדד, וזה כל ישעה וכל חפץ, כמאמר הכתוב (ויקרא כו לד) **אז תרצה הארץ את שבתותיה וכו'.** על כן הביא פסוק והמה כאדם **עברו ברית**, כי ראוי לשית לב למה זה השוה אותם לאדם, אך הוא להקיש עניינם. והוא כי הלא ראה הוא יתברך היות פתחון פה למה עשה ה' ככה לשלח בניו מארצו אל הגויים ואל הממלכות, ויתעתדו להרשיע כי יתערבו בגויים וילמדו מעשיהם.

ולא עוד אלא שהוא יתברך האומר **מי יתנני במדבר וכו' ואעזבה את עמי ואלכה מאתם**, הנה שטוב טוב לפניו יתברך לעזוב אותם במקומם וללכת מאתם מלהפך הסדר, ולמה היפך שלא זז מכותל מערבי (עי' **שמות רבה** ב ב) ושלחם מעל פניו.

ואם הטעם הוא כי **כולם מנאפים וכו'** כי שונא זימה הוא יתברך, הלא גם זה יתוקן בלכתו יתברך מאתם. אך יורה כי געל בהם.

ולא עוד אלא שמקונן על צרת העיר ולא על צרת העם.

על כן לתקן את הכל, אמר הוא יתברך **והמה כאדם וכו'** להשוותם לאדם הראשון.

ולבוא אל הענין, נניח שתי הנחות:

אחת כי כאשר בין איש לאשתו יש גירושין ושלוחין, כי אפשר יגרש את אשתו ועודנה בביתו והיא גרושה מאישה, ואחרי כן יש שלוחין לשלחה מביתו לשלול ייחוד. כן יש עוון המחייב יפרד הוא יתברך מנפש החוטא, ויפסיק קשר הנפש עם שורשה הדבק בשכינה כהפרד קשר אשה עם בעלה כאשר יגרשנה, ועדיין ישכון החוטא בעיר ה' צבאות. ויש גורם גם הפרד מעיר האלוהים, והן הם השלוחין. והנה השלוחין אפשר מאחד משני פנים:

או שהוא יתברך יסתלק ממקום החוטא והניחו שם,

או ישלחהו מארצו יתברך השוכן שם.

שנית, כי בחינת מי יהיה הנוסע ומי הנשאר במקומו, יהיה לפי איכות המקום שהנסיעה משם. והוא, כי אם המקום ההוא מיוחד להשראת שכינה בו טרם בא שמה החוטאים, יחויב ישולחו החוטאים משם בהעוותם ותיישאר השכינה במקומה. ואם אין המקום לפי איכותו מיוחד לכך, רק לאהבת החוטאים טרם יחטאו שרתה שכינה שם, יאות בהעוותם תסתלק ותניחם שם. כאשר מצאנו ראינו, כי כשחטאו ישראל במדבר למה שלא שרתה שם שכינה רק בשביל ישראל, על כן בהעוותם הייתה שכינה מסתלקת ועוזבם, כאומרו (שמות לב לד) **הנה מלאכי**

וכו', כי לא אעלה בקרבך וכו' (שם לג ג), לולא משה בחירו עמד בפרץ לאמר אם אין פניך הולכים וכו' (שם פסוק טו).

אך כשחטאו בירושלים, מקום מיוחד להשראת שכינה, כמאמר הכתוב (בראשית כח יז) **מה נורא המקום הזה וכו' וזה שער השמים**, מקום מיוחד אל ירידת השפע לעולם מיום הבראו, כי על כן אדם הקריב קרבן שם, וכן נח, ואברהם את יצחק בנו, ובאו שמה שלשת האבות להתפלל, על כן בהתרחקו יתברך מבניו בהעוותם, שם יאות תיישאר שכינה במקומה והארץ לא תיעזב ממנו יתברך, כי שם ביתו מאז, וישולחו ישראל מעל פניו ויצאו. וזה יהיה מאמר הכתוב על רוב פשעי ישראל בירושלים, **מי יתנני במדבר כו'** (ירמיה ט א), לומר מי יתנני היה הכעס הזה במדבר, מקום בלתי מיוחד אלי רק היה לי שם **מלון אורחים** שהם ישראל, שהייתי עוזבם שם **ואלכה מאתם**. אך פה שאינו מלון, רק דירת קבע מאז נברא העולם לא יתכן, רק שעל משמרתי אעמודה והם ישולחו חוצה, כאשר היה כי לא זזה שכינה מכותל מערבי.

וכן היה כשחטא אדם בגן עדן, למה שהיה איכות המקום מיוחד אל השכינה עד אשר לא הועמד אדם שם, על כן בהתחייב הפרד הוא יתברך מן המקום אשר אדם שם, שלחו משם והשכינה נשארה במקומה. ועל כן נשא עליו קינה ויאמר לו **איכה**, כלומר היכן את, כי אתה נתגרשת ממקום הקדש והמקום כבודו מונח שם, כי אתה אבדת ולא המקום שחטאת בו.

ובזה נבוא אל הביאור, הנה ראה הוא יתברך היה מקום תלונה מה לישראל לאמר, למה זה לקינו לשלחנו מארצך ולא שעבדתנו שמה תחת מלך ושרים, כי טוב לנו אז מעתה כי זכות המקום היה עוזר לנו לשוב עדך, ולא היינו מתערבים בגויים ולומדים ממעשיהם, ולא היה שם שמים מתחלל לאמר עם ה' אלה ומארצו יצאו (יחזקאל לו כ).

ולא עוד, כי אם שנשאת הקינה על העיר באמור איכה ישבה בדד ולא על עצמנו, כי גדול מכאובי ממכאובה כי השכינה נשארה בה ואותנו גירשת מעל פניך, כי הלא זה יורה חלילה כי מאוס מאסתנו.

על כן אמר הוא יתברך לא משנאה עשיתי חלילה, כי אם שכמקרה אדם הראשון קרה לכם. כי כאשר אדם הכנסתיו לגן עדן מקום מיוחד להשראת שכינה וחטא, מה שעליו נתחייב בדין שני עונשין,

**אחד גירושין
שנית שלוחין,**

כאשר פירשנו עניינם.

ולהיותו בגן עדן מושב אלוהים מקדם, לא הפכתי ללכת מאתו ולהסתלק משם כי שם ביתי. ולכן בהצטערו כביכול על צרתו **קוננתי עליו איכה**, כלומר איה את, כלומר צר לי על היותך פה ונתגרשת מהקדש. כדבר הזה קרה לי עמכם, כי אם לא הייתם במקום הקדש הוא ארץ ישראל, מקום אשר שכן עליו ה' בהר הקדש בירושלים בשער השמים מאז נברא העולם, כהעותכם הייתי מסתלק והולך מאתכם. אך הכנסתי אתכם לארץ ישראל ונתחייבתם גירושין ושלוחין בדין, ועל כן להיות בארץ ישראל הוכרח לשלחם מעל פני והשאר שם, ולא להפך השיטה כאשר באדם הראשון מהטעם עצמו, באופן בטלה התלונה האחת.

ומה שיראה לכם שעל הארץ אני מקונן, אל יעלה על רוחכם, כי אם כאשר באדם קוננתי עליו ולא על המקום שיצא משם כי הגן עדן לא לקה, כן בכם, דעו כי עליכם אני מקונן ולא על העיר, כאשר יבוא ביאור הכתוב לפי זה. וכל זה כיוון הוא יתברך, במה שהקישם לומר והמה **כאדם כו'** זהו כללות כוונת המאמר.

ולהתכת פרטי מאמריו נאמר, כי בא להורות איך נתחייבו בדין אדם וישראל בגירושין ושלוחין, שעל כן לא חש הוא יתברך אל הדברים המתרגשין בשלוחין ממקום הקדש חוצה. והוא, כי הוא יתברך דבק בנפשו של אדם הראשון טרם יחטא והיה מרכבה אליו. והראיה לזה כי לא על ידי מאמר או מלאך הכניסו לגן עדן, רק על ידי עצמו וזהו הכנסתי אותו והביא ראיה מאומרו **ויקח ה' אלוהים את האדם** שמורה דבקות עצמי שמייחסו אל לקיחה בידו. וציוה אותו דבר הנוגע אל אלוהותו יתברך וזהו אומרו **וצויתיו שנאמר ויצו ה' אלוהים**. והוא מאמרם ז"ל (**דברים רבה ב כה**) כי ששה דברים נצטווה אדם, והאחת מהם על עבודה זרה ורמזזה במלת **ויצו**, כמה דאת אמר (הושע ה יא) כי הואיל הלך אחרי צו, וזה יכוון פה באומרו שנאמר **ויצו**.

ושמא תאמר מי יגיד שעל זה עבר, לזה הביא פסוק **המן העץ וכו'.** ולא מפסוק **ותתן גם לאישה עמה ויאכל**, למה שפה כתיב **אשר צויתך**, שהוא לרמז שעל מלת **ויצו**, כנודע שקיצץ באוחזו בטוב ורע. וזה דקדק בלשון המאמר באומרו **עבר על צווי** ולא אמר על הצווי, כלומר על הנוגע לי שהוא ענין האלוהות. ולכן חייב לידון בגירושין, שהוא בהפריד נפשו ממקורה ולהבדיל ביני לבינו ולבלתי השפיע עליו כאשר בתחילה - שהוא כאשה גרושה מאישה - להיותו כפוי טובה תחת אשר דבק בו מתחילה. ועל מה שדנו גם בשלוחין מן המקום, לא הביא רק מה שהכתוב מגיד מה ששלחו, למה כי הטעם מפורש בכתוב באר היטב (בראשית ג כב) **פן ישלח ידו כו'.**

וכן **בישראל**, הביא היות הגרושין בדין למה שהוא יתברך דבק בהם עד גדר שאמר **ואביא אתכם** כלומר אני בעצמי. ועל כן הביא פסוק זה, שמורה שאף בכללות ארץ ישראל זולת ירושלים וציון יתייחס להבאה בעצמו. וציונו **צו את בני ישראל את קרבני לחמי** שהוא לקרבן אליו יתברך תמיד, כי על כן נקרא קרבן. ועל פי דרכו אמר **תשמרו להקריב לי**, כלומר ולא לזולתי. וישראל עברו בעבודה זרה, ולזה הביא פסוק וכל ישראל עברו את תורתך דהיינו עבודה זרה שכולל כל התורה. ועל כן דין הוא לידון בגירושין, כי געלו במה שדבק בהם וקרבן, ותחת אישה לקחה את זרים. וגם בשלוחין שנאמר **שלח מעל פני** כמפורש שם במקראות הסמוכים לזה. והביא ראיה אל הגירושין מפסוק **מביתי אגרשם**, שאם הכוונה שישלחם מעל פניו לא היה לו לומר מביתי, כי אם מארצי. אלא ודאי על שכינה שבביתו שתיפרד מהם ידבר, דהיינו הגרושין כנזכר.

ועתה חל עלינו חובת ביאור הכתוב איך יאמר **איכה יושבה בדד**, ושתהיה קינה על ישראל ולא על העיר. והוא במה שכתבנו כי לו היה ענין זה בהיותינו במדבר, כי אין המקום דירת קבע אל השכינה רק עראי, על ידי היות שם ישראל, לא היה משלחנו מן הארץ והוא יתברך נשאר שם. מה שאין כן בארץ ישראל, כי לא יעזבנה כי בה שער השמים מושב אלוהים מטרם בא ישראל לארץ. וזה מאמר הכתוב **מי יתנני** היה כעס זה לי עם בני במדבר, כי למה שהיה **מלון אורחים** ולא קבע כארץ ישראל **אעזבה שם את עמי ואלכה מאתם**, מה שאי אפשר בארץ ישראל וזה מאמר הכתוב פה הנה **אשא קינה ואיכה**, ומה היא הקינה כי **יושבה בדד העיר רבתי** עם מבניה ששולחו ממנה.

והעיר לא לקתה כהם כי היא **הייתה כאלמנה**, ולא אלמנה ממש כי לא זזה שכינה מכותל מערבי. ומי יתן ונהפוך הדבר, שלא הייתה בדד מבניה רק מהשכינה עד עת מועד שיבת ציון, ולא נתערבו ישראל בגוים, כי טוב להם אז מעתה. ודעתו כמאן דאמר **איכה** לשון **קינה** היא, אלא שאמר לשון זה כלומר איה את ישראל איך שנית מקומך הקדוש, כאשר יורה מה שנגקדה תיבת איכה באדם הראשון. ולפי זה יתבאר סוף הפסוק כך, **ושמא תאמר** אם כן מה חסרה העיר, הלא הוא כי תחת היותה **רבתי בגוים וכו' הייתה למס** לגוים אמנם צרת ישראל גברה כמדובר.

ובמדרש **איכה רבתי** (א א):

שלשה נתנבאו בלשון איכה, משה וישעיה וירמיה.

משה אמר (דברים כ יב) **איכה אשא לבדי וכו'.**

ישעיה אמר **איכה הייתה לזונה** (ישעיה א כא).

ירמיה אמר איכה ישבה בדד.

אמר רבי לוי: משל למטרונא שהיו לה שלשה שושבינים.

האחד ראה אותה בשלותה,

והשני ראה אותה בפחזותה,

והשלישי ראה אותה בניוולה.

כך **משה** ראה אותם בשלותם, אמר **איכה** **אשא לבדי טרחכם.**

ישעיה ראה אותם בפחזותם, אמר **איכה הייתה לזונה.**

ירמיה ראה אותם בניוולם, אמר **איכה ישבה בדד ע"כ.**

וראוי לשית לב, מניינא למה לי.

ועוד מה יתן ומה יוסיף התנבא שלשתם בלשון אחד.

ועוד שאם הענין הוא לשון **איכה**, למה יעתיק יתר הכתוב, שיורה שמעלה או מוריד שאר לשון הכתוב.

וגם למה הוצרך המשל.

ומה ענין אומרו איכה אשא וכו' על השלוח, ונהפוך יראה.

וכן אומרו איכה הייתה לזונה, איך יתייחס על **פחזותה.**

ועוד שאדברא זה הוא הקושי למה נתנבאו בלשון אחד על שלשה דברים חלוקים.

וגם למה במשל אמר **בכבודם ובשלותם.**

אך הנה אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ט ט) **שאיכה** הוא לשון **קינה**, כאומרו **ויאמר לו איכה**. והנה על חטאת ישראל יש לדאוג על צער הממונה, שאשמם בראשיהם כתיב (דברים א יג), כשושבין על סרחון המטרונא (עי' **דברים רבה** א ט). **שנית** יש לדאוג על כבוד הבורא יתברך שהכעיסוהו בחטאתם. **שלישית** על צרת החוטאים שימקו בעונם.

והנה **במשה** ראינוהו **מקונן איכה** ודואג **על צרת עצמו**, באומרו **איכה אשא לבדי**. שהוא, כמאמרם ז"ל **באלה הדברים רבה** (א יא), שאמר משה יכולני לרעות אלף אלפים כיוצא בכם, אלא מה אעשה שהקב"ה הרבה אתכם על גבי דייניכם, שהוא שאשמם בראשיהם כתיב. ועל כן רצה יהיו גם אחרים, כי היכי דלימטי לכל חד שיבא מכשורא.

וישעיה מקונן על כבודו יתברך, ואמר **איכה הייתה לזונה.**

ירמיה על צער ישראל **ועונשם.**

והלא כמו זר נחשב, כי מי לנו גדול ממשה נאמן ביתו יתברך ולא חש על כבודו יתברך כישעיה הנביא. ועל ירמיה יפלא, כי בימיו נפלגה אשמת העם, ועזב כבודו ודאג למו. ואילו לא היו בלשון אחד לא יקשה כאשר בהיות הכל בלשון אחד, שאפשר שלפי גדר הנושא שינה הלשון, אך הדבר הקשה הוא שהתנבאו בלשון **איכה** כולם.

והיה אפשר להשיב ולומר, כי **מאמר משה** היה מעצמו ולא מפיו יתברך, על כן דיבר על הנוגע אל עצמו.

אך **מאמר ישעיה** היה נבואה מפיו יתברך, על כן היה מקונו על מציאות העוון הנוגע אל כבודו יתברך.

וכן **בירמיה**, הוא יתברך למען הכניעם בימי יהויקים, הכתיב צרתם למען ישובו.

ולדחות תירוץ זה החל ואמר, **שלשה נתנבאו וכו' משה וכו'**, לומר כי גם מאמר משה נבואה היה. והוא כנודע כי כל משנה תורה מפי השכינה הוא, גם הנראה שאומרו משה מעצמו רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו, ולכן לא תגרע קדושת משנה תורה מארבעת הספרים.

לכן, להשיב על מה שהוקשה לו אמר **מאמר רבי לוי משל למטרונא וכו'**. לומר לא שאחד חש על מה שלא חש חברו, כי אם שכל אחד דבר על מה שהיה בימיו.

כי משה ראה אותם בכבודם ובשלוותם, לאפוקי פחזותם ונוולם ועונשם. והוא כי באומרו **איכה אשא לבדי** היה כשבא יתרו, והיו ישראל אז שלווים וכשרים ולא היה להם עוון אשר חטא זולתי היותם טרחנים וסרבנים, וזהו אומרו **טרחכם וכו'**. על כן אמר **איכה אשא וכו'**, שלא נצטער רק על הנוגע אל עצמו. כי על כבודו יתברך אינו בעצם כי הלא הוא יתברך האומר למשה, בני טרחנים הם סרבנים הם על מנת כן וכו', שהרי הקדוש ברוך הוא לא היה מקפיד על מידות אלה ובנים קראם, ואמר למשה שלא יקפיד גם הוא. ועל כן לא פחזות בהם ולא אימת ניוול, על כן לא היה מקונו רק על הנוגע אל עצמו, שעם שהדברים קלים הם אם ימשכו לכיוצא בהם, ויהיו כולם עליו, יכבד להיותו יחיד.

אך **ישעיה ראה אותם בפחזותם**, שהעוון ופשעו והיו פחוזים ולא עליהם עדיין הניוול והעונש, על כן דאג על כבוד ה' ואמר **איכה הייתה וכו'**.

אך **ירמיה ראה אותם בניוולם שקבלו על פחזותם**, ובכה על מה שבזמנו, כראשונים כל אחד על מה שראה.

ובדבר הזה יתיישב מאמרם ז"ל (**איכה רבה** י יא), אילו זכיתם הייתם קוראים **איכה** **אשא לבדי**, עכשיו שלא זכיתם אתם קוראים **איכה ישבה בדד**. כי הפסוק ההוא ידבר על היותם כשרים, ומתייראים הרועים פן ילקו על העדר הדרכה שלמה, ועתה הוא קצה הרעה, הוא ניוול שאחר הפחזות כמדובר.

(ב) בכה תבכה וכו'. אמרו רבותינו ז"ל (**מדרש זוטא איכה** 138) כי השבאים היו מונעים את ישראל מלבכות ביום, ועשו עם ירמיהו שיבכה הוא ביום והם בלילה. וראוי לתת טוב טעם ודעת, מה בצע בהיות יומם ולילה, ולא יבכה גם הוא בלילה. ויתכן באומרם ז"ל (חגיגה ה ב) כי לא נחרבה ירושלים, גם שעבדו שבע בתי דינים עבודה זרה (גיטין פח א), עד שנתבטלו מן התורה. כי ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים, ולא ויתר על ביטול תורה. והוא ענין דבר זה נשאל לחכמים וכו' כאשר יבוא לפנינו בס"ד.

ויתכן הכירו ישראל זה בבוא עליהם צרה וצוקה, על כן רצו לתקן את אשר עיוותו, ותחת בטלם תורה אשר זמנה יומם ולילה רצו לבכות יומם ולילה. ועל שלא הניחום השבאים פן יכמרו רחמי שמים עליהם, כי שערי דמעה לא ננעלו, רק **בלילה** כי אין רואה, אז חלקו בינם לירמיהו, ונמצא התיקון נשלם בינו ובינם.

ולענין ביאור הכתוב, יאמר, בשום לב אל כפל הבכיה. ואמרו **תבכה** לשון עתיד. והוא כי הנה דרך החפץ להתמיד בבכי, כי בלי הפסק אי אפשר, אך יבחר דרכו לבכות בסירוגין, כי שעה או שתיים יבכה, ושעה יפסיק להשיב רוחו אליו לעצור כח לשוב לבכות. וכן יעשה תמיד, בוכה ושוהה חוזר חלילה, כי להתמיד בלי הפסק אי אפשר התקיים. אמר כי **בכה**, הייתה עושה בכה פעם אחת כדי שתשוב **תבכה** שנית, ולא בהמשך כמדובר, וזה **בלילה** כדעת רבותינו ז"ל כנזכר. אמנם כל כך הייתה ממררת בבכי על דרך האמור, שגם בעתות שהייתה הייתה **דמעתי על לחיה** ניתכת מאליה, כי נעשה לה כטבע.

וכל מרירות בכייתה זה היה לה מדאגה מדבר כי **אין לה מנחם מכל אוהביה**. ויהיה על האומרים לה אל תחושי, זה יאמר אני אשביע את מיכאל שר המים ויעשה חומת מים בירושלים סביב לה, וזה יאמר אני אשביע את גבריאל שר האש ויעשה לה חומת אש סביב (**איכה רבה** ב ה) והיא בטח לבה על תהו, ואל ה' לא שבה, ואל אלוהיה לא קרבה, ובעת רעה לא ידעו עשות נכוחה ותרד פלאים. וזהו **אין לה מנחם מכל אוהביה**. ולכן בקוראם אלוהים בעת רעתם אין עונה אותם, הנה עם כל זה נוחם יסתר מעיניה.

ושמא תאמר מה יעשו האומללים ההם והוא יתברך שינה פקודת משמרת מלאכיו, ואת שר המים עשה שר האש, ואת שר האש עשה שר המים, כמאמרם ז"ל (**ילקוט שמעוני** רמז תתרט) על פסוק חלל ממלכה ושריה (לקמן ב ב), ולכן בקראם אליהם בעת רעתם אין עונה אותם. הנה עם כל זה נוחם יסתר מעיניה, כי גם **כל רעיה בגדו בה**, הם מיכאל וגבריאל כמאמר רבי יעקב מכפר חנן במדרש (**איכה רבה** א כז) שעל שני אלה ידבר, עם שיראה כיוון אל מה שהם עצמם הציתו האש, יתכן ננקוט מיהא שעליהם ידבר, ויאמר לפי דרכינו גם **שכל רעיה בגדו בה**, שמיכאל הוא שר המים בגד במשביעו להקיף ירושלים מים, וגבריאל בגד במשביעו להקיפה אש, עם כל זה לא יבצר כי **אוהביה** הנזכרים **היו לה לאויבים** כי הן הם אויביה באמת, כי לולי הבלי ביטחונם שבו עד ה' ולא באה עליהם כל הרעה הגדולה, כי הם היסבו אותה.

או יאמר בכה וכו', כי דרך המר והנאנח לבכות לאחת משתי סבות:
או למען יראוהו אוהביו ורעיו וינחמוהו ויעלה ארוכה למכתו,
שנית לשכך אש חמתו בוערה בקרבו בימי בכיתו.

והנה **הבוכה מהבחינה הראשונה** הלך ילך ובכה לעין כל במקום רואים, אולי רואיו ינחמוהו. אך אשר **אין לו מנחם** ובוכה **מהבחינה השנית**, במסתרים תבכה נפשו כי למה יתבזה לעיני הכל לבלתי הועיל.

יאמר, כי **פה** היה **מהסוג השני**, ועל כן לא הייתה בוכה רק **בלילה** שאין רואה, וזהו **בכה תבכה בלילה** ולא ביום, ועם כל זה **דמעתה על לחיה** גם ביום מאליה. ולמה בכתה מאליה **בלילה** ולא ביום, למה שאין **לה מנחם מכל אוהביה** על כן ייחדה זמן **בלילה**. ומי הגיד לה שלא היו מנחמים אותה אילו בכתה ביום, לזה אמר **ודמעתה על לחיה אין לה מנחם**, כי הלא ראוה בדמעתה על לחיה ביום ואין מנחם. הנה כי מה שהיה עם לבבה נראה בחוש באופן כי כאשר דמתה כן היה וצדקה בעשותה כן, על כן **בלילה** עשתה עיקר בכייתה.

ומה שאין **לה מנחם** היה לה מפאת **כל אוהביה** הם נביאי השקר (**ילקוט שמעוני** רמז תתרח) כי לא ניבאו עליהם רק טוב, וראה איך עלתה נבואתם, כי הלא נביאי השקר הייתה נבואתם - כמאמר חנניה הנביא בשברו המוטה (ירמיה כח יא) - **כה אמר ה' ככה אשבור את עול נבוכדנאצר מלך בבל וכו'**, ונהפוך היה, כי אדרבה אין צריך לומר מלך בבל או שריו, כי אם גם עבדים זולת היהודים שהיו לכשדים מאומות אחרות הם משלו בישראל. וזהו **כל רעיה**, חבריה עבדים שכמותה מעם אחר, גם הם **בגדו בה**.

ולא עוד אלא שגם הם קמו על ישראל והיו למו לאויבים, מה שאין כן דרך העבדים כי אם לרחם אלו על אלו, וזהו **היו לה לאויבים**.

או יחזור אל **אוהביה** הנזכרים, כי אחר שבשקריהם סיבבו **שכל רעיה בגדו בה**, לא אוהבים יקראו לפי האמת רק **אויבים** באמת, כי נעלו בפניהם שערי התשובה.

זה הוא הנראה לכאורה בפסוקים הנזכרים. והנה בשום שכל והבין במקראות הללו בקינה זו הראשונה, הלא תראה פסוק בוכה על ירושלים ומלמד קטגוריא על ישראל, ופסוק מלמד סנגוריא. ופעם בפסוק אחד שני הפכים. והפסוקים שיראו שידבר אותם המקונן, ופסוקים שהם דברי ישראל אל העמים, ומהם דברי ישראל אל ה'. על כן אמרתי, כי אין זה כי אם שירמיה עומד ומלמד סנגוריא, ומידת הדין תשיב אמריה לו, ונמשך הויכוח כן עד להשיב נפש (לקמן פסוק יא). ומשם מדברים ישראל לאלוהיהם, **ואומרים (יא) ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה**.

ואז הופכים פניהם אל כל עוברי דרך ורואים את מכות הארץ ההיא ואת תחלואיה, ואומרים **(יב) לא אליכם וכו' עד סוף פסוק (יח) צדיק הוא ה' וכו'**. וחוזרים לדבר אליו יתברך, ואומרים **(יט) קראתי וכו' עד סוף הקינה**.

והוא בשום לב אל אותיות יתירות שבפסוק ראשון, **רבתי עם רבתי בגוים שרתי במדינות**, כי מהראוי יאמר רבת עם, רבה בגוים, שרה במדינות, כי נמצאו יתירות שלש יודי"ן ושתי תיו"ן. ואחשבה כי רמז רמזה רוח הקודש, כי זמן אשר הייתה רבנות שררה לירושלים שמונה מאות ושלשים שנה היו. **ארבע מאות ועשר בבית ראשון**, כי כמנין **בזא"ת יבא אהרן אל הקדש** (ויקרא טז ג), **וארבע מאות ועשרים בבית שני**. כי **בית ראשון** נתקיים ארבע מאות ועשר שנים ובית שני ארבע מאות ועשרים, שהם שני תיו"ן ושלש יודי"ן.

ואם לחשך אדם כי אין יתור באותיות רק תת"ך. כי הלא במקום תיו"ן ויו"ד שברבתי **בגוים** הייתה נכנסת ה"א, לומר רבה בגוים. ובמקום **שרתי במדינות** לו הוסרו תיו"ן ויו"ד הייתה נכנסת תחתם ה"א, ואומר שרה במדינות. לכן אף אתה אמור לו, כי בית ראשון גם שמציאות היות בית ראשון היה ארבע מאות ועשר שנה, אך שררה לא הייתה כי אם ארבע מאות שנה בלבד, כי מגלות המלך יהויכין עד גלות צדקיה היו עשר שנים ובשנה האחת עשרה היה החורבן (מלכים ב כה ב), לא שררה ולא רבנות היה אז כי אם הווה על הווה בכי ואנקה ולא ריבוי עם, כמקרא שכתוב בספר מלכים (כד יג - טו) **על גלות יכניה ויוצא משם את כל אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך ויקצץ את כל כלי הזהב אשר עשה שלמה והגלה את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים גולה ואת החרש והמסגר**

לא נשאר זולת דלת עם הארץ וכו' ואת אילי הארץ הולך וכו'. ואם כן אמור מעתה איה איפה שררה ורבנות נשארה לירושלים אחרי זאת, לאמר על השנים ההם רבתי או שרתי. והנה השנים ההם עשר היו, כי בשנת האחת עשרה לצדקיהו נלכדה העיר, באופן כי בשום שני ההי"ן תחת תי"ו ויו"ד שברבתי בגוים ושרתי נשארו תת"ך, והיו שנות מספר מציאות שררה ורבנות.

ונבוא אל דרך אשר ייעדנו לפי הפשט, כי אבינו שבשמים, וירמיה המקונן, והנאנחים והנאנקים עם ה' אלה שגלו מעל שלחן אביהם, במעמד שלשתן עומדים. המקונן יקונן על צרת האומללים הגולים, והוא יתברך משיב אמריו, וגם אחרי שומעם ישובו ויבכו גם בני ישראל עד תום הקינה במר נפשה, ממררת אמריה ומתחננת לאדוניה אשר חטאה לו, אולי ישוב מחרון אפו ולא יאבדו.

והנה הן אמת כי הצרות הוכפלו וישתלשו, כי תחת שלש ראוי לקונן ולמרר בבכי. אחת, על ישראל שגלו ומארצם יצאו אל קרב הגויים המרים ומאריים אותם. שנית, צרת הארץ ותחלואיה כי הוצת אש בציון ותאכל ארמנות ירושלים, ובית קדשנו היה לשרפת אש.

שלישית העולה על כלן, הלא היא על דבר כבוד אלוהים, כי שכינה בגלות, גלו לבבל שכינה עימם גלו לעולם שכינה עימם וכן למדי ואדום (מגילה כט א).

והנה על שתיים הראשונות החל המקונן ואמר איכה יושבה בדד וכו'. (והנה) [והוא] כי הנה ידוע כי גדולת ירושלים איננה מבלי ישראל, נמצא כי בהגלות ישראל ממנה יוכלו שתיים רעות אחת לעם,

ואחת לעיר שמבלי בניה היא יושבת,

ועל כן אמר איכה יושבה בדד בלי בניה העיר שהייתה רבתי עם, שרבנותה להיות רבה שלי הוא מחמת עם, כי על כן כאשר צר לעם על גלותם כך צר לה על צאתם ממנה, שהן שתי בכיות כאחת.

ואם תאמר נא אלוהי למה תשנה צרת העם לחורבן וצער העיר, ולא שמת לבך כי כפלים לתושית העם היה הראוי, כי העונות העם הביאו עליהם רעתם. ואל תבכה עליהם, רק על העיר אשר לא חטאה ובגללם הייתה ירושלים שממה. על כן מוסיף המקונן ואומר הייתה כאלמנה. לומר הלא גדול שבר העם משבר העיר, כי היא הייתה כאלמנה ולא אלמנה ממש, כי לא זזה שכינה מכותל מערבי (שמות רבה ב ב), מה שאין כן העם שנסתלקה שכינה מהם. כמאמרם ז"ל בספר הזוהר (ח"ב א ב), כי על כן היו ישראל בוכים, עד שעל נהר כבר נפתחו

השמים וירא יחזקאל מראות אלוהים כל המרכבה עליונה בכל פרטיה, אז נתבשרו כי באה שכינה להיות אתם והתנחמו. ובכן טרם בא שכינה אליהם הייתה תלונה זו, כי גדלה צרת העם מצרת העיר, כי היא **הייתה כאלמנה** כי שכינה עמה, ולא עימהם.

אז משיב הוא יתברך ואומר, הנה אני אתקן צרתכם זו, כי **שכינה** שהיא **רבתי**, שהיא רבה והיא שלי, תהיה **בגויים** עמכם בקרב הגולה. ולא בלבד במקום אחד, כי אם בכל נסיעותם תלך אתם ממדינה למדינה, כנודע (מגילה כט א) כי גלו לבבל שכינה עימהם, גלו לעילם שכינה עימהם. וזהו **שרתי במדינות**.

אך הדאגה היותר גדולה כי מר לה הרבה, הלא היא כי **הייתה למס**. והוא כי אין שמחת השכינה עד אין קץ, כי אם כאשר תשפיע טובה לישראל, אך בהשפיע אל החיצונים שרי מעלה, היא דאגה כי אין למעלה הימנה. כי ההשפעה לישראל היא השפעת פנים, ואל החיצונים מתייחסת לאחר, ככתוב אצלנו על השיב אחר ימינו מפני אויב (לקמן ב ג). וזהו **הייתה למס** שהיא כפורעת מס לאויביה, ושתחת אשר היה בה השפע מתחילה לישראל ומתמצית היו אוכלים האומות, ויהפך, כי יושפע לשרים ומפירות מידותם יאכלו ישראל שביניהם, כענין **התפללו בשלום העיר וכו' (הזאת) כי בשלומה יהיה לכם שלום** (ירמיה כט ז).

משיב עוד ירמיה הנביא ואומר בכה תבכה וכו', והוא כי הלא אמרו ז"ל (סנהדרין קד ב) על מאמר הכתוב במרגלים (במדבר יד א) **ויבכו העם בלילה ההוא**, שאמר הקדוש ברוך הוא אתם בכיתם בכיה של חנם חייכם שאני קובע לכם בכיה לדורות, והנה להיות מידה כנגד מידה הוא בכל ליל תשעה באב.

ונבוא אל הענין, אמר הנה על דבר **בכה**, הוא הבכי הידוע במרגלים בליל תשעה באב, ראוי **תבכה בלילה** מידה כנגד מידה כי גם שם לילה היה. ולא תנוחם על בכיית הלילה, כי בין לילה בכיתם חנם ויהי לה כן גם לבכות, אך הנה **ודמעתה על לחיה** גם ביום תמיד, וידוע כי שערי דמעה לא ננעלו (ברכות לב ב) ולמה זה אל דמעתה תחרש, עד גדר שגם זכות אבות וזכות משה רבן לא הספיקה להצטרף בדמעתם, כי הנה **אין לה מנחם מכל אוהביה** והוא מאמרם ז"ל **באיכה רבתי** (פתיחתא כד) שאמר הוא יתברך לירמיה, הלוך וקראת לאבות העולם ולמשה שהם יודעים לבכות, כלומר באופן יהיה איזה התעוררות רחמים עליהם כאשר היה אחרי כן על ידי רחל בסוף המאמר.

ובקראו את משה אמרו שם, שלא רצה ירמיה לגלות הדבר, כי בוש להגיד פן יאמרו לו בימין אירע כן לבנינו. הלך משה ושאל למלאכים שהיה מכירם משעת מתן תורה, אמרו לו וכי אינך יודע וכו'. ועל פי דרכנו נבאר מה ענין לכתו אל המלאכים שהיה מכיר מאז. אמנם אמרו רבותינו ז"ל בגמרא (שבת פח ב), כי כשאחז בכסא כבודו יתברך והחזיר להם תשובה אז נתנו לו מתנות. והנה המתנות אינם רק עניינים לתועלת ישראל, כענין מתנת מלאך המוות מסוד הקטרת לעצור המגפה (שם פט). על כן הלך להם, אולי גם עתה יהיו מעיר לעזור כאשר נעשו אוהבים מאז, ולא שווה לו. והלך וצועק ובוכה אצל האבות ועשו קינים והגה ונהי ככל הכתוב במדרש. ונתראה פנים משה אל ישראל ושמחו לראות באומרם זה ינחמנו כי יגאלנו. יצאת בת קול ואמרה גזירה היא מלפני וכו' קנצי למלין, כי כל דמעוכם וזכות אבותם ומשה זה המתראה פנים לא עלתה ארוכת מחלתם. וזו היא תלונת הנביא עם **שדמעתה על לחיה** עם כל זה **אין לה מנחם מכל אוהביה האבות ומשה**.

ולא עוד אלא שהיכם על ידי רעיהם הם מיכאל וגבריאל, כמאמר המדרש (**ילקוט שמעוני** רמז תתרט) **כל רעיה בגדו בה** אלו **מיכאל וגבריאל**, שהם דרכם להליץ על ישראל, ועתה נהפכו, כי הם היו מכלל אשר הציתו אש מקדש כמאמרם ז"ל **בפסיקתא** (דוק) [רבה] (כז י). הנה כי מלאכי השרת הן הם אשר הציתו האש, ותלונתם עליהם כי נעשו סנגוריהם אויביהם, כי גדולה עקיצת אוהב ממכת חרב אויב. ומי יתן והיו כאנוסים לעשות ולא יהפכו נגד ישראל, אך היו לה לאויבים כמתמיה כי שוב לא היפכו לזכות את ישראל להליץ בעדם.

ושמא תאמר נא אלוהי כי הייתה בכיה בלתי חרטת אשמה ובלי תשובה, על כן לא שווה למו. לא יתכן, כי הלא **(ג) גלתה וכו'** והוא כי אמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט שמעוני** רמז תתרי) שאומרו מרוב עבודה הוא בעבור רוב עבודה זרה שהייתה עובדת. ונינקוט מיהא שבעבודה זרה ידבר, ויהיה הענין כי על שתי רעות יצטער צער מתחולל איש הישראלי הנשבה לבין העכו"ם,

האחד על צרת הנפש פן יעבידוהו עבודה זרה,

שנית פן ירעיבוהו בלחם צר ומים לחץ.

והנה לפי זה כשגלתה יהודה לא היה לה להרגיש צער כלל, כי הלא **גלתה יהודה מתוך עוני** שהיה לה קודם החורבן, **ומתוך רוב עבודה זרה**. ואם כן אם ענה יענו אותה בלחם צר, או אם יעבידוהו עבודה זרה לא תצטער, ומה גם אם יקלו משעבודה, כי הלא אומנות ישנה היא לה.

אך זאת לא כן, כי גם **היא יושבה** וקנתה ישיבה **בגוים** שלא שעבדו בה יותר מדאי ועם כל זה **לא מצאה מנוח**, שעם שלא היה לה עוני רק ישיבה ונחת, **לא מצאה מנוח** על העבודה

הקשה היא עבודה זרה, לא לעובדה ולא להיות עם עובדיה. והנה זה יורה באצבע היות חרטה ותשובה בדברי עונות גברו מהם.

משיבה מדת הדין ואומרת כל רודפיה השיגוה בין המצרים, לומר אין להחזיק לה טובה על תשובתה, כי הלא לא מאהבה רק מיראה, כי הלא **בין המצרים** משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב שורה כח טומאה בעולם (**איכה רבה** א כט). והנה בטומאותיה וגלוליה דבקה בכחות ההם ואלוהיהם ממש כהם, למה בעת שליטתן לא קמו הכחות הטומאה ההם ודבקו בה ויעזרום, אלא אדרבה **כל רודפיה השיגוה בין המצרים** ואין עוזר לה. אז הכירה כי הבל המה ואין בם מועיל, ולכן תפסה בחרטה מדאגה פן תבוא עליה רעה גדולה מזו, נמצאת תשובתם שלא לשמה.

או יאמר בדרך אחרת מעין זה, והוא כי הנה אמרו רבותינו ז"ל במדרש (**פסיקתא רבה** כו א), שהיה ירמיה מלקט אברים שניגפו מישראל וקוברם, ואומר בני מה אעשה לכם הלא אמרתי תנו לה' אלוהיכם כבוד בטרם יחשיך, וכן אמרו (שם) שכשהגיעו לנהרות בבל ושם ישבו ובכו, שאמר ירמיה נשבע אני שאילו בכיתם כך בירושלים לא גליתם. והוא כמאמרו (ירמיה יג טז) שאמר תנו לה' אלוהיכם כבוד בטרם יחשיך בעוד היום גדול, הוא קודם הגיע ליל וחשך מועד מנין **ונושנתם** (דברים ד כד) (גיטין פח א), כי אז מתייחס אל הגעת הלילה והחשך, והיה צריך הקדים בכיה לצרה.

ובזה יאמר ירמיה הנביא ע"ה, הנה נא ידעתי כי הבכי שהיה לה לבכות מבעוד יום, לא תבכה אלא בלילה. אך עם כל זה **ודמעתי על לחיה** כמתמיה, ואינה עולה למעלה השמימה כי **שערי דמעה לא ננעלו** (ברכות לב ב), כאשר שמעתי אומרים שהוא פירוש רבי שמעון בן יוחאי ע"ה **בספר הזוהר** כתיבת יד, שאומר **ודמעתי על לחיה** ולא תעלה מהלחי ולמעלה, ולפי דרכנו יהיה כמתמיה.

ועוד היתכן אין לה מנחם מלמד סנגוריא **מכל אוהביה**, הם הפרקליטין אשר עשו במצוותיהן, שלא יבצר מהמצא בישראל בכלליהם ופרטיהם מצות מה, ומה גם צדיקים רבים אשר בקרבם החרש והמסגר וכיוצא. ולא די שהם לא הועילו, כי אם אף **רעיה מיכאל וגבריאל בגדו בה היו לה לאויבים**. ואם כן מדוע לא עלתה דמעת בת עמי בכל אלה, עם היות כי שערי דמעה לא ננעלו. ואם הוא שלא היו תוהים על עונות ראשונים ולא שבו מהם, הלא **גלתה יהודה וכו'** כמפורש בקודם.

(ד) **דרכי ציון וכו'**. במדרש (**איכה רבה** א ל):

אמר רב הונא הכל מבקשין תפקידן כו' אמר רב אבדימי דמן חיפא אפילו דרכים מבקשין תפקידן הדא הוא דכתיב: **דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד**, מבלי בורגנין מבלי בורבסין אין כתיב כאן, אלא מבלי באי מועד.

והנה ראוי לשית לב, כי הלא גם **הבורגנין ובורבסין** הם גם הם תפקידן של דרכים, מהלכים בה ושומרי משמרת המהלכים בדרכים, ולמה על בלתי אומרו [אלא **מבלי**] **באי מועד**? מלמדנו שמבקשים תפקידן.

אמנם הוא הרגיש, כי בשלמא דבר שיש בו רוח חיים יתכן יבקש תפקידו, אך הדרכים דוממים המה ואיך ירגישו ויתנכלו. על כן אמרו **מבלי וכו'**. והוא מאמרם ז"ל **בספר הזוהר**, כי בהיות שכל מצווה שאדם עושה נעשה מלאך, גם הפסיעות לשלש רגלים (בשיריים) [בשירות] ותשבחות ובכוונת הלב היו נבראים מלאכים בדרכים ההם, והן הם המתאבלים על **בלי באי מועד** המקנים במ קדושה יתירה בכל פעם שיעלו לרגל על קדושתם הקודמת. וזהו **מבלי בורגנין וכו'** - שאין בדבר מצווה - לא נאמר, כדי שתתמה איך דרכים מתאבלים, כי אין מהם נבראים בריות יהיו שם, רק **מבלי באי מועד**, כלומר כי על כן יצדק יהיו הדרכים מתאבלים, כי המה אשר שם נבראו ושם היו מלאכים שנבראו על ידי **באי מועד**.

ולענין הכתוב, אחרי סתור מידת הדין טענת ירמיה באומרו **כל רודפיה השיגוה כו'**, שב כפעם בפעם ללמד זכות ולומר **דרכי כו'**, לומר אם אינך עושה בגין ישראל עשה בגין ציון. **דרכי ציון שהן אבלות**, כי המלאכים שנעשו בדרכים הם מתאבלים על העדר ישראל ישובו להיות **באי מועד**, ועשה זה בגינם. ואם אינך עושה בגינם עשה בגין שעריה היותר קרובים אל הקדושה, וגם המה שוממין המלאכים שנעשו בביאת השערים לעבוד את ה'.

וכן **כהניה** הם כהני בית ראשון שעליהם נאמר (משלי י כז) **יראת ה' תוסיף ימים** (ילקוט שמעוני משלי רמז תתקמז), **נאנחים** על בלי מביאי קרבנות בית ה'. וכן **בתולותיה** אשר מן הסתם משוללות חטא, והן **נוגות** על בחורי ישראל, ועשה גם למען אנחתן. וגם למען ציון עצמה ולא תחשה כי **היא מר לה**.

והענין כי הדרכים לא נעשה בעצמן שלוח יד ואינן אבלות רק על שנעדר מהם. וכן **שעריה**, ומה גם אם הם אשר טבעו בארץ (מדרש איכה רבה ב יג) ולא חלו בה ידיים ולא אש. וכן **כהניה** הנותרים. וכן **בתולותיה** הנותרות שהן **נוגות** על זולת עצמן הן תפקידן של בחורי ישראל. אמנם **היא מר לה** בשביל עצמה, כי כלה ה' חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון

ותאכל יסודותיה (לקמן ד יא) ובמה תנוחם אם לא תושיע את בניה ותחזירם לה, שאם לא כן נעשה בה אשר לא חטאה אכזריות חימה לבלתי הועיל, וכן לא יעשה.

(ה) היו צריה וכו'. אמר הנביא הנה עוד יש ענין אחר שמורה שח"ו געלת בעמך ישראל, והוא כי אויב הנה שנאתו עדיין תוך לבו בקרבו, אמר הנה אשר שנאתם ככה עד המתקומם להצר לישראל נעשה **ראש** וגדול (**איכה רבה** א לא), אך **אויביה** הבלתי מתקוממים רק שנאתם בלבד, **שלו**, כי לא רבו למעלה עד היותם ראש, רק **שלו** שלוחה מה. והנה זה יורה כי כל מי שמרבה להצר לנו לפי רוב הצרה תגדיל שכרו, והנה זה יורה באצבע כי מאוס מאסתנו חלילה לך.

על כן משיבה מדת הדין ואומרת, כי ה' הוגה על רוב פשעיה, לומר אדרבה ברחמים גדולים הוא זה, כי ה' מידת רחמים, לנכות מיתתם הוגה אותם **על רוב פשעיה** בצרות ויגונות. ולכן היותר מיצר הוא יותר פודה ומציל אותן מהמוות.

משיב ירמיה ואומר, הנה אם לא היו לוקים רק בני עונשים היה כן והחרשתי, אך הנה **עולליה** הם תנוקות של בית רבן משוללי חטא **הלכו שבי לפני צר** ואיך תאמר **כי ה' הוגה על רוב פשעיה**.

ולא עוד כי אם בכלל הצרים שהיו לראשם הוא הצר אשר **עולליה הלכו שבי** לפניו היה לראש (גיטין נז ב), ואיך יתכן היה **על רוב פשעיה** והם משוללי חטא, ואדרבה מגיני הדור המה, הבל שאין בו חטא (שבת קיט ב).

(ו) ויצא וכו'. אמרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה** א לב) גלו ישראל לא גלתה שכינה, סנהדרין ולא גלתה שכינה, גלו תינוקות של בית רבן ומיד גלתה שכינה, הדא הוא דכתיב: **עולליה הלכו שבי לפני צר** מיד **ויצא מן בת ציון וכו'.**

ועל דרך הפשט אפשר קרא הדרה לשלמים וגדולי הדור, כמה דאת אמר (**בראשית רבה** סח ו) כשהצדיק בעיר הוא זיוה הוא הדרה, ויאמר על החרש והמסגר אלף שגלו עם יכניה מלך יהודה שהיו גדולי עולם בחכמה ובחסידות, ואמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט שמעוני מלכים** רמז רמט) שהוא יתברך הקדים גלותם לחורבן אחת עשרה שנה, שהוא בסוף שנים שבמנין **ונושנתם**, למען יכינו בבבל ישיבות לתלמוד לזמן החורבן, פן תשכח תורה מישראל ויתקיים בם פסוק **כי אבוד תאבדון**.

ונבוא אל הענין, אמר למעלה ירמיה כמתלונן, **עולליה** תינוקות של בית רבן משוללי חטא **הלכו שבי לפני צר**,

משיבה רוח הקדש ואומרת **ויצא מבת ציון כל הדרה**, לומר הנה כיוצאה מאליה **יצא מבת ציון כל הדרה**, הם כל חכמי ישראל החרש והמסגר כבר עם יכניה מלך יהודה. כלומר ועל כן **עולליה** תינוקות של בית רבן אם נותרו פה היו אבודים, כי תורה בחוץ והם בפנים, ועל כן הוצרך ילכו שמה ללמוד ולהשתלם. ולא אמר ויוציאו מבת ציון וכו', אך להיותם צדיקים ולא היה כח לאויבים למשול בהם, רק כי מה' הייתה למו להכין תלמוד לישראל על כן אמר **ויצא** כאלו יוצאים בבחירתם.

ושמא תאמר למה לא היפך השיטה, ויישארו הגדולים ההם וילמדו את בני ישראל, ולא שילכו הם תחילה ויצטרכו ללכת עולליה אחריהם. אל תתמה על החפץ, כי הלא **היו שריה כאילים לא מצאו מרעה**, והוא, כי גם שאין דרך השרים וגדולים מנהיגי הדור להסתלק ולהניח צעירי הצאן אובדות, אך ראה והביטה אם יש רחמן בכל החיות כאיל, כמאמרם ז"ל (**ילקוט שמעוני תהלים** רמז תשמא) על פסוק **כאיל תערוג וכו'** (תהלים מב ב), כי בהיות בצורת וכל החיות מבקשים מים, והן מתקבצות אצל האיל שהוא חסיד ורחמן שבחיות. ואז חופר ברגלו בארץ ותוקע קרנו בחפירה וגונח וצועק ונענה.

והנה עם רחמנותו על החיות ומה גם על צאצאיו, ועם כל זה כשאין מרעה עוזבת ילדיה והולכת לה, כמאמר הכתוב (ירמיה יד ה) **גם אילת בשדה ילדה ועזוב כי לא היה דשא** כי לא תעצור כח לראות במיתתן. ועל דרך זה יאמר פה, כי הן **היו שריה** הם הדרה גדולי חכמי ישראל הנזכרים היו **כאילים** אשר **לא מצאו מרעה**, שעוזבות ילדיהן והולכות. כן החרש והמסגר הניחו עולליה ותלמידיה להעדר מזונותם להחיות נפשם, ובחרו בהליכתם מהם פן יראו ברעתם, כי מאז היו מזי רעב.

וכל כך היה לבם מר על בלתי היות להם יכולת להחזיק בידם, שהיו מאריכים פסיעה עד גדר **שילכו בלא כח לפני רודף**. שעם שהרודף דרכו לרדוף, עם כל זה הם בהליכה טבעית בלי מרוצה, עם היות ההלך בלי כח, היו יכולים ללכת יותר ממרוצת הרודף, כי הוא ירדוף ותמיד הם לפניו, וזה לבל יראו ברעת התלמידים.

(ז) **זכרה וכו'**. הנה אמרו רבותינו ז"ל (נדרים פא א):

על פסוק **מי חכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו וכו'** (ירמיה ט יא), דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכים ולא פירשוהו, עד שבא הקדוש ברוך הוא ופירש שנאמר **ויאמר ה' על עזבם את תורתי** (שם) ע"כ.

ועל פי דרכנו נשית לב היכן מלאכים נרמזים בכתוב.

ואפשר הוא באומרו ויגידה, כמה דאת אמר (קהלת י כ) **ובעל כנפים יגיד דבר** שהוא גבריאל. ועל ענין המאמר, הלא כמו זר נחשב יפלא מה**החכמים ונביאים ומלאכים** כי **על עזבם** תורת ה' אבדה הארץ.

אמנם המה ראו כי אם על עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים ששלשתן חמורות אבדה הארץ, הלא כמה ימים ושנים נעשו התועבות ההם בקרב ישראל כמאמרם ז"ל (גיטין פח א) כי שבע בתי דינים זה אחר זה עבדו עבודה זרה. ואם על גילוי עריות, הלא מימי עמוס הקודם לישעיה נאמר (עמוס ו ד) **וסרוחים על ערסותם**, ואמרו רבותינו ז"ל (ילקוט שמעוני עמוס רמז תקמה) שהיו מחלפים נשותיהם ומסריחין אותם בשכבת זרע שאינה וכו'. ואם על שפיכות דמים, גם מימי מנשה מלא את ירושלים דם נקי פה לפה (מלכים ב כא טז). על כן כשומעם כן תמהו, והמה לא ידעו כי בטול תורה שהוא בשב ואל תעשה היה כנגד כל זה, על כן עמדו לא ענו.

אמנם הוא יתברך פירש ואמר **על עזבם את תורתו**, הוא **עוון בטול תורה**. והוא משל למלך שיש לו מנגן ומנגן לו תמיד. ויהי היום ויבוא המגיד אל המלך לאמר, הנה המנגן הרג את הנפש. ויאמר המלך אל תגעו בו. עוד זה מדבר וזה בא ויאמר, הנה המנגן את אשת רעהו טימא בזימה. ויאמר המלך הישמרו לכם מדבר עליו מטוב עד רע וככה יעשה כל הימים, ויהי המלך מכסה על כל פשעים. ויהי כי ארכו לו הימים, והנה איש בא ויאמר הנה מנגןך אשר אהבת, בריבו עם איש פלוני קיצץ [פלוני] את כפו. ויהי כשמעו ויצו המלך לתלותו על העץ. ותהום כל העיר על המלך, לאמר מה הדבר הזה, הנה בעשותו הרע ריחמתו וחננתו וכאשר הרעו לו תלית אותו. אמר להם המלך אל יעלה על רוחכם כי נושא הייתי לו על כל פשעיו, כי צרור היה עונו וצפונה חטאתו, כי אם הייתי מאריך לו בעוד ינגן בידו ויטב לבי. אמנם כאשר עלתה ידו על יד רעהו המכה בו ואראה כי עוד לא ינגן כפעם בפעם, אז ציויתי לתלותו על עונות ראשונים.

כן הדבר הזה כל הימים אשר הקול קול יעקב שימשך בעסק התורה, ערבה לה' ולא פקד עליו ארצה, אמנם בבטלו תורת ה' וערבות ניגונו בטלה מלפניו יתברך, אז עונותיו ילכדונו וישלך משמים ארץ תפארת ישראל.

והנה בזה נבוא אל ענין הכתובים, והוא, כי הלא בכתוב הקודם הזכיר ענין גודל צרת הרעב מאז הגלה יכניה והחרש והמסגר אלף, עד גדר ששמחו לצאת בגלות פן יראו בצרת

תלמידיהם. והיה מקום קטרוג על ישראל, איך לא שתו לב בדבר הרע הזה ולתקן אשר עיוותו, כי הייסורין והרעב אשר היו עליהם בעת ההיא עד החורבן גדלו מאד, **ואם רואה אדם שייסורין באים עליו יפשפש במעשיו ואם פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה** (ברכות ה א), ומה היה להם שכל כך בערו ויכסלו.

על כן אמר ירמיה לא יחשבו כמזידים בעצם בדבר הזה, כי הלא טעו בטעות **חכמים ונביאים ומלאכים**. והוא כי בעת סילוק שריה הנזכרים מעמדי הדור, המה ראו כי העוון החמור הוא העבודה זרה וגם הגילוי עריות ושפיכות דמים אשר חמדו להם, צרעת נושנת המה להם מימים קדמונים וגם אלה לא יספיקו לכלות, איזה עוון יכלם. לא עלה על רוחם יעלה על גביהם עוון ביטול תורה. והוא כדמותו בצלמו טעות חכמים ונביאים ומלאכים כמדובר. ועל כן לא שתו לבם לפשפש ולתקן עד נפלם פעם אחת.

וזוהו (ז) **זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה**, שהיו ימי ייסוריה שהיו לה קודם החורבן שהיה ראוי תפשפש במעשיה. הנה מה שזכרה אז להתעכב מלשוב, היה, כי **כל מחמודיה** אשר חמדה לה הם עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, כי לא מקרוב באו להם רק אשר היו מימי קדם. וכאשר עם היותם מימי קדם שבעה דורות, כמאמרם ז"ל (גיטין פח א) כי שבע בתי דינים זה אחר זה עבדו עבודה זרה, ועל ידי כן נעשה להם כהיתר. וכפתאים עברו ונענשו, כי יצרם המשיכם על העדר פקודתם זמן רב, ולא הוכר למו עד עת רעה.

משיבה רוח הקודש ואומרת, ראה נא גודל אשמתם, כי הלא בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה מכל אלוהותיה אשר חמדה לה, גם הצרים עצמם שחקו על משבתיה, באמור, אומה שהיה לה אלוה גדול העושה נפלאות גדולות, כאשר נתפרסם בעולם מענין מצרים והלאה, איך שבתו מלבקש תקנתם לשוב עדין. ועל כן **בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה ראוה וכו'**, כלומר אוי למי שדעה חסרה כל כך עד שהצרים היו למו יותר דעה מהם, שבעת עניה ומרודיה שקודם החורבן לא השכילה ותשבות מלשוב אל אלוהיה, והצרים אויבי ה' בראות צרתם **צחקו על משבתיה** אשר שבתה מלבקש תיקונה לשוב עד ה', ולמה היא בצרת עניה ומרודיה לא הכירה משבתיה, כי גם אז **אין עוזר לה** מכל אלוהותיה, ולמה לא תיקנה.

ושמא תאמר כי מה שהצרים שחקו לא היה רק **בנפול עמה ביד צר**, אך לא על צרת עניה ומרודיה שמתחילה, ולמה תוכיחם על מה שלא השכילו מאז. אין זו תשובה, כי הלא מה שלא שחקו על כי **אין עוזר לה** בימי עניה ומרודיה, הוא כי הצרים ההם לא ראוה מאז, כי הלא **בנפול עמה ביד צר וכו'** הוא שראוה גוים, ועל כן אז **שחקו** עליהם. והוא הדין שאם ראוה מאז בימי עניה ומרודיה **ואין עוזר לה**, כי גם מאז היו שוחקים **על משבתיה**.

משיב הנביא ואומר אל תקצוף ה' עד מאוד כי הנה כבר לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאותיה, כי הנה, (ח) **חטא חטאה ירושלים** שהם שתי חטאות. ועל כל אחת קבלה עונשה,

על האחת על כן לנידה הייתה

ועל השנית כל מכבדיה וכו'.

ולבוא אל הביאור נזכירה מאמרם ז"ל (איכה רבה א נז) חטאו בכפלים שנאמר (ירמיה ב יג) **שתיים רעות עשה עמי**, ולקו בכפלים **כי לקחה מיד ה' כפלים כו'** (ישעיה מ ב). ויהיה הענין פסוק שתיים רעות, הוא, כי הנה העוזב מקור מים חיים ובוחר בבור מים מכונסים, גם כי יכיל מימיו הוא הוללות רעה, כי זה אינו כלה לעולם וזה כלה, ומה גם אם הבורות מים מכונסים הם נשברים, שלא יכילו המים אשר יכניסו בהם, כי זו רעה חולה וגדולה מהראשונה עד אין קץ.

והנמשל כי הנה הוא יתברך מקור שפע מעצמו, בלתי צריך לקבל מזולתו. וגם כי ינוחו בעד מלאך או מזל הוא רע ומר, כי המזל או מלאך אין לו משלו כלום אם לא מה שיונתן לו מאתו יתברך, ומי בער יעזוב המקור וילך אל המכונס.

שנית, הבוחר באלוהי זהב וכסף, שאין צריך לומר שאין למו גם מכונס, כי אם הכסף והזהב שיתנו בהם אבודים הם כבורות נשברים שהמים שיתנו בהם ילכו לאיבוד. וזה שאמר הכתוב **שתיים רעות עשה עמי:**

אחת, אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות,
שנית, היותם בורות נשברים אשר לא יכילו המים.

ועל שתי אלה יאמר **חטא חטאה,**

על האחת, שהוא עזב את ה' ונודד ממנו בעד זולתו, על כן לנידה הייתה, וזהו בנפול עמה ביד צר שהוא השבי, כי נדדו מארצו יתברך ומנחלת אבותם.

ועל השנית, בחרו בעבודה זרה אשר לא תכיל המים, שבחרו בבלתי מועיל, די להם חרפתם אשר חרפו ובזו אותם באמור להם, האם אלוה גדול כזה (היה לכם) [השלטם] ותלכו ותעבדו אל הבלתי מועיל. וזהו כל מכבדיה הזלילה כי ראו ערותה שהיא טומאה אשר בחרה לה, ולא עמדה להם כי הבל הוא.

ואין ספק כי כיסתה כלימה פני כל ישראל, ויהי נא היותה לחרפה ולקלס לכפרת עונה זה. ואין לומר הן זה היה אילו הכירה רעתה ותשוב בתשובה כי תתמרמר על אשר חטאה, אך אולי לא שתה לבה, לא כן הוא, כי הנה **גם היא נאנחה**. כי כאשר **מכבדיה הזילוח**, כי הכירה חטאה **גם היא נאנחה** הרגישה ונתאנחה, וזהו **גם היא נאנחה**. ואל נא תאמר כי מה שנאנחה הוא על השביה או על מה שהזילוח, אך לא על עוברה רצונך. כי מה שהיא נאנחה אינו על ההווה, רק **ותשוב אחור** אל מה שקודם הצרה, הוא על הסיבה על מה שחטא חטאה, כי תשליך צרותיה מנגד בערך אל חטאותיה.

או שיעור והתכת התיבות **גם היא נאנחה** על היותה **לנידה** ועל מה שהזילוח. ובהאנחה מיד **ותשב אחור** לשית לב אל הסיבה, והיא כי **חטא חטאה**. ושוקטת מהאנחה, כי תצדיק עליה את הדין, לומר כי ראיות מכותיה אליה.

עוד אפשר בפסוק (ז) **זכרה ירושלם וכו'** לומר, כי מה שעם היותה קודם החורבן **עניה** מרודה לא פשפשה מעשיה ולא חששה פן מרה תהיה באחרונה, הוא כי **זכרה בימי עניה ומרודיה כל מחמודיה אשר היו מימי קדם**, כזכות אבות ומשה רבנו ע"ה וכיוצא, יגינו בעדה כדרכם בימים ראשונים. אך **בנפול עמה ביד צר ואין עוזר לה**, כמאמר המדרש (איכה רבה פתיחתא כד) שבאו האבות ומשה ולא הועילו לה, אז **ראוה צריה צחקו על משבתיה** אשר שבתה מלבקש תרופה למחלותיה, ולהסיר רוע מעלליה. וגם בדרך זה כוונת המקוץ להליץ עליה, ותשובתו בצדו בפסוק שאחריו וכמפורש בקודם.

(ט) **טומאתה וכו'.**

מידת הדין גם היא תשיב אמריה, טומאתה בשוליה וכו', לומר הלא אמרת שאם **חטא חטאה** שתיים רעות כנגדן לקתה, **וגם היא נאנחה** בתשובה שלמה על כל חטאתיה, כלומר, ואתה ה' עד מתי תשוב לנחמה ולדבר על לבה. אל תאמר כדבר הזה, כי הלא על אשר **טומאתה בשוליה וכו'** על כן יאותו לה שתיים רעות:

אחת כי ותרד פלאים,

שנית כי אין מנחם לה.

והוא, כי מידה כנגד מידה לא בטלה. והוא, כי בהחילה לחטא היה אפשר ליתקן, כי הלא זה דרך גדולי העם והשלמים שבהם הרודים בעם, כי לשלמותם לא יתחילו המה לחטא, רק יתחילו הריקים קלי השלמות הקרובים להתפתות מיצרם, ואז יקל ליתקן עד אשר לא פשתה הצרעת באשר למעלה מהם המה.

אמנם בהיותם בלתי שמים על לב, בכל יום ויום קללתו מרובה קו לקו, הולכת ומתפשטת הצרעת עד רבים ונכבדים מאלה. ואחרי כן על הדרך הזה, הולך ועולה עד נשיאי העדה קריאי מועד היושבים ראשונה על כסאות למשפט לכוון ולהנהיג. וכאשר בארזים נפלה שלהבת תאכל ארץ ומלואה ואין מכבה.

אמר, כי כדבר הזה קרה לירושלים, כי ראשונה טומאת העבודה זרה החילה **בשוליה** אשר בשפל מדרגות השלמות, המה אנשים רקים, ואז היה קל למחות ולתקן. **ולא זכרה אחריתה**, כי אחרית דבר הוא להיות מתמר ועולה עד גדולי העם, ואחרי כן כל אדם ימשוך ולא תהיה עוד תקומה. וזהו **טומאתה בשוליה לא זכרה אחריתה**, ועל ידי כן לא תיפלא אם **בנפול עמה ביד צר ותרד פלאים** שלא בהדרגה, כי היה לה מידה כנגד מידה היא לא שתה לבה אל ההדרגה, גם רעתה באה שלא בהדרגה. ועל כן אין צריך לומר עוזר כי אם גם **ואין מנחם לה**.

משיבה כנסת ישראל ואומרת, ראה ה' את עניי וכו'. והוא כי בשמוע מפיו וכו' **ותרד פלאים** אז אמרה בלבה למה אהיה כמחרשת מבושת אשמותי, הלא לעומתם ירדתי פלאים בעבודתו יתברך באומרו **ותרד פלאים**, על כן מעתה הואלתי לדבר ולומר **ראה ה' עניי כי הגדיל אויב**, לומר הלא אתה אומר אלי כי מאתך ירדתי פלאים שלא במדרגה, ומה תעשה ובפיך מלאת לאמר (דברים לב כו כז) **אמרתי אפאיהם אשבייתה מאנוש זכרם לולא כעס אויב אגור פן ינכרו וכו'**, פן יאמרו הגוים שהם עשו **ולא ה' פעל כל זאת**, ועל כן לא תפליג לעשות הרעה. והנה כאשר דמית כן הייתה, **כי הגדיל אויב** את עצמו והתפאר כי הוא עשה **ולא ה' פעל**, ולכן ראה ה' את עניי ורחם בל יאמרו כי הם העושים ולא אתה.

(י) **ידו פרש וכו'.** אמרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה** א לח) כי באו עמון ומואב, ולא שלחו יד אל כסף ולא אל זהב, רק בספרי התורה שכתוב בהם (דברים כג ד) **לא יבא עמוני ומואבי וכו'**, וזהו **ידו פרש צר וכו'.** ומי הם ששלחו יד במחמדיה הם ספרי התורה, הם **אשר צויתה לא יבואו בקהל לך**, שהם עמון ומואב. ולפי זה מהראוי יאמר ידו פרש צר על כל מחמדיה אשר צוית לא יבואו כו', אך אומרו **כי ראתה גוים כו'** הוא מיותר ומשולל גיזרה. אמנם יתכן מאמרם זה על פי דרכנו, וימשך אחריו פסוק שאחריו.

(יא) **כל עמה וכו'.**

ונשית לב באומרו ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה, כי מה טעם התנצלות הוא זה, ואדרבה נהפוך הוא שהוא טעם לפגם וראוי ליענש על הדבר. והוא, כי הלא אחר פסוק **אמרתי אפאיהם וכו'** (דברים לב כו) כתוב בפרשה (שם פסוקים כז כח) **כי גוי אויב עצות המה וכו' לו חכמו ישכילו זאת וכו'.** ואמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט שמעוני** רמז תתקמו) שעל התורה ידבר

אובד עצות, כי נקראת עצה כמה דאת אמר **לי עצה וגבורה** (משלי ח יד), וכן באומרו **ישכילו זאת** אין זאת אלא תורה (שם), לומר שעל כן היה אומר **אפאיהם** כי עוון בזאת הוא.

והנה בכתוב הקודם התעוררו ישראל להזכיר לפניו יתברך, יזכור מאמרו כי **לולא כעס אויב** היה מגדיל צרת ישראל, ויראה עתה כי כבר הגדיל אויב. על כן באה מידת הדין ואומרת, הנה **ידו פרש צר על כל מחמדיה**, הם ספרי התורה. וזה יותר מעזיבת התורה האמור בגוי **אובד עצות המה**, כי זה הוא מקום שהיה חלול תורת ה', והיה להם לקנא ולשים נפשם בכפם להציל אותם מידם ולא קנאו על תורת ה', ואיך יקנא הוא יתברך על הנוגע אליהם, ואדרבא יתהפך ויתקיים מקרא שכתוב (ישעיה א כד) **הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי**, כמו שפירש הרמ"ע ז"ל, שאומר הוא יתברך הוי שאצטרך להינחם מאשר ינכרו צרימו, ולא אקפיד אם יתגאו לאמר שהם עשו ולא אני, **ואנקמה מאויבי** הם ישראל המכעיסים אותי.

משיב הנביא ירמיה ע"ה ואומר **כי ראתה גוים באו מקדשה** אותם אשר ציווית לא יבואו בקהל לך. ותלונתך היה, שבראותה את הגוים ההם היה לה לחשוב כי לבזות התורה כיוונו, כי נודע בימים ההם כעסם הגדול על ככה, באומרם בימי שאול אל אנשי יבש גלעד **בזאת אכרת לכם ברית בנקור לכם כל עין ימין** (שמואל א יא ב), ואמרו רבותינו ז"ל (ילקוט שמעוני ח"ב רמז קיא) שהוא לנקור מספרי התורה **לא יבא עמוני**. על זאת לא יאשמו, כי הלא **כל עמה נאנחים מבקשים לחם**, על כן **נתנו מחמדיהם** שהם ספרי התורה, כמאמרו על **כל מחמדיה** על הספרים. ויהיה נתנו כמה דאת אמר (במדבר כא כג) **ולא נתן סיחון**, כלומר אין אדם נתפס על צערו, כי להיותם נאנחים וטרודים מבקשים לחם הניחו מחמדיהם הנזכרים **באוכל כדי להשיב נפש**.

והנה עד כה דבר הנביא ירמיה על ישראל, כי להיות על דבר כבוד שמו יתברך לא ערבו אל לבם להשיב, עד שפתח ירמיהו פה ואמר **כי ראתה כו' כל עמה וכו'**, אחרי כן נאמר **ראה ה' והביטה וכו'**, כאילו ישראל באים אחריו ומשלימים את דבריו ואומרים, **ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה**. לומר הנה הליץ המקונן בעדנו לחשוב אותנו כשוגגין ולא כמזידין, עוד אני אומרת שאם למזידין תחשבנו יהיה למזידין על הזוללות לבקש אוכל, ולא למזידין לבלתי מקפידים על תורתך ודבר כבוד שמך.

או אל תאשימני על היותי מבקשת לחם עם היות להשיב נפש והנחתי ספרי תורתך ביד זרים, כי **ראה ה' והביטה כי מקודם ימי החורבן הייתי זוללה**. כי ברב טוב אשר השפעת עלינו בתחילה הורגלתי בזוללות, עד שנעשה לי כדבר טבעי. ועל כן כאשר בא אלי הקצה האחר

והרעבתי והוצרתי **להשיב נפש**, לא עצרתי כח ולא יכולתי להתאפק מהיותי נחפז בדבר לשום סיבה בעולם, מה שאין כן אם לא הורגלתי בתחילה רק בכדי סיפוקי.

(יב) לא אליכם וכו'.

עודנה מדברת כנסת ישראל, ממררת אמריה על גודל צרותיה ואומרת **לא אליכם וכו'**. והוא כי זולת מה שאמר (ירמיה יט ח) **כל עובר עליה ישום וישרוק וכו'**, נאמר בתורה פרשת נצבים (דברים כט כא) **והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה וראו את מכות הארץ [ההיא] ואת תחלואיה וכו'**. והוא כאשר כתבנו שם, כי יראו מכות הארץ וכו' שיתמהו לראות המכות בארץ והיא לא חטאה, ולא באנשים החוטאים, וזהו **אשר חלה ה' בה גפרית וכו'** (שם פסוק כב). והם עצמם זאת ישיבו אל לבם, כי לגודל העוון אשר **עזבו את ברית ה' וכו' ויעבדו וכו'**, ואם היה מטיל הכעס עליהם לא הייתה תקומה לשונאי ישראל, על כן ויחר אף ה' בארץ ההיא להביא עליה את כל האלה הכתובה בספר הזה. להביא עליה את כל הקללה הכתובה, להביא עליהם באופן שלא עשה בהם רק **ויתשם ה' וכו'** (שם פסוק כז) ולא כלה רעה.

ונבוא אל הענין, עושה כנסת ישראל כמהפכת פניה אל עוברי דרך ואומרת **לא אליכם וכו'**, לומר, הנה בנוהג שבעולם שאין מרגיש צער איש מצטער זולתו, אם לא מי שגם עליו עבר כוס צרה כיוצא בה, אך מי שלא שתה כמוה תקל צרת חברו בעיניו. אמרה, הנה **לא אליכם כל עוברי דרך**, כי צרתי לא טעמתם כמוה, באופן שיקל מכאובי בעיניכם. עם כל זה **שלא אליכם** צרתי אני אומרת **הביטו וראו**, בהבטה אחת תראו **אם יש מכאוב כמכאובי**. כי לעוצם גודלו לא תסתכלו ענינו כי הנה עם ראותכם כל אשר חלה ה' בארץ, עם כל זה הביטו אתם עוברי דרך, אליכם נאמר ששבעתם מראות צרת הארץ עצמה, **הביטו מכאובי של עצמי אם יש כמוה**.

או יאמר, הלא בתורה נאמר **וראו את מכות הארץ ההיא וכו'**, כי בראייתם יתמהו ויאמרו כי כל עיקר הרעה הוא אל הארץ ולא לתושביה. אך זהו בראייה בלבד, אך אתם לא תעשו כך, רק **הביטו** בהסתכלות יפה **וראו כי אין מכאוב כמכאובי של עצמי**, כי הלא אשר עולל לי בעצמי, **אשר הוגה ה' ביום אפו** על העיר. והוא כי עמוס התנבא ויאמר (עמוס ב ד - ה) **על שלשה פשעי יהודה וכו' ושלחתי אש ביהודה ואכלה ארמנות ירושלם**.

הנה כי מה שהוגה ודבר, לא היה רק ששולח האש ביהודה, ולא לשרוף האנשים היה, רק לארמנות ירושלם, אך עולל לי לעצמי מה שהוגה ודבר **ה' ביום אפו**. והוא כי הלא. (יג) **ממרום שלח אש בעצמותי של עצמי ממש**, אך כאשר הוגה **ביום אפו** לא אמר רק בארמנות.

ושמא תאמר אם כן איך לא כלית, הלא הוא, כי אחר **שׁוֹיֵרְדְנָה** כי היחל לשרוף, **פרש רשת לרגלי וכו'.** והוא כי דרך מלך מבקש לדכא את אחד מעוברי רצונו בייסורין רעים, ושיאריך במיתה המשונה שחפץ להמיתו, הוא מגיעו אל מדורת האש עד יתחיל ליכוות מעט, ומצווה להחזירו אחור להרחיקו מן האש עד יצטנן ומרגיש צער גדול. ואחר כמה שעות מחזירו אצל האור עד התאחז בו יותר, ומחזירו לאחוריו שנית. וכן על דרך זה כמה פעמים.

הנה כי כן קרה לי, כי **שלח אש בעצמותי** ולא בפעם אחת, רק אחר **שׁוֹיֵרְדְנָה** טרם אשרף, **פרש רשת לרגלי השיבני אחור**, שמרפה לנו רפיון מה וחוזר על דרך זה, ועל ידי כן איני כלה לגמרי, רק **נתנני שוממה** כמבוהלת, ומי יתן על ידי היותי שוממה אהיה כמשתומם הבלתי מרגיש צרתו מחמת שממתו ובהלתו, רק כמבוהלת, ואני מרגשת כאב תמיד, וזהו **כל היום דוה** שעם היותי **שוממה** אני **כל היום דוה**.

(יד) נשקד עול פשעי כו'. כהתימה כנסת ישראל להזכיר גודל צרתה, החילה להצדיק עליה את הדין ולומר, ידעתי כי עוונותי הטו אלה, אך תלונתי אינה רק על כי **נשקד עול פשעי בידו וכו'.** והוא כי הלא כתבנו למעלה, כי הוא יתברך כל עוד שהיו עוסקים בתורה היה מאריך על כל פשעים עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים (נדרים פא א), כאשר כתבנו על פסוק **זכרה ירושלם וכו' (לעיל פסוק ז)** כי הוא משל למנגן המלך, שבהאמר למלך הנה מנגן הרג את הנפש היה אומר הניחו לו, וכן אחר ימים באמור לו את אשת רעהו טמא בזימה אמר אל תגעו בו, וכן על דרך זה ימים רבים. ויהי כי ארכו הימים ויאמרו למלך איש פלוני קטע ידי מנגן. ויהי כשמעו ויען ויאמר קחו למנגן אשר לי ותלו אותו על עץ. ויתמהו האנשים בשומעם ויאמרו, הלא בהעוותו אתה שכת בעדו, ובעת רעתו ציווית לתלותו. ויאמר המלך, הנה זה לו תחת אשר הוגד לי מכל אשר חטא על הנפש, כי כל המעשים הרעים ההם בספר נכתבו, והייתי מאריך לו כל ימי היותו מנגן ביד, אך עתה כי קצור קצרה ידו כי איננה, ושבת משוש כינור כי אזלת יד, זכרתי לו עונות ראשונים ועליהם מת. כדבר הזה המלך ה' צבאות, כל עוד שהיינו משמחי לב יוצרנו בעסק התורה, היה מאריך על כל פשעים ובספרו יתברך נכתבין. עד עזבנו עסק תורתו, ומן אז חדלנו ממנו זכר לנו כל עונות ראשונים, ותתך עלינו כל הרעה הכתובה בדברים הרעים שבירמיה, וחרבה עירנו ושמם מקדשנו וגלינו מארצנו.

והנה אם במשל הנזכר, בכל עת אשר יבואו אל המלך לאמר כה עשה עבדך, אם תחת אומרו תניחו לו היה מכהו חמשים מכות היה מקל מעליו, וכאשר יאמרו לו כי קצצו את ידו לא היה מצווה לתלותו על עונות ראשונים, כאשר עתה כי עונותיו צורות בשמלותיו על שכמו, ובאחרונה יחד יבואו ניצבו כמו נד עליו להאבידו מן הארץ.

וכן בנמשל, כי הוא יתברך [לו] לא היה מאריך לנו, רק מכה בנו על כל עוון ופשע וחטאה לפי רשעתנו ולא מאריך לנו על עסק התורה, לא ירדנו פלאים באחרונה, כי לא יבואו עלינו כמשא כבד יחד כולם. ומה גם כי בכל יום ויום כל עוון מהם היה עושה סעיפים ומשלח פארות בהתרחק עת פקודה, באופן לא יכולנו לסבול וחסרנו תקומה.

וזוהו אומרו **נשקוד עול פשעי** אשר פשעתי **בידו** יתברך, היה שמור לנו, שקוד בידו יתברך בעודנו תופסי התורה כי לא נפקד מהם דבר, באופן שאין צריך לומר שהיו קיימים עלינו עונותינו, כי אם שגם **ישתרגו** ושלחו פארות **עלו על צווארי הכשיל כחי**, כי כל הזכויות היו כאין כנגדן.

ואז **נתנני ה' בידי לא אוכל קום**, והוא כנודע כי העונות עצמם הם המייסרים את האדם כמה דאת אמר (ישעיה סד ו) ותמוגנו ביד עוננו, ובהיצרף כולם לא יכולתי קום, כי משא כבד היו ולא שווה לי לעומתם זכות אבות ותחינתם כמדובר במדרש (**איכה פתיחתא** כד) שהאבות ומשה רבנו ע"ה בקשו בעצמם ולא שווה לנו.

(טו) סלה כל אבירי כו'. אמרה הנה גם כי היה באה עלינו רעה גדולה עד אין קץ, אם השכינה הייתה תמיד עמי החרשתי כי היא תתקן, כמאמרם ז"ל (ע"י **שיר השירים רבה** ד יב) כי מה שנשמרו במצרים מעון זימה היה על כי הייתה שכינה עימהם והיא שמרתם כאשר האריכו בדבר.

עוד אמרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה** א לב) על פסוק **עולליה הלכו שבי לפני צר** (לעיל ה), גלו סנהדרין שכינה עימהם וכו' גלו תינוקות של בית רבן מיד יצתה שכינה, וזהו **עולליה הלכו וכו'**, מיד **ויצא מן בת ציון כל הדרה**. ועל דרך זה יאמר פה, הנה על כל רעותי **שנתנני ה' בידי לא אוכל קום** אינני בוכיה, וגם כי **סלה כל אבירי**, הוא גלות סנהדרין החרש והמסגר עם יכניה מלך יהודה, שנרמסו ונסתלקו ממני, ויהיה **סלה** כענין **סולו סולו** (ישעיה נז יד) שהוא סילוק אבנים מהדרך, והוא סילוק **אבירי** ממני, החרשתי. כי עדיין **ה' בקרבי** היה, היא שכינה, כי על כן הוא באל"ף דל"ת. והיה זה קודם עת מועד מניין **ונושנתם** אחת עשרה שנה, אך כאשר **קרא עלי מועד**, הוא ביום תשעה באב של שנת **ונושנתם לשבור בחורי**.

(טז) על אלה אני בוכיה וכו'. ולא על דבר שמתו ונאבדו מן העולם, כי לא כן הוא. רק אם **על אלה אני בוכיה וכו'**, ולא על שפיכות דמים. רק על **כי** ביום ההוא **רחק ממני מנחם** היא השכינה כי נסתלקה, כי על כן ניתן כח **(טו) לשבור בחורי וגת דרך ה'** כי השיב אחור ימינו מפני אויב (לקמן ב ג), שאם לא כן לא עצרו כח לכל זה. באופן כי מה **שעל אלה אני בוכיה**

הוא על הסיבה הנותנת כח לשברם, הוא על סילוקו יתברך מאתנו, ולא על העדר טוב מגוייתנו ומארצנו במעוט שפע לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, רק להיות משיב נפשי אליו יתברך תחת אשר רחקה באשר חטאתי על הנפש. כי אם לא הייתה נפרדת ממני היה לי מעיר לעזור להשיבני עד ה' כמדובר.

והנה זאת הבחינה לא הכל יבחינו לבכות, רק אנחנו גדולי ישראל, אך בני הם הבחורים אשר לא ידעו להבחין כל כך לא ידעו לבכות על העדר משיב נפשי, רק מה שהיו בני שוממים היה על כי גבר אויב, והוא כי אני בראותי שבירת בחורי וגת דרך ה' ידעתי כי אין זה רק כי רחק ממני מנחם, כי בזה הכרתי הסילוק, שאם לא כן לא יכלו לי, אך בני לא הכירו כן, והיו שוממים איך גבר אויב, ולא יכירו ממוצא דבר כי זה הוראה שסילקת שכינתך. כלומר, ולכן רחם נא על דבר כבוד שמך, אל תיתן להם מקום להרהר חלילה.

(יז) פרשה ציון וכו'. אחרי דברה דברי תלונה כי רחק ממנה מנחם משיב נפשה, בא המקוון ואמר מי יתן שלא הייתה חסרה נחמת בוראה משיב נפשה, כי גם נחמת שכנותיה לא הייתה לה, וגם מהעדר מנחמיה החשיתי כי אם גם הייתה מאוסה בעיניהם וזהו פרשה וכו'. ואומרו ידיה יהיה כמה דאת אמר (במדבר יג כט) יד הירדן, שהוא המקום המתפשט לצדדיו כיד המתפשטת מן הגוף. ויאמר על המקומות שסביבותיה אשר שם שכניה הרעים, אמר כי הנה הייתה מתפשטת בידיה ומקומותיה סביב אולי ינחמוה מפאת שכניה, ואין מנחם לה מכולם.

והנה מפאת עצמם החשיתי כי מה' יצא הדבר, כי הלא צוה ה' ליעקב, כלומר צוה ה' שבהיקרא עמו תואר יעקב ולא ישראל, שהוא בהיותם בלתי עושים רצונו של מקום, שיהיו סביביו הם שכניו צריו. ואיך ינחמום והם מצווים ועומדים מאתו יתברך להיות צריו ואויביו, כדבר שנאמר (במדבר לג נה) והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדכם, וכן והיה אשר לא תורישו וכו' (עי' במדבר לג נה), וכמה פסוקים כאלה המורים כי על הגוים שסביבות ירושלים היה להם לשוט שוטף עונותם, ועל כן לא אקפיד.

אך מה שנחם יסתר ממני, הוא כי הייתה ירושלם לנדה ביניהם, כי זה לא צוה ה' תהיה מאוסה בעיניהם. כי הם הוסיפו לרעה, וקצתי בחיי על זיו כבודה, איך ירדה מהיותה גברת ממלכות (ישעיה מז ה) משוש כל הארץ (לקמן ב טו), להימאס בעיניהם. ומי יתן ומשנאתם יהיו מראים לזולתם כי נמאסה בעיניהם, אך בינם לבינם לא יהיה כן, אך מה שעגמה נפשי הוא כי הייתה לנדה ביניהם, גם בינם לעצמם.

או יאמר, פרשה פריסות ונתחתכה ציון כמפצצת את עצמה **בידיה**, ודרך העולם שעגמה נפשם של רואים את זולתם בכך ומנחמים אותם. אמר שעם כל זה **אין מנחם לה** מכל רואי קלונה הקרובים אליה. ואינו מן התימה, כי מה' יצא הדבר כי **צוה ה' ליעקב**, שהוא בשביל היותם מתוארים בתואר יעקב, שיהיו **סביביו צריו** כמפורש למעלה ואיך ינחמוהו. אמנם מה שאני דואגת, הוא כי **הייתה ירושלים לנדה ביניהם** כי לא הכירו כי מה' היה לה רעתה, רק כנדה שמקור דמיה ממנה היא בטבע לה.

או יאמר, הן אמת **שצוה ה' ליעקב** יהיו **סביביו צריו**, אך תכפל דאגתי כי מי יתן והיה על ידי החשובים, אך היה ביד מי שכל כך היו מאוסים וטמאים בעיני בני ירושלים, **שהייתה ירושלים** מחזקת עצמה **לנדה** וטמאה בהיותה **ביניהם**, כל כך הם טמאים ממנה.

או יאמר, כי רוח הקדש תשיב אמריה לה, ואומרת הלא דאגת על כי **רחק** ממך **מנחם** (לעיל טז), הנה ידעתי כי **פרשה ציון** והתפצצה **בידיה** על כי **אין מנחם לה**, אך הנה נחמתה ידועה כי הלא **צוה ה' ליעקב** יהיו **סביביו צריו**, שהוא כל העולם כי היא באמצע (תנחומא פרשת קדושים י). אך לא תחושי, כי **הייתה ירושלים לנדה ביניהם**, כאשר הנדה כל המזדווג לה מצטרע ולוקה כן כל אוכליה יאשמו רעה תבוא אליהם, ומה לה נחמה גדולה מזו.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין קד ב) למה בקינות קדמה פה לעין, מפני שהם היו מקדימים פיהם לעיניהם, אומרים בפיהם מה שלא ראו בעין. **והלא ראוי לשים לב מה** נשתנית קינה זו, כי לא קדמה בה פה לעין כי אם בשלש קינות שאחריה. ואחשבה כי על שפסוק הסמוך, **(יח) צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי**, אמרו רבותינו ז"ל **(איכה רבה א נג)** שאמרו יאשיהו, שהטה ירמיה אזנו לשמוע מה היה אומר, כי ראה שפתיו נעות טרם צאת נפשו מאשר ירו בו המורים בקשת. ושמע שהיה אומר **צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי**. על כן אחשוב שאם היה מקדים פה לעין וסומך מיד מאמר יאשיה **צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי** היה נראה שעון הרמוז בסמוך היה מכלל מה שמרה את פיו, ולא כן היה. על כן לבל יראה שהוא חטא בזה, לא הקדים פה לעין מפני כבוד הצדיק.

צדיק הוא ה' וכו'. תאמר נא **כנסת ישראל**, הנני מצדקת עלי את הדין על כל הבא עלי, כי עם שאין **מנחם** לי נאמן עלי הדין. אך זה הוא על הנוגע אל עצמי אשר נואלתי ואשר חטאתי **כי פיהו מריתי**, אך **מכאובי** אשר אנכי כואבת ודואגת, שעליו אומר **שמעו נא, כל העמים וכו'**, הוא כי **בתולותי** שאין מדרכן להיות בהם חטא, וכן **בחורי** שנקראים בחורים משלש עשרה שנים ומעלה, שלא יומתו בעוון אבותם ולא יקבלו ייסורין עליהם, וגם לשמים אינן חייבים עד היותם מעשרים ומעלה, למה **הלכו בשבי**.

ואמר **שמעו נא כל העמים**, וגם אומר **וראו**, הוא כי השבי נתפשט בכל העמים, כי על כן בשלהי השבעים שנה לבבל היו יהודים בשבע ועשרים ומאה מדינה שהם איפרכיות של אחשורוש, כי על כן כתבו ליהודים בכל עיר ועיר מדינה ומדינה מלכות אחשורוש (אסתר ח, יב יז) וזהו **שמעו נא, וראו**, כי שומעים רעות מכל העמים אשר נמצאו שם, ורואים אחרי כן.

(יט) **קראתי למאהבי וכו'.** אם תאמר נא אלוהי, למה בקשתי למנחמים את אויבי באומרי **שמעו נא כל העמים**, ולא הלכתי אחר **מאהבי וכהני זקני** ינחמוני, או ילמדוני לשוב עד ה'. הלא כי הנה **קראתי** מאז **למאהבי, המה רמוני** בהבל ורוחות של הבל. זה אומר אני אעשה חומת מים סביבות ירושלים, וזה יאמר יעשה לה חומת אש, וזה יאמר אעלה את ירושלים השמימה (**איכה רבה** ב ה). והנה אלה קראתי מאז **והמה רמוני**, כי גם שהמלאכים רמו אותם מחמת ששנו את מלאכותיהם, לפי האמת **המה רמוני** שהבטחוני על שקר, כי הלא איזה שר או מלאך יהיה לאל ידו לעשות שלא כרצונו יתברך, ואם כן איך ינחמוני הבל. ואם אלך אחר **כהני זקני** הלא את עצמם לא יכלו לתקן, כי בעיר גוועו, **כי בקשו אוכל למו וישיבו את נפשם** ואיך יתקנו אותי. באופן נשארה עדיין השאלה במקומה, למה **בתולותי ובחורי הלכו בשבי**, כי אנכי **מריתי** ולא הם.

(כ) **ראה ה' וכו'.** אמר, הנה עד כה בחשבי **כי פיהו מריתי** שהוא מרי בלתי כפול, דאגתי על כי **בתולותי ובחורי הלכו בשבי**. אך עתה **ראה ה'** כי שבתי מסברתי והוכפלה אנחתי, **כי צר לי** וגם **מעי חמרמרו**. והטעם, כי הנה **נהפך לבי בקרבי** מאשר היה בלבי עד כה. כי עד כה חשבתי **כי פיהו מריתי** שהוא מרי בלתי כפול, ועל כן דאגתי על **בתולותי ובחורי**. אך **נהפך לבי בקרבי** לומר **כי מרו מריתי** שהוא מרי כפול, על כן עזבתי את מכאוב **בתולותי ובחורי** ודאגתי על כפל מריי. ומה ראיתי שנהפך לבי אל סברא זו, הלא הוא כי ראיתי כי **מחוץ שכלה חרב בבית כמות**. והוא כי שם נאמר בתורה (דברים לב כה) **מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה** ופה נאמר **בבית כמות** שהוא יותר מאימה.

או **שיעור הכתוב על דרך זה**. **ראה ה' כי צר לי** עתה, והמכאוב הוא לי בשביל עצמי ששנית במרי. ולא בשביל **בתולותי ובחורי**, רק **צר לי**. ובמה תראה זה, במה **שמעי חמרמרו**. כלומר **ראה ה'** הרואה קרב איש, כי הלא תראה **כי מעי חמרמרו**, מה שאין כן כאשר בהיותי מיצר על בתולותי ובחורי שלא היה רק מכאוב בלבד, כאומרו (לעיל יט) **וראו מכאובי וכו'.** והטעם הוא, כי אז חשבתי **כי פיהו מריתי** שהוא מרי בלתי כפול, אך עתה **נהפך לבי בקרבי** מאשר היה לבי בתחילה, לסברת **כי מרו מריתי** מרי כפול, באופן שהצרה הייתה ראויה, ולא אדאג רק על כפל מריי. והראיה להישנות מסברתי, היא **כי מחוץ וכו' כקודם**.

(כא) **שמעו כי וכו' אחרי אומרה כי דברה לכל עוברי דרך** הביטו וראו וכו' (לעיל יג), וכן באומרו (לעיל יח) **שמעו נא כל העמים וכו'** אשר היו בעת החורבן מכל העמים, באה ותאמר **שמעו וכו'**. והוא כי אשר אין כוונתו לנחם את המתאבל והמצטער, לא יתייצב לשמוע מפיו כל פרטי צרתו, כי אינו דרך ארץ יקשיב וישמע ויהפוך פניו וילך לו. אך העושה כן, הלא יראה כי משנאה יעשה שמח בפיד משנאו ושש כי ישמיע לאזנו, ושמח אל לבו.

על זאת תתלונן ותאמר, הלא **שמעו** מפי כי נאנחה אני כאשר בשפתי ספרתי, ואחרי כן **ואין מנחם לי**. זה הוא כללות ההמון עמים. אך כל אשר הם בעצם **אויבי, שמעו רעתי**. ולא בלבד **אין מנחם** כי אם גם **ששו**, על כי אתה עשית ולא הם. באופן ישמח לבם ולא תגיע אליהם הרעה כאשר אם בידם היו עושים. שלא יקרה ככל מלכים הקודמים שהצרו את ישראל, כפרעה וחילו, ופלשתים, ועמלק, וכיוצא בהם כי עשו מעצמם, ועל כן לקו. מה שאין כן הם, כי מאתך היה.

והנה למה **ששו** על **רעתי** ראוי תשוב אפך ממני ותתך חרוךך בהם, כדבר שנאמר (משלי כד יז) **בנפול אויבך וכו', והשיב מעליו וכו' (שם יח)**. אך יש קבוע להם זמן מפלתם מפי הנביא ירמיהו, הוא עד שבעים שנה, והנה הוא עד בלתי השאיר להם שריד. אמנם הנה אנחם גם שלא יכלו, וגם שלא תשיב מעלי אפך אם זאת תעשה לי שתביא יום קראת לינקם מהם מעתה. וגם שלא יפלו הם כמעותד להם מפי ירמיהו עד בלתי השאיר שריד ואעלה אני, רק שיהיו כמוני, מספיק לי, וזהו **הבאת וכו'**, לומר מי יתן **והבאת וכו'**.

או על דרך זה, והוא בהזכיר מאמר רש"י ז"ל על פסוק **כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם** (דברים כח סג), שהוא כן ישיש ה' אויביכם עליכם (מגילה י ב).

ונבוא אל הענין, הנה יש שלא שמעו בספור רעתי אשר ספרתי לכל העמים הנמצאים רק **שמעו כי נאנחה אני** בלבד ולא יותר, **ואין מנחם לי**. ועל אלה החרשתי כי לא **שמעו רעתי**. אך **כל אויבי לא בלבד שמעו כי נאנחה אני** כי אם גם **שמעו רעתי** בעצם שהתייצבו עד ספרי כל רעתי, ואלה במקום נחמה אדרבא **ששו**. ועל כן היה לי להקפיד ולבקש תקיים בם מקרא שכתוב **בנפול אויבך אל תשמח**, ותשיב מעלי אפך ותשימהו עליהם, אך גם מזה החרשתי יען כי אתה עשית שנדרת להשיש את אויבי עלי. וזהו **כי אתה עשית** לכן איני שואלת תפקוד עליהם על ששונם ולא תשיב מעלי אפך, כי אם שתתן להם ה' מה תתן על רשעתם כאשר ייעדת להם מבלעדי זה, וזהו **הבאת יום קראת** כי מי יתן **והבאת** מעתה **יום קראת** לכל אומה ולשון מהשומעים, כי כל אחד יש לה יום מועד למפלתה כאשר התנבאו הנביאים על כל אומה

יום מפלתה. וגם שלא תשיב אפך ממני, וגם שלא תפילים לצמיתות כיום מועד, אשר הם במה שיהיה **כמוני**, כי הוא יתברך השאיר לי שריד, אתנחם בזה.

(כב) **תבא כל כו'.** הנה ידעתי כי **תבוא כל רעתם לפניך**, כי אתה ה' מאריך להם עד התמלא סאתם, כי אז **תבוא כל רעתם** יחד **לפניך** אשר הרעו כדי לכלותם, ויהיה לעתיד לבוא או לסוף שבעים שנה לבבל.

אמנם זה איננו שווה, כי אויבי אשר הרעו לי כבר כמות כל אדם ימותו טרם בא הזמן, ופקודת כל האדם יפקד עליהם, נמצאו אלה עושים הרעה ובניהם או בני בניהם לוקים. אך שאלתי היא **ועולל למו** בעצמם גם הם, ואל תאחר למען כלותם בהתמלאות הסאה, מה שאין כן אם ילקו כעת. כי הלא די לי שתעולל למו **כאשר עוללת לי** שהשארתי שארית. **כי רבות אנחותי** ודרך המתאנח על ידי האנחות ינוח הלב מכאבו, אך כל כך רעתי רבה שעם **שרבות אנחותי** עם כל זה **לבי דוי** שאינו נח מכאב דאגתו על צרתי. **ולבי דוי** על אשר **ששו ברעתי** ונוחם יסתר מעיני.

או **יאמר, תבוא כו'**, הן אמת כי מאתך היה זה לנו. ואל נא תאמר למה ימותו ושליחותי עשן, כי הלא אתה קצפת מעט והם עזרו לרעה. ובקשתי היא לא **תבוא** לפניך הרעה אשר חשבת לעשות לנו, כי הלא קצפת מעט, רק **כל רעתם** עם תוספת רעה אשר הוסיפו לעשות.

עוד שנית אבקש ועולל למו אתה בעצמך. ולא כאותם שמתו וחלפו למו, רק **כאשר עוללת לי** אנכי גחלת הנשארתי מישראל. כי חיי אינם חיים כי ימים של רעה ויגון ואנחה, ובפחד יום ולילה קשה ומר ממות אלף פעמים. ומה הוא אשר **עוללת לי**, הוא **כי רבות אנחותי** וגם **לבי תמיד דוי**. כי נתן להם ירבו אנחותם ויהיה לבם תמיד דוי יפחדו לילה ויומם ולא יאמינו בחיים נוסף על אנחותם על העבר, שזה קשה מהמוות כענין **אל תהרגם פן ישכחו עמי הניעמו וכו'** (תהלים נט יב).

או **יאמר כמאמרם ז"ל** (עי' ויקרא רבה כט ב) על **ויסרתיו למשפט וכו'** (ירמיה ל יא), כי את ישראל פורע הוא יתברך עוונותם דבר יום ביומו, מה שאין כן לעובדי גילולים, אלא שמאריך ומצרף הכל לעתיד באופן שלא יוכלו קום. אמר אם מה שתאחז להם במשפט ידיך מלפקוד עליהם הוא כי גם כי **תבוא כל רעתם** מיום היותם, לא יספיק לכלותם יען כי אין עליהם עול תורה ומצות ואינם מצווים, ואינו דומה עון המצווה לעון הבלתי מצווה. לזה אני אומרת, **תבא כל רעתם** אשר עלימו מיום היותם, שכולל כל עון ופשע וחטא. וגם שעל אשר חטאתי אני,

פקדת על הארץ על ציון ועל המקדש ועל ירושלים, שאם הכל היית מביא על עצמנו לא היינו יכולים לסבול. ועל כן אני אומרת תצרף להם דברים הרבה.

אחת שתבא כל רעתם, שהם שלש מיני עבירות, **עונות פשעים וחטאים**,

וגם כולל כל אשר עליהם מיום היותם.

וגם איני מבקש תעשה להם כל מה שעשית לי, כי אם **ועולל למו כאשר עוללת לי** בעצמי. ולא אשר עשית על פשעי ועונותי וחטאתי, כי אם כחלק אשר **עוללת לי** על סוג הפשעים בלבד, וזהו **על כל פשעי** ובזה אתנחם.

ואל תאמר לי אלוהי, למה לא איעצר כח להמתין עד יום מועד נקמתם, הלא הוא כי **רבות אנחותי ולבי דוי**. והוא כי דרך המתאנח להשקיט מכאוב לבו באנחתו, אך כל כך גדול מכאוב לבי, שעם היות **רבות אנחותי** עם כל זה **ולבי דוי**, שלא נח מדוה לבי באנחתי.

פרק ב

א איכה- יעיב באפו אדני את-בת-ציון השליך משמים ארץ תפארת ישראל ולא-זכר הדם-רגליו ביום אפו :

ב בלע אדני (לא) [ולא] חמל את כל-נאות יעקב הרס בעברתו מבצרי בת-יהודה הגיע לארץ חלל ממלכה ושריה :

ג גדע בחרי-אף כל קרן ישראל השיב אחור ימינו מפני אויב ויבער ביעקב כאש להבה אכלה סביב :

ד דרך קשתו כאויב נצב ימינו כצר ויהרג כל מחמדי-עין באהל בת-ציון שפך כאש חמתו :

ה היה אדני כאויב בלע ישראל בלע כל-ארמנותיה שחת מבצרי וירב בבת-יהודה תאניה ואניה :

ו ויחמס כגן שכו שחת מועדו שכח יהוה בציון מועד וישבת וינאץ בזעם-אפו מלך וכהן :

ז זנח אדני מזבחו נאר מקדשו הסגיר ביד-אויב חומת ארמנותיה קול נתנו בבית-יהוה כיום מועד :

ח חשב יהוה להשחית חומת בת-ציון נטה קו לא-השיב ידו מבלע ויאכל-חל וחומה יחדו אמללו :

ט טבעו בארץ שעריה אבד ושביר בריחיה מלכה ושריה בגוים אין תורה גם-נביאיה לא-מצאו חזון מיהוה :

יִישְׁבוּ לְאֶרֶץ יִדְמוּ זִקְנֵי בֵּת-צִיּוֹן הָעָלוּ עֵפֶר עַל-רֹאשָׁם חֲגָרוּ שָׁקִים הוֹרִידוּ לְאֶרֶץ רֹאשׁן
 בְּתוֹלַת יְרוּשָׁלַם :
 יֹא כְּלוּ בַדְמָעוֹת עֵינֵי חֲמַרְמְרוּ מַעֵי נִשְׁפָּף לְאֶרֶץ כְּבֹדִי עַל-שֹׁבֵר בֵּת-עַמִּי בַעֲטָף עוֹלָל וַיּוֹנֵק
 בְּרַחְבוֹת קִרְיָה :
 יֵב לֹאֲמַתָּם יֹאמְרוּ אֵיה דָּגָן וַיֵּין בְּהִתְעַטָּפָם כָּחֹלֶל בְּרַחְבוֹת עִיר בְּהִשְׁתַּפֵּךְ נַפְשָׁם אֶל-חֵיק
 אֲמַתָּם :
 יג מֵה- (אֲעִידֶךָ) [] מֵה אָדְמָה-לֶךְ הִבֵּת יְרוּשָׁלַם מֵה אֲשׁוּה-לֶךְ וְאֲנַחֲמֶךָ בְּתוֹלַת בֵּת-צִיּוֹן כִּי-
 גְדוֹל כֵּים שֹׁבֵרֶךָ מִי יִרְפָּא-לֶךְ :
 יד נְבִיאֶיךָ חֲזוּ לֶךְ שׁוֹא וְתַפֵּל וְלֹא-גָלוּ עַל-עוֹנֶךָ לִהְשִׁיב (שְׁבִיתֶךָ) [שְׁבוּתֶךָ] וַיִּחְזוּ לֶךְ מִשְׁאוֹת
 שׁוֹא וּמִדּוּחָם :
 טו סָפְקוּ עֲלֶיךָ כַּפִּים כָּל-עַבְרֵי דֶרֶךְ שָׁרְקוּ וַיִּנְעוּ רֹאשָׁם עַל-בֵּת יְרוּשָׁלַם הַזֹּאת הָעִיר שִׁיאֲמָרוּ
 כְּלִילַת יָפִי מִשּׁוֹשׁ לְכָל-הָאֶרֶץ :
 טז פָּצוּ עֲלֶיךָ פִּיהֶם כָּל-אִיְבֶיךָ שָׁרְקוּ וַיִּחַרְקוּ-שֵׁן אֲמָרוּ בִלְעֵנוּ אֵךְ זֶה הַיּוֹם שִׁקְוִינָהּ מִצָּאֵנוּ
 רֹאִינוּ :
 יז עֲשֵׂה יְהוָה אֲשֶׁר זָמַם בַּעַע אֲמַרְתּוֹ אֲשֶׁר צוּה מִימֵי-קֶדֶם הִרְס וְלֹא חָמַל וַיִּשְׁמַח עֲלֶיךָ אוֹיֵב
 הָרִים קָרְן צָרִיךְ :
 יח צַעַק לָבָם אֶל-אֲדֹנֵי חוֹמַת בֵּת-צִיּוֹן הוֹרִידִי כִנְחָל דִּמְעָה יוֹמָם וְלַיְלָה אֶל-תִּתֵּנִי פּוֹגַת לֶךְ
 אֶל-תִּדְמָה בֵּת-עֵינֶךָ :
 יט קוֹמִי רִנִּי (בְּלִיל) [בְּלִילָה] לְרֹאשׁ אֲשִׁמְרוֹת שְׁפָכִי כַּמִּים לִבֶּךָ נִכַח פָּנֵי אֲדֹנֵי שְׂאֵי אֵלָיו כַּפִּיךָ
 עַל-נֶפֶשׁ עוֹלְלֶיךָ הַעֲטוּפִים בְּרַעַב בְּרֹאשׁ כָּל-חוֹצוֹת :
 כ רָאָה יְהוָה וְהִבִּיטָה לְמִי עוֹלָלָתָ כֹּה אִם-תֹּאכְלֶנָה נָשִׁים פְּרִים עַלְלֵי טַפָּחִים אִם-יִהְרַג
 בְּמִקְדָּשׁ אֲדֹנֵי כֹהֵן וְנָבִיא :
 כא שִׁכְבוּ לְאֶרֶץ חוֹצוֹת נַעַר וְזָקֵן בְּתוֹלַתִּי וּבַחֲוֹרֵי נֶפְלֹו בְּחֶרֶב הִרְגַת בְּיוֹם אֶפֶר טִבַּחַת לֹא
 חֲמַלְתָּ :
 כב תִּקְרָא- כְּיוֹם מוֹעֵד מְגוּרֵי מִסְבִּיב וְלֹא הָיָה בְּיוֹם אֵךְ-יְהוָה פְּלִיט וְשָׂרִיד אֲשֶׁר-טַפַּחְתִּי
 וְרַבִּיתִי אִיבֵי כָלָם:

(א) איכה יעיב וכו'. והנה באיכה רבתי (ב ד) אמרו ז"ל כי רבי יוחנן היו דורשין בפסוקים אלו, והיו מתנחמים. יורו כי ענין המקראות אלו הוא דרך נחמה, והלא כמו זר נחשב כי הנה יראו דברים מרים ומאזרים.

והנה עד אשר לא נבוא אל ביאור הכתובים, נזכירה מאמרם ז"ל באיכה רבתי (פתיחתא כד) וזה לשונם:

ויקרא ה' וכו', בשעה שבקש הקדוש ברוך הוא להחריב בית המקדש אמר, כל זמן שאני בתוכו אין האויבים נוגעין בו, אלא אכבש את עיני ממנו ואשבע שלא אזקק לו עד עת קץ ויבואו האויבים ויחריבו אותו. מיד נשבע הקדוש ברוך הוא בימינו והחזירה אחוריו, הדא הוא דכתיב (לקמן ב, ג) **השיב אחור ימינו מפני אויב**, באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו.

וכיון שנשרף אמר הקדוש ברוך הוא, שוב אין לי מושב בארץ אסלק שכינתי ממנה ואעלה למכוני הראשון, הדא הוא דכתיב (הושע ה טו) **אלכה ואשובה אל מקומי עד יאשמו ובקשו פני**.

באותה שעה היה הקדוש ברוך הוא בוכה, ואמר **אוי לי מה עשיתי**, השריתי שכינה למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון, ח"ו שהייתי שחוק לגויים ולעג לבריות.

באותה שעה בא מטטרון ונפל על פניו ואמר לפניו, ריבוננו של עולם, אני אבכה ואתה לא תבכה.

אמר לו: אם אין אתה מניח אותי לבכות עכשיו, אכנס למקום שאין לך רשות ליכנס ואבכה, שנאמר (ירמיה יג יז) **ואם לא תשמעוה במסותרים תבכה נפשי מפני גוה וכו'**.

אמר להם הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת: בואו ונלך אני ואתם ונראה בביתי מה עשו אויבים.

מיד הלך הקדוש ברוך הוא ומלאכי השרת וירמיה לפניו, וכיון שראה הקדוש ברוך הוא את בית המקדש אמר בוודאי הוא ביתי וזהו מנוחתי שבאו אויבים ועשו בו כרצונם.

באותה שעה היה הקדוש ברוך הוא בוכה, ואמר **אוי לי על ביתי**,

בני היכן אתם?

כהני היכן אתם?

אוהבי היכן אתם?

מה אעשה לכם, התריתי אתכם כמה פעמים ולא חזרתם בתשובה.

אמר הקדוש ברוך הוא לירמיה: אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו, אין לך כאב לא עלי ולא על בני, לך קרא לאברהם וליצחק וליעקב ולמשה מקבריהם, שהם יודעים לבכות וכו' ע"כ.

וראוי לשים לב:

א. אומרו בשעה שבקש, מה הייתה הבקשה הזאת ומי יעכב ביד אדון הכל יתברך.

ב. **אומרו אמר כל זמן שאני בתוכו אין האויבים נוגעין בו אלא אכבוש את עיני ממנו ואשבע שלא אזקק לו וכו'**, והנה היה לו לומר אלא אסתלק ממנו, שהיא הגזירה הצודקת אל אומרו כל זמן שאני בתוכו אין וכו', ולא לומר אכבוש כו'.

ג. **מה זו כבישת עינים.**

ד. **מה צורך שבועה שלא יזדקק לו**, ויעשה בלא שבועה.

ה. **למה היה עושה הכנות לשיחריבוהו**, והלא טוב טוב היה שלא יכנסו אויבים להחריבו.

ו. **למה הייתה השבועה בימינו.**

ז. **מה ענין חזרת הימין לאחוריו ולמה יעשה כן.**

ח. **אומרו וכיון שנשרף אמר הקדוש ברוך הוא שוב אין לי מושב בארץ אסלק שכינתי.** לא ימנע, או מה שאמר למעלה אכבוש את עיני ואשבע שלא אזקק לו עד עת קץ, הוא סילוק שכינה, או לאו. אם הוא סילוק שכינה, איך אומר אחר כך **כיון שנשרף אמר אסלק שכינתי**, הרי סילקה מקודם שנשרף. ואם אינו סילוק שכינה, למה קודם שנשרף לא רצה לסלק שכינתו ואחר שנשרף אמר לסלקה.

ט. **כי תחילה אמר אשבע שלא אזקק לו עד עת קץ**, שמשמעו שבעת קץ יזדקק, ואחר שנשרף הוא אומר **שוב אין לי מושב בארץ** שהוא לגמרי. ואין לומר כי למעלה דבר על בית המקדש ואחר כך על כללות הארץ, שהרי אומרו מושב לא יצדק כי אם בבית המקדש, **ועוד אומרו אעלה למכוני הראשון**, ואין זה רק בעולם העליון, יראה שגם מבית המקדש של מטה יסתלק.

י. **כי אחר שנשרף אמרו רבותינו ז"ל (איכה רבה ד יד) שבחורבן הבית הקל כעסו, כי כלה ה' חמתו שפך חרון אפו במה שויצת אש בציון**, ואם כן היה לו להקל בדבר ולא להכביד יותר מאשר היה כעסו מתחילה.

והנה לבל יכבד על כל הקורא מאמרנו, נניף יד תחילה להשיב על עשרת הערות אלו שבתחילת המאמר, ואחרי כן נעיר על השאר ונדבר בו בשלהי הקינה הזאת בס"ד.

ואומרה, כי הנה מאמר זה יסוב על שני יסודות:

א. הנודע מרבותינו ז"ל (**איכה רבה ד יד**) על פסוק **מזמור לאסף אלוהים וכו'** (תהלים עט א), שהקשו **מזמור לאסף קינה** מבעי ליה?

אלא משל למלך שהיה לו בן יחיד ועשה לו חופה, וסרח בתוך חופתו ובא המלך ונתן את החופה, ורמס וטרף כל כלי החופה ויקרעם וירמסם תחת רגליו. אמרו לו מה המעשה הזה, אם בנך חטא כלי חופתו מה חטאו. אמר להם אם אני הייתי מטיל כעסי על בני הייתי ממיתו ואין לי אחר, על כן הטלתי הכעס על כלי החופה, ואחר כך בהכאה קלה תספיק להעביר כעס עון בני.

כך המלך זה הקדוש ברוך הוא, הבן אלו ישראל, והחופה זה בית המקדש. אמר אם אטיל הכעס על בני לא יישאר ממנו מאומה, לכן אטיל הכעס על הבית המקדש, ובכן זימר **אסף** ואמר **מזמור על שבאו גוים וכו'.**

הקדמה שניה, והוא כי **בית ראשון** נבנה **בזכות אברהם**, **והשני בזכות יצחק**, ועל כן לא התמידו. כי אברהם יצא ממנו ישמעאל, ועל כן שמונים אלף פרחי כהונה של בית ראשון נפלו ביד ישמעאל (**איכה רבה ב ד**). **והשני**, על שיצא מיצחק עשו נפל הבית ביד אדום. אך **השלישי** שהוא **בזכות יעקב** שהייתה מיטתו שלמה, הוא קיים לעד.

וזהו מאמרם ז"ל (פסחים פח א), באומרם **אברהם קראו הר שנאמר (בראשית כב יד) בהר ה' יראה**, כי נעתד להיות הר. **יצחק קראו שדה** (שם כד סג), ועל כן **בית שני שדה תחרש** על ידי טורנוסרופוס (תענית כט א). אך **יעקב קראו בית** (בראשית כח יז), והוא בית נאמן.

ולהיות כי **בית ראשון** שבזכות **אברהם** היה על **צד החד**, כי **חסד לאברהם** כנודע, על כן המשיך חסדו הוא יתברך בו ביותר מבשני, כי האריך עד ששבעה בתי דינים **עבדו עבודה זרה מלבד גילוי עריות ושפיכות דמים** (גיטין פח א), האריך להם כל עוד שהיו עוסקים בתורה (ירושלמי חגיגה ו ב). מה שאין כן **בבית שני**, שעם היותם עוסקים בתורה הספיק **שנאת חנם להחריבו** (יומא ט ב), כי אין זה רק להיות מציאותו על ידי **מידת הדין**, הוא **פחד יצחק**.

ונבוא אל הענין, והוא כי הנה רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל שלא יכלום עונותיהם, כי אם בהם היו מתחילים ולא היו האויבים שולחים ידיהם בבית המקדש לא היה נשאר משונאיהם שריד, כי עצמו אשמותם. **ומצד אחר ראה לעומת זה**, כי הלא יקשה מאד להחריב בית מלוננו יתברך אשר לא נעדרה ממנו שכינה מאז נברא העולם. כי על כן שם הקריב אדם ונח (**בראשית רבה לד ט**), ונעקד בו יצחק (תענית טז א), על כי שמה השכינה, כמה דאת אמר (בראשית כב ד) **וירא את המקום מרחוק**, היא שכינה הנקראת **מקום (בראשית רבה סח ט)**.

אך על שיקול שתי הבחינות, הייתה דעת עליון מכרעת להחריבו להציל את ישראל, כי אם אין ישראל גם אין מקדש. וזהו אומרו **בשעה שבקש הקדוש ברוך הוא להחריב וכו'**, כי על היות נגדיות הבחינה השנית אמר שבקש זו מעשות הפכו.

ואמר **כל זמן שאני בתוכו אין האויבים נוגעין בו** כי אם בישראל, ויכלו תחת ידם וימקו בעוונם, כי הלא אימתי שבבית המקדש תבעתם, מה שאין כן אימת ישראל, כי טומאת אשמותם אתם המפילתם לפני אויביהם. ואם אמרתי אסתלק מבית המקדש לגמרי, אי אפשר מהבחינה השנית, ומה גם בית ראשון שנעשה על צד החסד, כי מאברהם הוא כמדובר, ועליו אמרתי (מלכים א, ט ג) **והיו עיני ולבי שם כל הימים**, ופירשו, עיני מלהביט והשגיח והשפיע בו, שבין במידת רחמים בין במידת הדין אשפיע בו טובה, ואלה הן שתי העיניים. ואם ח"ו באריכות הימים יקלקלו מעשיהם, על כן אמר **ולבי שם כל הימים**, שאם הטוב לא יהיה בפועל יהיה בלב לעת קץ. על כן אמר, אני אתקן הכל **אכבוש את עיני**, שהוא כי לא אבטל ענין עיני ולבי, כי אם מה שאמרתי והיו עיני בלבד, שהוא לכבוד ההשגחה והתפשטות הקדושה ושפע עליון מלמעלה, אך לבי יהיה שם על העתיד, שהוא ליזקק לעת קץ.

ולהיות כי **הבית הראשון** שהיה על **צד החסד** לא יבצר ממידת הדין לקטרג ולומר, למה יחרב על אשמות ישראל החוטאים, **והנפש החוטאת היא תמות** (ירושלמי מכות ז ב) ולא ילקה בית המקדש אשר לא חטא. על כן נשבע, וזהו אומרו **ואשבע שלא אזקק לו עד עת קץ**.

עוד כיוונו ז"ל באומרם ממנו ובאומרו **לו**, והוא שאמר הוא יתברך אם אסלק השגחתי מלהיות לי שייכות בין בבית המקדש בין בישראל, ויחדיו יהיו תמים לפני האויבים, הלא אפשר יחלו בישראל ויכלום ולא יחלו מבית המקדש, והכוונה להחריב הבית כדי להקל מעל ישראל תתבטל. על כן מה עשה הוא יתברך אמר **אכבש עיני ממנו**, שהוא ממנו לבדו ולא מישראל. וכן **אשבע שלא אזקק לו** שהוא אך לא מישראל, כענין **השוכן אתם בתוך טומאותם** (ויקרא טז טז), ועל ידי כן יותר יערבו אל לבם להחריב את בית המקדש מלהכות תחילה בישראל, עם היות שהאיבה עצמית עם ישראל היא. וזהו אומרו **ויבואו האויבים ויחריבו אותו**, כלומר עם היותם אויבים שהוא של ישראל ולא של הבית, כי לא תצדק מלת אויבים כי אם לאנשים כהם ולא לבית, ועם כל זה אחר **שאכבש עיני וכו' יבואו האויבים** אל הבית ויחריבוהו ולא יחלו בישראל.

ואמר **מיד נשבע הקדוש ברוך הוא בימינו והחזירה אחריו וכו'**. והנה למה שהכריחו התוספות פרק אין דורשין (חגיגה יא ב ד"ה יכול), כי פירוש מה לפנינו ומה לאחור (משנה שם), הוא מה שהיה ומה שעתיד להיות, שקרא לאחור אל מה שיהיה לאחורונה, יאמר מה שכתבנו, שבשביל **מדת החסד** שבה **נעשה בית ראשון**, הוצרך הוא יתברך לישבע. והוא מה שכתוב אצלנו על פסוק **אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני** (תהלים קלז ה), שראוי לינקד שי"ן של תשכח בפת"ח, אך אומר הוא יתברך לנחם את ירושלים, אל תראי משכחה, כי לו יונח

שאשכח אני האם תשכח אותך צד הימין היא מידת החסד, וזהו **אם אשכחך ירושלים תשכח** אותך **ימיני** בתמיה. והוא כי על צד החסד היה עיכוב מליגע יד בבית המקדש שנבנה בחסד, על כן נשבע בשביל ימינו שלא תעכב. והפיס דעתה במה שהחזירה לאחוריו, כי משך חסדו במה שלא החליט רק עד עת קץ בלבד שהוא באחרונה הנקרא אחור כדעת התוספות. וזה יאמר נשבע הקדוש ברוך הוא בימינו, בשביל ימינו הוא מדת החסד, **והחזירה לאחוריו** שהוא לעתיד דהיינו **עת קץ**.

שמה שהיה עתה הבית ההוא מצד הימין, והיה ראוי יהיה לו החסד מעתה, החזיר החסד ההוא לעת קץ הוא לאחור. **הדא הוא דכתיב השיב אחור ימינו**, כי את ימינו שהייתה באה עתה לעכב למשך חסד, השיבה לאחור שהוא **לעת קץ** ולא עתה, מפני אויב שיכנס אל בית המקדש, שאם לא היה משיב אותה לא היה אויב נכנס והיה אבדן ישראל. וזהו **הדא הוא דכתיב וכו'**, כלומר בזה יתיישב הכתוב, שאם לא כן קשה האם מפני אויב ישיב אחור ימין ה' חלילה.

או יאמר והחזירה לאחוריו, כי בחינת החסד מה שימשך ממנה הוא כי לא תיעצר מפאת עוון אשר חטא, ואיך נפסקה. לזה אמר כי לא נפסקה, שאם כן מה היו עושים ישראל בגלותם לולא חסדי ה' כי לא תמו. אך עשה יתברך שמה שהיה מכלכל את ישראל על ידי עצמו בארץ ישראל, נעשה אחר כך על ידי שרים של מעלה בארץ אויביהם. כי השפע הראוי להם נתנה לחיצונים שהם אחורי הקדושה להריק על הגויים ועל ישראל אשר בתוכם, כדבר שנאמר (ירמיה כט ז) **התפללו בשלום העיר הזאת כי בשלומה יהיה לכם שלום**. וזהו **נשבע בימינו שלא אזדקק** להשפיע חסד ואיך יתכן להפסיקה, לזה אמר **והחזירה לאחוריו** שהוא ששפע הימין החזירו ממה שהיה דרך פנים אל החיצונים הנקראים אחוריו יתברך, כדי שיאכלו ישראל על ידם, מה שלא זכו ליינק דרך פנים. **הדא הוא דכתיב השיב אחור ימינו** ולא דרך שער השמים לישראל קדושים כאשר בתחילה, היה זה מפני אויב שיכנס לבית המקדש כמדובר.

והנה כתבנו כי **בית ראשון** היה **מבחינת חסד לאברהם**, ועל כן כל עוד שהיה הבית ההוא קיים לא הייתה מידת הדין שולטת עד שנחרב. ומאז החלה **מידת יצחק שבה נעשה בית שני** כאשר כתבנו, שעל כן כבדה בו מידת הדין יותר מבראשון. ובזה נבא אל ענין אומרו וכיון שנשרף אמר הקדוש ברוך הוא שוב אין לי מושב בארץ וכו', לומר בעוד שהיה הבית הראשון קיים שלא נסתלק כח מידת החסד ממנו בעצם, שלא נשבע רק שלא ליזקק לו עד עת קץ, כלומר כי לעת קץ יזקק, אך אחר שנשרף ונסתלק כח ימין החסד כמעט והוחזר אחור ימינו **ובא כח מידת פחד יצחק**, אז אמר **שוב אין לי מושב בארץ וכו'**. ואיך יתוקן, הלא הוא על ידי הדמעות כאשר יבוא בביאור שאר דברי המאמר בשלהי הקינה בס"ד.

כלל הדברים, כי בחמלת ה' על בנו בכורו ישראל אשר אהב, הרס בעברתו בית מנוחתו, **כלה חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון**, **שחת מבצריה** להקל כעסו מעל ישראל עמו, בל יתמו בעוונם ועוון אבותם אתם.

וזאת חשבותי היא כוונת מקראי קודש אלה הבאים בקינה הזאת השנית. והוא בשום לב ראשונה אל אומרו **יעיב** לשון עתיד ולא אמר העיב. אך בהקדמה האמורה הזאת כי הכעס אשר היה ראוי להשליך על ישראל הטיל בציון ובית המקדש, והכליה הראויה בעוונותם ליעשות בעם נעשתה בבית מקדשם. ובכן גדר נחרצה נעשתה בבית המקדש הוא הוראת מה שהיה ראוי ליעשות בישראל שהוא כליון חרוץ חלילה. וזה יאמר **איכה יעיב** לשון עתיד, מעין **אל תרא ביום אחיך וכו' ואל תגדל פיך** (עובדיה פסוק יב), שהוא לא היה לך לראות לא היה לך להגדיל פיך, כך **איכה** היה מעיב ה' את **בת ציון** הם ישראל. כלומר שהיה חושך עצום שהרי במה שעשה תמורתו להטיל הכעס, כי הנה השליך משמים ארץ תפארת ישראל וגם בית המקדש **לא זכר היותו הדום רגליו ביום אפו**. וזה הוראה עד היכן הגיע הכעס שהיה לו יתברך על ישראל מאשר עשה בדיוקן יעקב מן השמים ובהדום רגליו ששרפו עד כלה. כלומר שלפי הוראת מה שעשה, אם ככה היה עושה בישראל היה מאביד שריד חלילה.

או יאמר דרך פשוטו במה שמפורש על ידי ירמיה הנביא כי טרם החורבן נעשתה מגילת קינות ברוח הקודש מפי הנביא ירמיה (מועד קטן כו א), כמאמר ברוך בן נריה **מפיו יקרא אלי וכו' ואני כותב וכו'** (ירמיה לו יח). ובזה יתכן שאחר סיפור הצרות באלפ"א בית"א הקודמת ואיך היו ראויים אליהם, כי **חטא חטאה ירושלים וכו'** (לעיל א ח), אומרת עתה רוח הקודש כמדברת קודם החורבן אחר שנגזרה הגזרה, אל תתמהו על הצרות והתנחמו, כי דעו איפה כי כל כך גדלו עונות ישראל הם **בת ציון**, כי היה ראוי לעשות בהם כלה.

ודעו כי **איכה** יהיה **שיעיב** ויחשיך ה' את **בת ציון**, כלומר שיחשיך בצרות המשולים (לצרות) [לעבים], שיהיה חשך בלבד ולא כליון חרוץ, עם היות באפו הוא ביום רוגז בתשעה באב שמהמדבר נתעתד להיות יום אף ורוגז (תענית כט א). הלא היה על ידי **שהשליך וכו'**, כי הטיל הכעס שהיה לו יתברך על **בת ציון** במה **שהשליך משמים ארץ תפארת ישראל**, הוא הדיוקן של יעקב בשמים. וגם בבית המקדש כי **ולא זכר הדום רגליו ביום אפו** והחריבו, ולא חש על כבוד היותו **הדום רגליו**, לבל כלות את ישראל, כלומר שאם לא כן לא היה מעיב את בת ציון, כי אם מכלה חלילה.

או יהיה אומרו **איכה יעיב באפו ה' את בת ציון דברי תלונת הנביא או ישראל**, ורוח הקדש משיבה אליו על כל דבר ודבר. ודברי התלונה הם **איכה וכו'**, כי הנה יותר יצטער האדם בעקיצת מחט האוהב מבמכת חץ מהאויב. והענין, כי הנה דרכו יתברך לעשות שפטיו על החוטאים על ידי מלאכים רעים **כאף וחימה עברה וכו'** (תהלים עח מט), והם כאויבים. והנה בצרות ישראל **האף** שהוא אחד ממשלחת מלאכי הרוגז שלח בהם, אך גם השכינה שהיא שם אדנות שהיא שלנו סייעה. וזאת היא התלונה, לומר הלואי היה יתברך מניח את האף לבדו ולא יהיה גם הוא יתברך משתתף להצר לנו, כי הלא הוא אבינו ואיך יהיה גם הוא בפועל נגדנו. וזהו **איכה יעיב באפו אדני את בת ציון**, מי יתן והיה מניח את האף לבדו ולא יעיב באף גם ה' את בת ציון.

משיבה רוח הקודש ואומרת, הלא זו לטובה גדולה הייתה, כי על ידי היות גם ה' פועל הרוגז נמשך כי השם הנזכר **השליך משמים ארץ תפארת ישראל ולא זכר הדום רגליו ביום אפן**, מה שאין כן אם היה האף לבדו, כי המשחית לא יערב אל לבו להשליך משמים דיוקן יעקב, וגם לא לשלוח יד **במקדש ה'** הוא **הדום רגליו**, אך בהיות גם אדני שם עשה כל אלה. ואין טובה גדולה מזו, כי על ידי הטיל הכעס באלו הקל מישראל להשאיר מהם פליטה כמדובר למעלה, והוא מאמרם ז"ל (**איכה רבה ד יד**) על פסוק **כלה ה' חמתו וכו' ויצת אש בציון וכו'** (לקמן ד יא).

משיב עוד הנביא ואומר, אם להטיל כובד הכעס מעל ישראל שלא יתמו **השליך וכו'** והקריב **הדום רגליו** הוא בית המקדש, אם כן היה די זה, אך למה **(ב) בלע וכו'. לא חמל את כל נאות יעקב** הם בתים החשובים, והרס בעברתו **מבצרי בת יהודה** הם המבצרים שבהם ישענו בעלי המלכות. והייתה עד היסוד, וזהו **הגיע לארץ** שהוא עד בלתי השאיר אבנים ביסוד כי אם קרקע שתחתיהן, שהוא הוראת עברה גדולה.

משיבה רוח הקודש ואומרת חלל ממלכה ושריה, לומר גם זה **רחמים**, שעל ידי הטיל הכעס בבתים הגדולים ובמבצרי המלכות לא האביד ממלכה ושריה כי אם שחילל שררתם בלבד, וזהו **חלל וכו'**. והוא כי לא נתקיים **אבד תאבדון** (דברים ד כו) בהם כמו בקצת משפחות מעושי הרע, והוא כי מפרץ אמרו רבותינו ז"ל (**רות רבה ד ט**) שיוצאים מלכים, ומזרח שרים, כמו שאמרו ז"ל (שם) שעל זה שאל שאל (שמואל א, יז נו) **בן מי זה העלם** מפרץ או מזרח. ואמר כי היה מקום להאביד בהם, על כן מה עשה הוא יתברך, במה **שבלע וכו'** נמשך שחלל מהם אדר מלכות, שלא היו עוד מלכים מפרץ ולא שרים מזרח, רק נשיא וריש גלותא מפרץ בלבד. וכל זה היה מאשר הטיל הכעס **בנאות יעקב, ומבצרי בת יהודה, שחלל** בלבד ולא האביד כמדובר.

(ג) גדע בחרי וכו'. הנה אמרו רבותינו ז"ל (ילק"ש איכה תתרלב):

השיב אחור ימינו אמר רבי אלעזר משל למלך שכעס על בנו ומסרו ביד עבדו, והיה מזדעזע מבן המלך עד שכפת לו ידי בנו. כן השונא היה מתיירא עד שכפת לו ידי מיכאל, עד כאן.

הנה פירשו כי מיכאל שהוא שר ימין מרכבתו יתברך לישראל, השיבו אחור מלעזור.

ובזה נבוא אל הביאור לפי דרכנו, והוא כי אחר דברי רוח הקודש שמה **שבלע ה' לא חמל את כל נאות יעקב והרס מבצרי בת יהודה** היה לתועלת ישראל, חזר הנביא ואמר, הלא אמרת שמה **שבלע נאות יעקב והרס** מבצרו היה כדי שיאמר די על צרת העם על ידי הסיר השררות בלבד ולא יאבד האנשים, והלא הנה לעומת זה שמלבד מה **שבלע נאות יעקב ושחת מבצרי בת יהודה** וגם איבד וקיצץ כל מיני השררות, כי גדע בחרי אף כל קרן ישראל, שהם כל מיני שררות זולת שררות מלכות הנזכר, ועם כל זה, זה וזה לא הועיל לנכות צרת העם. כי הלא אין צריך לומר שלא הציל ה' את העם מיד האויב, כי אם שאפילו השיב אחור את מיכאל שהוא ימינו, שישב אחור מלעזור את ישראל, שלא יעכב את האויב מלהכות את ישראל.

או על דרך הכתוב במאמר שאומר המקוץ אוי לרעה גדולה כזו שהגיעה גם על כבוד ה', כי הלא **(ג) גדע בחרי אף כל קרן ושררות ישראל.**

ולא עוד אלא שאפילו מידת החסד שהיה מעכב הרעה כי חפצה חסד היא, **השיב אחור מפני אויב** למען יערב האויב אל לבו ליכנס למקדש, ואין זה לפי כבודו יתברך, ואוי לנו מאותה בושה.

על זאת רוח הקודש תוסיף ותשיב אמריה, ואומרת גם זו בשביל ישראל, כי על ידי כן נמשך שרוב הכעס הוטל בזה, כדי שבהגיע ליעקב הם הבלתי כשרים הנקראים **יעקב** בער בו **כאש להבה** בכ"ף הדמיון ולא אש להבת הדין, וזהו **יבער ביעקב כאש להבה**. וגם **אכלה סביב**, לומר דע איפה כי הרבה מאד הועילו שני הדברים:

הריסת הבניינים

וגריעת השררות בכללות העם.

כי הנה דרך האש כי תחילה אוכלת במקומה ואחרי כן סביבותיה, ופה **אכלה סביב** בלבד. והוא כי עיקר אש הגזירה הייתה תוך ירושלים וכל שכן סביבותיה, ועם כל זה לא השליט ה' את האויב רק סביב, כמקרא שכתוב (דברים לב כה) **מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה**, כי

לא היה כי אם בחוץ אך בחדרים אימה בלבד. וכן הוא אומר (תהלים עט ג) **שפכו דמם כמים סביבות ירושלים וכו'**, וכן הוא אומר (לעיל א כ) **מחוץ שכלה חרב בבית כמות**, שהאימה הייתה כמות הטבעית אך לא חרב. והוא רחמים גדולים מאתו יתברך, כי לפי גודל העונות הייתה ראויה כלילה חלילה, ועל ידי הריסת הבניינים והשררות לא היה רק סביב בלבד ותיישאר פליטה. כי העם אשר בירושלים רובם נשבו, ושאריתם השאיר נבזראדן לכורמים וליוגבים והמליך עליהם מלך את גדליה, וכמאמר הכתוב (ירמיה לט ט - י) **ואת יתר העם הנשארים בעיר ואת אשר נפלו על המלך בבל ואת יתר ההמון הגלה נבזראדן ומדלת עם הארץ השאיר לכורמים וליוגבים.**

ושמא תאמר זה היה אם האויב הנזכר לא היה שולט בעם, אך כמה וכמה נפלו בחרבו ובקשתו?

על כן אני מודיעך כי האויב הנזכר בסמוך **(ד) דרך קשתו כאויב** בכ"ף הדמיון בלבד, ולא אויב ממש. וכן **נצב ימינו כצר** ולא צר ממש. ועם היות בכ"ף הדמיון בלבד, **ויהרג כל מחמדי עין.**

ודע כי מה שלא הרג זולת **המחמדי עין**, היה מפני שמתחילה **(כצר)** [כבר] **באהל בת ציון שפך כאש חמתו**, שאם לא כן גם את כל העם היה מכלה, וזהו **ויהרג כל מחמדי עין** כלומר בלבד, ואיך היה זה, אחר שלא היה זכות לישראל, כי אם במה שהתחיל בבית המקדש עד כלתה חמתו לגמרי, ובזה היה מקום להציל את ישראל מלכלותם. והוא ענין מקרא שכתוב (לקמן ד יא) **כלה ה' חמתו כו' ויצת אש בציון**, כי על ידי שבציון כלה חמתו תחילה, שבא לישראל והוא יתברך חימה אין לו, על כן היה מקום לרחם על ישראל. וזה יאמר, עם **שדרך קשתו כאויב** ולא אויב ממש, וגם **שנצב ימינו** ולא היה רק כצר בכ"ף הדמיון, עם כל זה הצרה הייתה כל כך מתוחה, שגם **שויהרג כל מחמדי עין**. ומה שלא היה כי אם המחמדי עין בלבד, הוא על כי **באהל בת ציון** הוא בית המקדש, כבר **שפך כאש חמתו**, שאם לא כן כלה הייתה נעשית חלילה.

ושמא תאמרו כי הלא אמרתי כי האויב הנזכר בפסוק הקודם הוא אשר היה **(ה) כאויב** ולא אויב ממש, וכן היה **כצר** ולא צר ממש, שעל ידי כן לא הרג הכל, והיה זה על כי **באוהל בת ציון שפך כאש חמתו.**

ושמא תאמר כי אולי גם שם אדני שנאמר למעלה (פסוק א) **יעיב באפו אדני את בת ציון** היה לנו **כאויב** ולא כאויב בשר ודם.

דע כי מה שהיה **אדני כאויב**, לא לכם היה רק לעשרת השבטים, וזהו היה **אדני כאויב** היה כאשר **בלע ישראל**, והוא כי לא היה להם בית המקדש, וגם כשהושע בן אלה ביטל

הפרדסאות (תענית לא א) לא היו עולים כי מאסו בו. על כן **היה אדני כאויב ויבלע ישראל** לגמרי, ולא שווה למו מה **שבלע כל ארמנותיה שחת מבצריו**.

אך בבת יהודה, שהיה להם בית המקדש להטיל בו הכעס, לא בלעם לגמרי ולא היה להם **כאויב**, כי אם **שורב בבת יהודה תאניה ואניה**, שדיכאם בצרות ונשאר קיימים.

או בדרך אחרת, אם תאמרו למה עשה ה' ככה לשפוך חמתו באהל בת ציון הוא בית מקדשו, והיה די יבלע וישחית **נאות יעקב** וינתוש וינתוך ויאבד ויהרוס כל מבצריו וארמנותיו, ובהם יכלה חמתו ישפוך חרון אפו להקל מעל ישראל עמו, ולא יבלע וישחית בית קדשו. לזה גומרת רוח הקדש מאמרה ואומרת, דע איפה כי לולא שליחות יד בבית המקדש שהספיק לכפר בעד ישראל, לא היה מספיק חורבן טירותם ומבצרם וארמנותם להקל מעליהם. והראיה מעשרת השבטים הנקראים בשם ישראל, כי הנה עם היות **שהיה ה' כאויב** ולא אויב ממש, שעל כן גלו ולא הרגום, עם כל זה **בלע ישראל** שנבלעו ממקומם כאבודים לגמרי, עם היות **שבלע כל ארמנותיה שחת מבצריו**, ולא הספיק בליעת ארמנותיה והשחתת מבצריו לבלתי יבולעו הם. ואין זה כי אם על כי לא היה להם בית המקדש יכפר חרבנו בעדם, מה שאין כן בגלות יהודה **שורב בבת יהודה תאניה ואניה**, שהוא על מבצרים ועל המקדש, שביגיעת שתיהם מכפרת עוונותם להקל מעליהם.

או שיעור הכתוב, שאחר אמור רוח הקודש מה שעל ידי החריב הוא יתברך את ביתו ואת כל צרם עד היסוד במ הקל כעסו מעל ישראל שבגלות יהודה, אמרה ראו עתה איך נהיה הדבר הזה. **משל למלך** שהיו לו שני בנים, וכל אחד היה לו בתים טובים ומשכנות מבטחים. סרח האחד מהם כעס עליו וגרשו מעליו לאפסי ארץ שלא ישוב עוד, ולא נח רוגזו עד שאחר כך הרס בעברתו אהלי אפדנו. סרח אחר כך השני, אמר אם אני עושה כאשר עשיתי בראשון אשכל גם שניהם. על כן מה עשה, התחיל במשכנותיו וארמנותיו והחריבם ונח בזה רוב כעסו, וכשבא אחר כך לייסר את בנו בייסוריו, שם מועד לגרושו להשיב שבותו, כך הוא יתברך היו [לן] שני בנים, עשרת השבטים הנקראים בית ישראל, ושבט יהודה ובנימין הנקראים בית יהודה. סרחו ישראל, לא החל לפקוד על מבצריו וארמנותיו כי אם התחיל בבנו. ובהחילו בו עודנו בכל כעסו, גרשו גירושין גמורים לאפסי הארץ, ואף שאחר כך שלח ידיו בארמנותיו לא עלתה ארוכת בנו. כשסרחו אחר כך בית יהודה, אמר אם אני אתחיל בו כאשר עשיתי בישראל הלא יגורש גם הוא עד עולם, על כן כבשו רחמיו את כעסו וגזרה חכמתו להתחיל בבית המקדש ומבצריו. על כן כאשר אחרי כן פקד עליו, הקל בפקידה וישם להם מועד שבעים שנה, ואחר ישובו מארץ אויב.

וזו מאמר רוח הקודש, הנה היה ה' כאויב במה שבלע ישראל הם עשרת השבטים ואחר כך בלע כל ארמנותיה שחת מבצרי, ועל כן לא נתקן מה שבלע ישראל כיון שהתחיל בו, על כן וירב בבת יהודה תאניה ואניה, והוא כפירוש המתרגם (כאן) שמפרש אבלות ואנינות, והלא היה לו להפך אנינות קודם לאבלות, אך הוא כי על חורבן הבית יצדק עליו אבלות, כמה דאת אמר (ישעיהו סו י) שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, אך לא יצדק אנינות כי אם על מיתת בני אדם. ובכן יתכן, כי תאניה שהיא אבלות יהיה על בית המקדש, ואנינות על אשר מתו אנשים בחרב וברעב.

ותהיה הכוונה לפי דרכנו, כי בישראל בלע אותם תחילה, נשארו מבולעים גם שאחר כך בלע כל ארמנותיה שחת מבצרי, על כן בבת יהודה שהיו באחרונה היפך הסדר, וירב בבת יהודה תאניה תחילה שהיא אבלות על בית המקדש, ואחר כך אניה על מתי העם, באופן שעל ידי סדר זה הקלה רעתם כמדובר.

או יהיה שיעור הענין, ויהיה אומרו (ד) דרך קשתו כאויב כו' עליו יתברך הנזכר בפסוק ראשון ושני, שדרך קשתו נגד עמו כדרך המפרשים, והוא, כי דרך קשתו וכו', לומר ראה במה הועיל לישראל בית המקדש, כי על כן ריחם בין בגלות יכניה מלך יהודה, בין בחורבן בימי צדקיהו, מה שאין כן בגלות עשרת שבטים שלא היה להם בית המקדש. והוא, כי ביהודה היה דורך קשתו כמו שדורך האויב, אך לא היה הוא כאויב, וכן אחר כך נצב ימינו כצר שהוא כמו שעושה הצר, אך לא היה הוא בעצמו כצר. אך בישראל שהם עשרת השבטים שלא היה להם בית המקדש אינו אומר שדרך קשתו כמו אויב, אלא (ה) היה ה' עצמו כאויב, שעל כן בלע ישראל גם שבלע כל ארמנותיה וכו'.

וביאור הענין כי הנה יש הפרש בין אויב לצר, כי אויב יקרא גם שלא יצר בפועל, אך צר הוא המיצר בפועל. והענין כי הנה דרך האויב שדורך קשתו שכונן חציו על יתר ביד שמאלו, להבעית את שכנגדו להורות הכנה לירות לו חציו, אך עדיין אינו מציב יד ימינו לאחוז ביתר לפעול יריית החץ. ובבואו לגמור פעולת הכאת החץ, שאחז ביתר עד מול ערפו ומורה ומכה את האויב, אז יקרא צר. וידוע כי זמן החורבן שהוא תשלום מנין ונושנתם היה בימי צדקיהו, כמאמרם ז"ל פרק (הניזקין) [המגרש] (גיטין פח א). אלא שהוא יתברך הקדים כמתרה בהם אחת עשרה שנה גלות יכניה, והיה גלות בלבד בלי מכת חרב והרג. וכשלא שבו, הביא עליהם את הרעה בתשלום הזמן, שהוא בסוף מנין ונושנתם.

וזו מאמר רוח הקודש, ראו נא איך התנהג יתברך ברחמים. כי תחילה לא פעל צרת מות רק כמתרה, כמי שדורך הקשת בשמאלו שכונן החץ על יתר אך אינו מורה (כחץ) [החץ] להכות

בו, כך בגלות יכניה הייתה הבעתה בלבד בגלות אך לא הייתה מכת חרב והרג. אך אחר כך בתשלום הזמן כי לא שבו, **נצב ימינו כצר** המציב ימין לאחוז ולמתוח יתר הקשת שבשמאלו להשמיט ולהכות בחצים כמו שעושה הצר הבא לפעול המכות. ועל כן שלא **היה** הוא יתברך **כאויב** ולא כצר, אלא שעושה פעולה כמו שעושה האויב וכמו שעושה הצר, על זה, **ויהרוג** ביריית החצים לא הכל כי אם **כל מחמדי עין** בלבד.

ולמה היו כל כך רחמים?

על כי **באהל בת ציון שפך כאש חמתו** ושככה עיקר החימה בבית המקדש ויקל הכעס ביהודה. אך בעשרת השבטים שלא היה להם בית המקדש לשכך בו הכעס, אז לא נאמר שדרך קשתו כמו שדורך האויב, או שהציב ימינו כמו שמציב הצר, כי אם שהיה הוא יתברך כאויב וזהו **היה ה' כאויב** במה **שבלע ישראל** לגמרי עם שגם **בלע כל ארמנותיה שחת מבצריה**. ולבל יאמרו כמאמר עשרת השבטים כשגלו, כי הקדוש ברוך הוא היה נושא פנים ליהודה בני היכלו, על כן **וירב בבת יהודה** צרות זולת הגלות בנותרים עד נכו כל אשמותם, מה שאין כן בעשרת השבטים שהוליו כמאמר. ועל כן אמרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה** פתיחתא ו) שכשידעו ענין החורבן וגלות יהודה בושו והודו כי לא היה משוא פנים חלילה.

(ו) **ויחמס וכו'.** עלינו לשבח לאדון הכל, האב הרחום בדיון, כאשר עוד הורה המקונן ברוח ה' דבר בו, כי בהיות שלא יבצר מהמצא בחורבן מלאכים רעים לפקוד עוון מיוחדים לבלע ולהשחית, ואם יתחברו יחד קצתם או כולם יכלו רעה עד בלי די ולא תהיה תקומה חלילה. על כן פני ה' חילקם בל יתחברו שנים יחדו, כי אם אחד אחד, איש איש על עבודתו ועל משאו. והוא כי הלא נמצאו **אף ועברה וחרון וחימה וזעם**, ולבל יכלו רעה עד אין קץ, ויחלקם. את האף העיב בו **את בת ציון**, כאומרו (לעיל פסוק א) **איכה יעיב באפו ה' את בת ציון**. ו**בעברה** הרס המבצרים, כאומרו (לעיל פסוק ב) **הרס בעברתו מבצרי בת יהודה**. ו**בחרון** גדע בחרי אף כל מיני השררות, כאומרו (לעיל פסוק ג) **גדע בחרי אף כל קרן ישראל**. וב**חימה** שרף בית המקדש, כאומרו (לעיל פסוק ד) **באהל בת ציון שפך כאש חמתו**. וב**זעם** זעם מלך וכהן, כאומרו (כאן) **וינאץ בזעם אפו מלך וכהן**.

ולבוא אל ענין הכתובים הנה ראוי לשים לב, למה קורא את בית המקדש **שכו**. והנה אמרו רבותינו ז"ל (**שוחר טוב** עו) על פסוק (תהלים עו ג) **ויהי בשלם סוכו**, פירשו שהיה קודם שנבנה בית המקדש שהיה לו להקב"ה שם סוכה להתפלל בה, אבל אחר הבנות לא יקרא סוכה. וגם שאר הכתוב יראו דברים בלתי מתקשרים.

ויתכן נמשך אל הקודם, לומר הלא אמרתי כי רב זכות בית המקדש, שהוא שעמד לישראל בבנינו, ויכפר חורבנו בעד הראוי ליעשות בישראל, מה שאין כן בעשרת השבטים שלא היה להם בית המקדש. והנה על זה יחרד כל לב, למה עשה ה' ככה להשליט זדים ארורים בבית אשר שכן שמו בו. על כן אמר, דע כי **ויחמס כגן וכו'**. כלומר הנה שני דברים אומר לך: **אחד** כי במה ששלחו יד לא היה בו כבר קדושה, כי מכסה קדושתו יתברך שהייתה מחופפת עליו סילקו ויגלה הבית ממנו.

שנית, כי לא עזב הבית לגמרי כי עדיין שכינה בכותל מערבי (**שמות רבה** ב ב), וכמו שאמרו ז"ל, כי על כן לא נגעו בה אויבים כדאיתא **באיכה רבתי** (א לא). **עוד שלישית**, והוא כי מעולם לא בטלו כל הנחמות טובות וישועות מהיות דרך שם, כי שם שער השמים. ועל כן גם כל תפילותנו נוכח המקדש, כי משם כל תפילות עולות וכל השפע יורד לעולם.

ונבא אל הענין, והוא כי חילק מקומות הקדושה אל שלש הדרגות: **בית קדש הקדשים אשר שם ה'**, ולא היה נכנס שם זולת כהן גדול ביום הכיפורים. **והעזרות**, שבהן היו ישראל משתעשעים עם יוצרם במועדים. **וציון**, כי גם היא חביבה לפניו יתברך.

אמר **על הראשון ויחמס כגן שכו**, הוא בית קדש הקדשים שהיה שם בעצם וראשונה, כשומר הפרדס שעושה לו סוכה בכרם. ואמר שגלה אותו ממכסה אור השכינה החופפת עליו, הוא הדבר הראשון שכתבנו כי תחילת הכל סילק מעל הבית אור השכינה החופפת, באופן שלא השליט הוא יתברך את האויב בעוד אותה הקדושה הייתה שם במקום שנגעו.

ועל השנית, שגם לא הניח המקום משולל שכינה במקום שלא נגעו שהוא **בכותל מערבי** אמר **כגן**, שהוא מגולה מלמעלה אך לא מן הצדדין כי גדר לו סביב, כך מה שנתגלה היה מלמעלה, אך לא מן הצד, כי לא זזה שכינה מכותל מערבי.

ועל השלישית, כי גם ששלטו אויבים, להגן על ישראל לא יבצר מלהיות **כגן** רוח, כי משם יצמיח ויפריח שפע לעולם הלז כי **הוא שער השמים**.

כי על כן נצטוונו להתפלל דרך שם, כי **שם ציוה ה' את הברכה** לקבל התפילות ולהצמיח ישועות. וזהו אומרו **כגן**, כי גם שנתגלה מהשכינה, עודנו כגן הזה, שבהיותו מגולה מצמיח ומפריח. ומה גם בשום לב אל הנקד הכ"ף בפת"ח ולא בשו"א, שהוא כאומר כהגן בה"א הידיעה, שיתכן ירצה ויחמוס שגלה כגן הידוע, הוא גן שבעדן. שהוא, כי גם שגלה **שכו הוא**

בית קדש הקדשים, עדיין היה **כגן** הידוע שנהר יוצא מעדן להשקות את הגן (בראשית ב' י'), כך נהר שפע העליון מלמעלה יוצא תמיד משם להשקות את העולם, והוא הנודע כי כל השפע הבא לעולם לקיימו ולבסמו משם הוא. אך מועדו להיוועד שמה עם ישראל עמו בעזרה זה שחת לגמרי, כי לא נשארה שם שכינה כאשר בסכו שלא זזה משם, כי אם **ששחת** אותו.

אך צד קדושה לא תבצר משם, כמאמרם ז"ל (מגילה כ"א) שאפילו כשהן שוממין בקדושתן הם עומדים שנאמר (ויקרא כ"ו לא) והשמותי את מקדשיכם, שהוא אצלי ממה שלא אמר ואת מקדשיכם אשומם. וכן ציון, לא תבצר קדושה ממנה, כי היא עיר האלוהים סלה, אלא **ששכח ה' מציון שמחת מועד ושבט**, ועל ידי צרת מקומות הקדש נאץ **מלך וכהן** ולא איבדם לגמרי.

(ז) **זנח ה' מזבחיו כו'.** אחרי אמור רוח הקודש את אשר איבד ושיבר בית מקדשו ביד גויים להטיל בו עיקר הכעס שהיה לו על ישראל, ראתה והנה יתחמץ לבב אנוש באמת, באמור כי גם שנתן שלשה טעמים על מה שלא חס הוא יתברך על בית קדשו, עדיין יפלא איזה הדרך היה מקום לבני נכר למשול בבית ה' מטעם אחר. והוא במה שידענו כי כל כך קדושת בית המקדש של מעלה דבק בשל מטה, שהם כדבוקים זה בזה כאילו של מעלה מחופף בשל מטה, כי על כן עומדים צפופים ומשתחוים רווחים (אבות ה'). ואמרו ז"ל (עי' חגיגה י"ב ב, שמות רבה לג ד, **ילקוט שמעוני** תהלים רמז תשיג) שהנכנס בשל מטה כנכנס בשל מעלה. וכן המקריב ועובד למטה כעובד בשל מעלה, וכמאמרנו על נבואה למשכנותיו (תהלים קלב ז) שניבא לשניהם כאחת. וכן שלמה הוא אומר (מלכים א' ח יג) **בנה בניתי בית זבול לך**, שבבנות בנין של מטה הוא כבונה גם בית שבזבול, הוא בית המקדש של מעלה. ואם כן איך עצרו כח אויבים למשול בו.

לזה אמר דעו לכם **כי זנח** והרחיק ה' **מזבחו** העליון מבית מועדו של מטה הנזכר, ועל ידי כן שנתרחקה קדושת העליון מהתחתון **נאר** וביטל קדושת התחתון. נמצא בזה, כי מה שהסגיר **ביד אויב** לא היה רק **חומות ארמנותיה** משוללות קדושה.

ובמה שאמרו ז"ל **בפסיקתא** (רבתי כ"ו) שלא שלטו אויבים בשריפת בית ראשון כי אם מלאכי השרת, יאמר, כי שני דברים עשה הוא יתברך: **אחת שזנח** והרחיק קדושת העליון, ובזה **נאר מקדשו** התחתון. **ועוד שנית** עשה, שעם כל זה מה שהסגיר **ביד אויב** לא היה רק **חומות ארמנותיה** של ציון, אך לא בית המקדש כי אם ביד מלאכי השרת.

או יאמר **ויחמוס וכו'**, כי הלא יראה נגד כבודו יתברך שגויים ירקדו בהיכלו, לזה אמר **ויחמוס** וגלה **שכו** ממכסה הקדושה העליונה מאד שהייתה מרחפת. כלומר כי מה שנשאר מגולה הוא המפסיד, כי הקדושה ההיא עלתה למעלה. ומה **ששחת**, הוא **מועדו** שהיה נועד לבוא, אך לא ממקום כבודו העליון חלילה. ואל יעלה על רוח איש לומר, כי על ידי מועדי ה' ברגלים ובקרבות וכן בשבת, היו כמוסיפים כביכול כח בפמליא של מעלה, באופן שבחורבן הייתה בזה נגד כבודו יתברך. לזה אמר על דרך **שחת לו לא** (דברים לב ה), לומר דעו כי מציון הוא מה **ששכח ה' מועד ושבט**, כלומר אך לא משכינתו ומעלה כי עוז וחדווה במקומו הוד ותפארת במקדשו, כי גם שם לא תבצר תוספת הארה במועד ושבט.

ועוד, כי **וינאץ בזעם אפו מלך וכהן** כי אין המלך בהקהל במועד ולא הכהן היו ראויים כי **וינאץ וכו'**, וידוע כי היכל ה' המה. ועל דבר מה שבית המקדש של מעלה מכון כנגד של מטה גם כן לא חש, כי הלא **זנח ה' וכו'** כדלעיל.

או יאמר במה שיראה מרבותינו ז"ל, כי קינות אלו אינן בייחוד על בית ראשון. כנמצא בדבריהם ז"ל שהיו דורשין גם על השני בפירוש (**איכה רבא** ט לט). ובזה יתכן שעל שלש פעמים שהיה פגם במקדש ידברו הכתובים. ובראשון החל, והוא כי **בפסיקתא (רבתי כז ו)** על פסוק **פתייתי ה' ואפת** (ירמיה כ ז), אמרו כי לא רצה הקדוש ברוך הוא תישרף הבית על ידי גויים, כי אם שארבע מלאכים בארבע לפידי אש הציתו אש במקדש וגלו אותו, ועל זה יאמר **ויחמוס כגן שכו**.

ועל הפעם השנית, שהיה בימי יון שפרצו בו כמה פרצות ונגעו בכבוד מועד ושבט, אמר **שחת מועדו שכח ה' בציון מועד ושבט**.

ועל מה שתחילת החורבן היה אחר כך חורבן בתי החשמונאים עד בלתי השאיר שריד, אשר אמרו רבותינו ז"ל (**רמב"ן** בראשית מט י) שהיה על עוון שעשו עצמן מלכים ואין חפץ ה' יטלו כהונה ומלכות, על זה אמר **וינאץ בזעם אפו מלך וכהן**, כי נאצם ה' ואיבדם מן העולם, כי לא יחפוץ יתברך במלך וכהן, כי אם או מלך או כהן ולא שתי כתרים בראש גבר.

ועל חורבן שני אמר **זנח ה' מזבח וכו'**, כי על ידי כן התחיל להיות מרחיק מזבחו העליון מהתחתון אשר תחילה עליו היה חופף. ובכן גם שלא היה אז עבודה זרה גילוי עריות, מעט הספיק - שהוא על שנאת חנם - שנאר **מקדשו והסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה**.

משיבים ישראל ואומרים, הלא לא יבצר כי קול נתנו בבית ה' האויבים כיום מועד, כי מרוב שמחה ששלטו בבית ה' הרימו קול ששון ושמחה, ולמה סבל אלוהי עולם ה' ישישו גויים בשמחת מושלם בביתו, ואינו כבודו חלילה ואיה קנאתו יתברך.

לזה אמר **(ח) חשב אדני וכו'**, והוא בשום לב אל אומרו **נטה קו**, כי הלא לא ינטה הקו רק לבנות, לא להשחית ולהרוס. אך יאמר הנה קרה לו יתברך כמלך שיש לו בן חביב. ויבן לו בית מדות ועליות מרווחים וטובים מאד, והיה משתעשע לדור עמו שם. ויהי כי ארכו הימים, ויעש בנו את הרע בעיני אביו עד היות בן מות. ובחמלת המלך על בנו, ראה ויטיל כעסו על הדירה הנאה ההיא, ויתנה ביד שוטים לנתוץ ולהאביד ולהרוס, למען על ידי כן יקל כעסו מעל בנו ידידו. ובראותו כי לעומת כוונה זו עומדת טענה שכנגדה, לבל השליט אויבי בנו בביתו, וגם כי גם המלך בעצמו היה משתעשע גם הוא שם עם בנו, ומה גם כי לא על שסרח הבן על אביו המה עושים כי אם מחמת איבה, וגם הם אויבי המלך ושמחים לאידו.

על כן מה עשה, טרם השליט אויבים בבית ההוא, נתן בלבו לשוב לבנותו עשר ידות טוב ויפה ומהודר וגדול מן הראשון, **ונטה מעתה קו** המידה ועמד וימודד כמה ארכו וכמה רחבו וקומתו של האחרון הנחמד ההוא במקום הראשון. אז אמר בלבו, לא אחוש על שליטת האויב בבית הזה, כי הלא בין כך ובין כך לבנות האחרון המהודר ומהולל מאד האם איני צריך להרוס את זה, אם כן מה לי משמחת האויב הלא כבר הכינתי לבנות במקומו טוב מאד ממנו, נוסף על עיקר הכוונה שהיא להציל ממוות נפש בני כי בזה אפר כעסי, על כן אינני חושש.

והנה הן זאת אשר קרה לו יתברך עם בית יהודה, כי הוא הבן יקיר לו יתברך. ויבן לו בית המקדש, וברוב עונו חייב את ראשו למלך הקדוש. ובחמלתו הגדולה ראה להטיל עיקר כעסו בבית הקדוש ההוא, לתת אותו ביד אויביו לשורפו באש. וירא כי לעומת זה הלא הוא נגד כבודו יתברך, גויים ירקדו בהיכלו ויתנו בו קול שמחה כיום מועד על השליטם בביתו יתברך. על כן מה עשה הוא יתברך, ציוה ליחזקאל הנביא (יחזקאל מ ה) יקח קנה המידה, ויטה קו וימדוד אורך המקדש האחרון אשר עתיד לבוא במהרה בימינו, שהוא גדול מאד באיכות ובכמות מן הראשון, וכמו שאמרו ז"ל (רש"י יחזקאל מ א), כי בנין הבית האמור ביחזקאל היה על הבית השלישי העתיד.

וראוי לדעת, למה זה מטרם בנין השני, וטרם חורבן הראשון, נטה קו אל האחרון. אך הוא כי לבל יצר לו כביכול על הריסות הראשון, ומה גם על ידי אויבים, על כן מעתה מתנחם על היות עתיד לבנות טוב ממנו במקומו. וזה יאמר **חשב ה' וכו'**, לומר, תדע למה לא חש הוא יתברך

על שמחת האויבים על השליטם בביתו, כי הלא מאז **חשב ה' להשחית חומת בת ציון** כבר **נטה קו** על ידי הנביא כמדובר.

או יהיה **נטה קו** בשמים ממעל, והוא על חומת אש שיהיה רוחני לעתיד מוכן מאז, **חשב ה' להשחית** של מטה. כמאמרנו על פסוק (ישעיה מט טז) הן **על כפים חקותיך חומותיך נגדי תמיד**, שהיה זה בנאמנות שהתנבא ישעיה על מה שחשב **להשחית חומת בת ציון**, ובזה התנחם ולא שת לבו אל מה ששמח האויב. כי טעם זה ישנו נוסף על הטיל עיקר הכעס על הבית ולהקל מעל בנו, כמדובר.

ועוד, כי הלא עיקר השליטה לא היה האויב, כי הוא יתברך בעצמו היה עיקר בהריסות אלו, כי הלא **לא השיב ידו מבלע**. והוא כי הנה אמרו ז"ל **באיכה רבתי** (פתיחתא ל), שהיה נבזראדן קץ בחייו והיה רוצה לשוב לארצו, עד שאמרו לו אל תירא, כי הלא אלוהיהם של אלו הוא נגדם והוא בעוכם כי חטאו לו. וזה לך האות, מדוד החומה כמה קומתה היום וחזור ומדוד אותה מחר. ויעש כן, וימצא ביום השני כי נפחת אורך קומתה שני טפחים, ועל דרך זה ביום השלישי והרביעי. אז ידע כי מה' היה, כי היה מבלע החומה בארץ שני טפחים בכל יום, למען הקל מהאויבים ליכנס, ושיכירו כי ממנו יתברך הוא כי חטאו לו.

ובזה נבוא אל הענין. אמר המקונן, מלבד הטעם האמור **שנטה קו**, גם לא השליט ושימח את האויב, כי הלא עיקר הדבר הוא יתברך היה עושה. כי הנה כאשר ראה נבזראדן שהיה מבלע הוא יתברך שני טפחים בארץ, בימים ההם ששת לבו אל הדבר, לא השיב ידו הוא יתברך אחר כך יום יום מבלע, נמצא כי הוא יתברך היה העושה. והראיה, כי הנה **ויאבל חיל וחומה יחדיו אומללו**, לומר אם הריסת **חיל וחומה** מתייחסת אל האויב, היה ראוי להפילם אחת אחת, כי אין האויב שולט בפנימית עד יפול החיצונה. אמנם בזה יודע כי הוא יתברך היה העושה, כי הנה **ויאבל חיל וחומה יחדיו אומללו** ולא זו אחר זו. אם כן הוי אומר, כי אין זה כי אם מבעל היכולת ומושל בפנימית כבחיצונה כאחת.

(ט) טבעו בארץ וכו'.

ראוי לשים לב מה יחס יש לטביעת השערים אצל מלכה ושריה שחיברם יחד. **ועוד אומרו אין תורה**, אם הוא שבוכה על שבהיותם בגויים לא יכלו לעסוק בתורה הלא טוב טוב היה לבכות על מה שביטלוה בירושלים, כמאמר רבותינו ז"ל (ירושלמי חגיגה ו ב) כי על ביטול תורה אבדה הארץ כי ויתר הקדוש ברוך הוא על וכו' ולא ויתר על ביטול תורה. וגם הוא בלתי מתייחס אל המאחר.

ועוד, אומרו גם נביאיה וכו', דברי מי הם, אם הם דברי ישראל היה לו לומר גם נביאינו,

ואם הם דברי ירמיהו הלא אם נביאיה לא מצאו הוא מצא, ומה לו אם האחרים לא מצאו. **ואם הם** דברי רוח הקדש, היתכן שהצטער על מה **שלא מצאו חזון**, אם היו ראויים למצוא יערה עליהם רוח ממרום, ואם לאו אלא שמתריס כנגדן שלא היו ראויים, הוא הפך ראש הפסוק ואמצעו שמצטער על צרת ישראל.

אך הנה כתבנו על דברי הקינה הזאת שהם תלונת ישראל ותשובת רוח הקדש על כל תלונה כמדובר עד כה, ועל דרך זה נמשך הענין. והוא, כי אחרי תשובת רוח הקדש לנחם את ישראל ולדבר על לבם, חוזרים ואומרים הנה לנו תלונה אחרת והיא כי **טבעו וכו'**. והוא, כי הנה ידוע מרבתינו ז"ל (**במדבר רבה** טו יג) כי על שהשערים חלקו כבוד לתורה בהכניס שלמה את הארון, על כן הטביעם ה' בארץ לבל תשלוט בהם יד האויבים.

ונבוא אל הענין, כי ישראל מתלוננים ואומרים, חבל על עצמנו מלכינו ושרינו כי גרענו משערי לוח ארז, כי הנה **טבעו בארץ שעריה** לבל ישלטו בהם ידי האויבים, **איבד ושיבר** הוא יתברך **בריחיה** לבל יעכבו את השערים מלטבוע, **ומלכה ושריה** גדולי האומה בגויים המושלים בהם, ולמה גרענו מן השערים אשר הם עץ יבש.

משיבה רוח הקדש ואומרת: אין תורה, כלומר מן הדין היה, כי בכם לא הייתה תורה. כנודע מרבתינו ז"ל (ירושלמי חגיגה ו ב) כי **על ביטול תורה גלו**, כי ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על ביטול תורה, מה שאין כן השערים ההם שחלקו כבוד לתורה, וזה אומרו **אין תורה**.

והנה היה מקום להם להשיב ולומר, כי אינו מן התימה מה שביטלו עצמן מן התורה בציון ובירושלים, כי שמעתא בעי צילותא (מגילה כח ב) ומי שהוא עצב אינו יכול ללמוד, ואין לך עיצבון גדול מנבואות יבהלום מכל הרעה הבאה עליהם, ואיך יאשמו על ביטול תורה ולבם בל עמם ללמוד תורה.

לזה אמר **גם נביאיה וכו'**, והוא כי הנה בבראשית **רבה** (מד ו) אמרו רבתינו ז"ל כי בעשרה לשונות נקראת הנבואה, והשתיים הם של קושי וצער, שהם דיבור כמה דאת אמר (בראשית מב ל) **דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות**, וחזון כמה דאת אמר (ישעיה כא ב) **חזות קשה**. ובזה יאמר, אין צריך לומר הם בעצמם שהיו אומרים (מיכה ג יא) **לא תבא עלינו רעה**, כי אם **גם נביאיה לא מצאו חזון** שהוא קושי **מה'**, כי אם תמיד נבואות של טובה. ואם כן צילותא ושמחה היו להם, ולמה לא עסקו בתורה. באופן שבטלה הטענה ההיא והיה להם לעסוק בתורה, ועל שביטולו גרעו מהשערים שחלקו כבוד לתורה.

(וי) ישבו כו'.

ראוי לשים לב איך מתקשר זה אל הקודם.

ועוד אומרו **העלו עפר על ראשם**, שמצווה את אחרים, ולמה לא אמר יעלו עפר על ראשם.

ועוד שאומרו **ישבו** הוא שלא לנוכח,

ואומרו **העלו** הוא לנוכח, שמצווה לאחרים שיעלו עפר על ראש הזקנים ומדבר בם לנוכח.

ועוד אומרו **חגרו שקים**, לא אמר על מי ידבר **שחגרו שקים**.

ועוד איך מתקשר אומרו **העלו עפר על ראשן בתולת ירושלים** אל הקודם.

אמנם הנה ידוע כי אל חכמי ישראל קורא במקרא זקנים, כמה דאת אמר שער הזקנים (עי' דברים כב טו), ואל הזקנים אמר (שמות כד יד), ועלתה יבמתה השערה אל הזקנים (דברים כה ז), והזקנים עדים (רות ד יא).

ונבוא אל הענין, אחר אומרו כי מה שמלכה ושריה בגויים היה על כי אין תורה, שהוא עוון ביטול תורה כי ביטלו ישיבות התורה, על כן על הזקנים חכמי ישראל שעליהם מוטל ללמד את הבחורים אמר שלא לנוכח, כמדבר עם אחרים ולא עימהם, על כי ביטלו ללימוד התורה **ישבו לארץ**. לומר המה דממו מן התורה בשבתם על כסאות ומטות, זה עונשם שאעשה, מה שעל כרחם ידמו מן התורה והם על הארץ, כי אמית את בניהם וישבו לארץ באבלות עליהם, ואז **ידמו** מן התורה על כרחם **זקני בת ציון**, תחת אשר בישיבה העליונה ביטלו התורה בבחירתם הרעה. ואחרי כן אתם בני ישראל, אשר אינכם אשמים בדבר, **העלו עפר על ראשם** של זקנים. כי אחר התאבלם על בניהם תקברו אותם גם הם, ותעלו עפר על ראשם.

ושמא תאמרו למה יכפול עונשם?

לזה אמר הנה היסבו מיתת הבחורים אשר היו ראויים ללימוד תורה. ובסיבה שלא לימדם מתו, באופן ש**חגרו שקים והעלו עפר על ראשן בתולת ירושלים** על הבחורים ההם אלופי נעוריהם, המתים טרם יזדקקו להן על מה שלא לימדם הזקנים תורת ה'.

(יא) כלו כו'.

הנה עד כה באה תשובתו **יתברך**, או המקוון בעדו, כי על ביטול תורה כלתה עליהם הרעה, ושאין תואנה לאמר שמאימת הצרה העתידה לא עצרו כח ללימוד כמדובר.

על כן משיבים ישראל ואומרים, אל יאשימונו אלוהינו על זמן קרוב אל החורבן על זאת, כי הלא טרם החורבן גדלה הרעה בארץ עד גדר שכלו **בדמעות עיני** ומי יעצר כח לעסוק בתורה

ובכל הרעות האלה. כי הלא לקרא מקרא שהוא בכתב הנה **כלו בדמעות עיני** ואיככה אוכל וראיתי במגילת ספר כתוב ועיניים אין לראות. ואם לשנות משנה על פה, הנה **חמרמרו** ונשרפו **מע** ואיך אשנה על פה ומה גם בהתמדה, כי יתחממו המעינים כמתמיד להרים קול כנודע. ואם לעיין בגמרא בקושיות הוויית ותירוצים להמית עצמי עליה, ואני כבר כמתי עולם כי **נשפך לארץ כבדי**. וכל זה היה **על שבר בת עמי**, שנשברו קודם שבר ששברום האויבים, ועל כן מאז חדלנו מן הלימוד ואין עלינו אשמת דבר. והלא הצרות היו, מה **שכלו בדמעות עיני**, על ראותי **בעטף עולל ויונק ברחובות קריה**, מקום שדרך למכור בם לחם, ומי יעצר כח לראות ברעתם ולא תדמענה עיניו.

ובראותם העולל והיונק כי **כלו בדמעות עיני** ולא יכולתי לראות לבקש למו לחם ויין, היו מניחים אותנו, **(יב) ולאמותם יאמרו איה דגן ויין בהתעטפם כחלל ברחובות עיר**. ועל זה **חמרמרו מע**. ומה שאמרתי **נשפך לארץ כבדי**, הלא הוא **בהשתפך נפשם אל חיק אמותם**. כי אחר התעטפם כחלל לא היו חפצים שתצא נפשם על הארץ, כי אם **אל חיק אמותם**. והיו אמותם נוטלים אותם שתצא נפשן בחיקן והיה צער מתחולל לרואי בם, עד שמרוב יגון **נשפך לארץ כבדי**.

או יאמר **לאמותם וכו'**, כי הלא לו היה חלב בדדי אמותם לא היה היונק מתעטף **כחלל ברחובות עיר**, וגם העוללים שהם עתיקי משדים היו חוזרים לינק מחמת חולי רעבנותם. על כי **עולל יונק ברחובות קריה** ולא ימצאו, הכירו כי גם אם ימצאו לחם ויין אין היונק נהנה ממנו, וגם העולל אחרי המשך יום או יומיים או שלשה ימים בעטוף רעב, לא יכלו לאכול לחם כמו שהוא, רק חלב לשרות בני מעיהם ולהרחיבם מעט מעט, כענין שאמרו ברבי צדוק (גיטין נו א). על כן אמרו בלבם שאם אמותם ששדיהן צומקים ברעבון, אם יאכלו **דגן** וישתו **יין** שהם שני דברים שמסעדים כנודע (תהלים קד ט), עטיניהן ימצאו חלב להניק ילדיהן העטופים ברעב.

על כן **העולל והיונק** הנזכרים בשביל אמותם היו אומרים **איה דגן בהתעטפם כחלל ברחובות עיר**, כי היו אומרים לשומעיהם **איה דגן ויין** בשביל אמותם שיאכלו ויניקום מדדיהן. וזהו **לאמותם וכו'**, שהלמ"ד היא למ"ד בעבור, כדרכה במקומות אין מספר. וכל זה למה, הלא הוא **בהשתפך נפשם אל חיק אמותם**, שמשתפכת **נפשם** ומשתוקקת **אל חיק אמותם** לעשות דדיהן, על כן יבקשו לחם ויין להמציא להן חלב לינק.

(יג) מה אעידך וכו'. כהתימה כנסת ישראל לספר צרתה כי גדלה מאד, **משיבה רוח הקדש ואומרת לה, מה אעידך וכו'**. והוא, כי הנה דרך המנחמים לסובל צרה רבה עד מאד, להעיד

למיצר על זולתו שסבל כצרתו, ולא היה בועט כי אם יושב ודומם ומצדיק עליו את הדין, יעשה כן גם הוא. ולפעמים מעיד לו המנחם מאיש שלא ידעו המתנחם, ולפעמים מאיש סובל צרה אשר ידעו המתנחם.

ועל האחד אמר **מה אעידך** מאשר לא ידעת מאומה שסבלו כמוך, **מה אדמה לך** לאשר ידעת כי אין דומה לך במעלה ואיכות ובירידת פלאים, וזה במה שאת **בת ירושלים** העליונה, כי נפשותיך מתחת כסא הכבוד ואין דומה לך באומות.

והנה עדיין היה אפשר, כי גם שאין דומה לך להשוות מפלתך למפלתו, עם כל זה היה אפשר להשוות ולהסביר לך כי מכאוב הבלתי דומה הוא כמכאובך, למען אנחמך בו עם שאינו כן. אך הנה זה היה אפשר על בית שני, שכבר בעלך אדונים תחילה זולת אדום, שהם **יון ומדי ובבל**. אך על חורבן בית ראשון, שעדיין היית **בתולת בת ציון** שלא בעלך מלך אשר לא מבני ישראל, ונמשלה לבתולה שלא נבעלה מעולם, והיית מתייחסת לבת ציון שהוא פנימיות קדושה מהקרא **בת ירושלם** כנודע ליודעים חן, הנה על חורבן ההוא אין דרך להשוות זולתך אליך אפילו דרך השאלה כדי לנחמך. והוא כנודע מיתרון מעלת בית ראשון על השני שחסרו בו חמשה דברים גדולי האיכות עד מאד (יומא נב ב). ועל כן על הראשון אמר **מה אשוה לך וכו'.**

ומה שאמרתי שאין שברך כשברך זולתך בהיותך **בתולת בת ציון**, הלא הוא **כי גדול כים שברך**. והוא כי בהישבר אחת מהאומות הוא חלק משבעים של עולם, אך איבוד ישראל ח"ו הוא איבוד העולם, כי אם אין ישראל אין עולם. כמאמרם ז"ל (עבודה זרה י ב) שאמר קטיעא בר שלום מפסוק (זכריה ב י) כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם, כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל. והנה ידענו כי הים הוא כדי שני שלישים של ישוב (ישעיה מ יב, **וכל בשליש עפר הארץ**, ועי' **רש"י** שם), נמצא כי בהבטל שני שלישי ישראל הוא כהבטל שני שלישי העולם, וזהו **כי גדול כים** שהוא שני שלישי עולם **שברך** כי שני שלישי ישראל נכרתו לגמרי, כמאמר הנביא (יחזקאל ה יב) **שלישתך בדבר ימותו וכו' והשלישית בחרב יפלו סביבותיך, והשלישית לכל רוח אזרה כו'.** הנה לא נשאר זולת השלישית, נמצא שברם דומה לים שהוא שני שלישי עולם. אך דעי **וראי מי ירפא לך..**

כי אם תאמר נביאיך ירפאוך, וזהו טעם רביע שעל תיבה זו, כמרים קול ואומר **(יד) נביאיך** האם ירפאוך, לא כן הוא כי הלא אשר היו אומרים כי ה' ישיב שבותך מאשר הגלה נבוכדנצר בימי יהויקים ובימי יכניה, כי הוא יתברך ישיב הכלים לירושלים, ושלא יחרב הבית. הנה **חזו לך שוא** ושקר כאשר ראית בעיניך. ולא תפיל עול אשמתך עליהם, כי הלא **ותפל**, כלומר כי זולת היות שוא גם היה תפל מבלי מלח וטעם, ולא היה לך להאמין, כי הלא **ולא גלו על עונך**

להשיב שבותך. וכאשר החלו בחזון אחד שהיה שווא ותפל ושמעת להם, נמשך שהרבו לחזות לך **משאות** רבים של **שווא**, לא בלבד העדר תיקון על עוונך, כי אם גם **מדוחים** להדיחך מעל אלוהיך בנבואות רשע, ואם כן איך ירפאוך?!

ושמא תאמר כי כל האומות עוברי דרך הרואים בצרתך ידאגו עליך וינחמוך, הנה אין ספק כי **(טו) ספקו עליך כפים כל עוברי דרך** כמצרים ומצטערים על צרתך, אך שרקו כשמחים לאבודך. ומה **שויניעו ראשם** כמצטערים, לא עליך **בת ירושלים** על עצמך, כי על עצמם כנודע מרבתינו ז"ל **(תנחומא בחוקותי ב)** שאילו ידעו הגויים כמה אבדו בהחריבם בית המקדש לא החריבוהו, כי השפע היה כל כך גדול כי גם כל העולם היה מתברך יותר ממה שמתברכים אחר החורבן, כענין **(שופטים ח ב)** **הלא טוב עוללות אפרים מבציר אביעזר**. וזה יאמר פה, כי מה שהניעו **ראשם על בת ירושלים**, היה על כי אמרו אוי לנו כי הזאת **העיר שיאמרו** שכשהיא **כלילת יופי** על ידי בית המקדש היא **משוש לכל הארץ**, שמשויורי ותמצית ירושלים ישישו כל הארץ.

והוא כנודע מרבתינו ז"ל **(במדבר רבה א ג)** שאילו ידעו הגויים מה שהפסידו לא החריבוהו. ודאגת עוברי דרך בהניעם **ראשם על בת ירושלים**, הוא לומר, **הזאת העיר**, החריבה כל כך, היא **שיאמרו** עליה שכשהיא **כלילת יופי** היא **משוש לכל הארץ**. כלומר אוי לנו, כי אשר משויוריה ישישו כל הארץ נפלה נפילה כזאת, מה נעשה אנחנו אם נפול בנופלים. נמצא כי כל דאגתם על עצמם, ואיך ירפאו לנו.

והנה זה הוא **כל עוברי דרך** הבלתי אויבים לנו, ומה גם עתה האויבים, כי הלא **(טז) פצו עליך פיהם כל אויביך**. והוא כי **כל עוברי דרך** אשר לא אויבים הם, טרם ידברו דבר **ספקו עליך כפים** כי תמהו מרוב השממה, ואחר כך **שרקו** להשמיע יתקבצו כל העוברים לראות, ואחרי כן נתנו אל לבם כי גם כל אומה מעותדת גם כן לצרות, **ויניעו ראשם** באומרם, אם הגבירה שמשויורי טובה היה **משוש לכל הארץ** לקתה כך, מה יעשו השאר. אך אויביך לא התחילו בסיפוק כפים לדאוג כעוברי דרך, כי אם **פצו עליך פיהם כל אויביך**. ומה שפצו פיהם והתחילו בפה, הוא כי **שרקו** לקבץ יבואו כל השומעים לראות **כבלע את הקדש** לשמוח במפלת ירושלים ולא היה כעוברי דרך שאחר **ששרקו** הניעו ראשם ויצטערו על עצמן, כי אם אדרבא **ויחרקו שן** על מה שלא כלו רעה, וכמזמינים עצמם להרע. **ואמרו בלענו** כלומר ידענו שבמה שעשינו בלענו סתם, כלומר את כל הגויים. כי בחורבן בית המקדש גם כל העולם הפסידו **(תנחומא בחוקותי ב)**, כי מתמצית שויורי שפע בית המקדש היו מתמלאים כל העולם טובה, באופן שבלענו סתם, כלומר גם את עצמנו. אך לא יבצר כי **זה היום שקיינוהו מצאנו ראינו**, כלומר ולא נחוש על מה שחסרנו אחרי מלאת תאותינו זאת.

או יאמר ויחרקו שן, על מה שלא עשו הם כל הרעה. כי אמרו, הן אמת שבלענו אנחנו, זה היום המוכן לפורענויות הוא תשעה באב (תענית כט ב), מצאנו און לנו שהיה מעיר לעזור לעשות אנו הרעה, אך לא כלינו את כלה, כי אם ראינו ברעה על ידי הזולת. ויהיה מאמרם ז"ל בפסיקתא (רבתי כז ו) וזה לשונם:

פתיתי ה' ואפת (ירמיה כ ז), בשעה שהגיע קצה של ירושלים ליהרס, אמר לו הקדוש ברוך הוא לירמיה: קום לך לענתות וקח השדה מאת חנמאל דודך (ירמיה לב ז).

אותה שעה חשב ירמיהו בלבו, שמא נותן חן המקום על בעליו וכו'. כיון שיצא ירמיהו מירושלים ירד מלאך מן השמים ונתן רגליו על חומת ירושלים ופרצו, וקרא ואמר: יבואו השונאים ויכנסו לבית שאדונו אינו בתוכו ויבזזו אותו ויחריבו אותו, ויכנסו לכרם ויקצצו את גפניו שהשומר הניחו והלך לו. שלא תהיו מתפארים ואומרים שאתם כבשתם אותו, קריה כבושה כבשתם, עם הרוג הרגתם.

באו השונאים וקבעו בימה שלהם בהר הבית, הלכו ועלו להם בבימה אמצעית, מקום שהיה שלמה המלך יושב ונוטל עצה מן הזקנים, מקום שנשתכלל בית המקדש, שם ישבו השונאים ונטלו עצה האיך לשרוף בית המקדש. עד שנמלכו ביניהם, נטלו עיניהם והנה ארבעה מלאכים יורדים ובידם ארבעה לפידי אש ונתנו בארבע זוויות של היכל ושרפו אותו.

וירמיה הנביא יצא מענתות לבוא לירושלים נטל עינו וראה עשן בית המקדש עולה. אמר בלבו שמא חזרו ישראל בתשובה והקריבו קרבנות, שהרי עשן הקטרת עולה. בא ועמד לו על החומה, וראה בית המקדש עשוי גזרות של אבנים וחומת ירושלים מפוגרת. התחיל צווח פתיתי ה' ואפת, אפקתני מן ביתא ואחרבתיה כו'.

כלל הדברים,

כי לא השליט הוא יתברך את העובדי אלילים בבית ראשון, כי אם שהראם עין בעין כי את מלאכיו ציוה להרוס החומה ולהצית אש במקדש, גם שלא יבצר שגם המה אויבי ה' מרו ועצבו ועשו רעה.

ונבוא אל הענין, אמר כי אמרו הגויים, הן אמת כי אנו בלענו ושחתנו בידנו. אמנם לא על הכל, כי אך זה היום שקיינוהו המיוחד לפורענות ישראל, מצאנו און לנו בו לבלע להשחית, וגם ראינו ברעה. שלא היה לנו בדבר פועל כי אם ראות עינינו, שהוא מה שהראם ה' על ידי מלאכיו יתברך, באופן שלא כלינו בידינו הרעה. כי גם מה שבלענו מצאנו את העזר לנו, וגם היה דבר שראינו ולא פעלנו, וזהו מצאנו ראינו.

(יז) עשה ה' וכו'.

משיב המקונ ומתאונן בעד ישראל ואומר, מה לי עוד רעה, כי אם שלא די שהביא אבינו שבשמים עלינו את אשר דבר והכתיב בספר התורה, כי אם גם **אשר זמם** ולא דבר, והוא אשר לא כתוב בספר ונשארו במחשבה, כי כמה דברים לא נכתבו ועלו עלינו.

משיבה רוח הקדש ואומרת, הלא אדרבה **בצע אמרתו** וחילקה, כי הלא הוא יתברך אמר (דברים כח סא) **גם כל חולי וכל מכה אשר לא כתוב בספר וכו' יעלם ה' עליך**, זה חצי הדבור, וסיים ואמר (שם) **עד השמדך**. ואם ח"ו היה מקיים סוף אמרתו, לא היה נשאר משונאי ישראל שריד. אך מה עשה, **בצע** ויחלק **אמרתו**, כי אשר לא כתוב בספר בא עלינו, ואומרו **עד השמדך** לא בא עלינו. ומה היה שלא קיים כל היוצא מפיו, הלא הוא כי עשה שלשה דברים לנכות בהם ההשמד. והם:

אחת שהרס ולא חמל בציון ובירושלים ובית המקדש כי כלה ה' חמתו וכו',

שנית כי וישמח עליך אויב,

שלישית כי הרים קרן צריך, ויהיה כענין כל המיצר לישראל נעשה ראש.

או שיעור הכתוב, שהכל **אומרת רוח הקדש**. והוא שאומרת הלא אמרתי לך (לעיל יג) **מי ירפא לך**, אם **נביאך**, אדרבא **(יד) חזו לך שוא וכו'**. [אם] **(טו) עוברי דרך שספקו עליך כפים**, והם אשר אמר ה' **והנכרי אשר יבוא מארץ רחוקה וכו' ואמרו וכו' (דברים כט כא - כג)**, גם מאלה אין מועיל כי עליהם יצטערו כמדובר למעלה. ואם אויבך, הנה **(טז) פצו עליך פיהם כל אויבך, שרקו מרוב שמחה, ויחרקו שן מרוב איבה**. ומה **שפצו פיהם**, הוא כי אמרו **בלענו** אך **זה היום שקיינוהו** (שם) וכו', ששמחים בנפילתך ירפאך ה' ויקימך.

הנה להשיבך על זה, אקשה לך קושיא אחת בכתוב, והוא כי **עשה ה' אשר זמם**, והוא אשר לא כתוב בספר שבאו עלינו דברים בלתי כתובים, ולעומת זה תראה כי **בצע אמרתו**, כי סוף אמרתו בפסוק עצמו לא קיים. והיתכן כי אשר חשב קיים, ואשר דבר לא קיים. אלא מאי אית לך למימר, כי נכה הוא יתברך ההשמד בשלשה דברים:

א. במה שהרס ולא חמל בבניינים.

ב. במה שוישמח עליך אויב.

ג. שהרים קרן צריך שעשאם ראשים.

ואם כן אמור מעתה איך לא שמחת האויב אפילו וארפאך, כי הלא יתברך שמחו לתועלתך והרים מעלתו, ואין לך השבת אפו מעליך גדול מזה, כי במה **שהרס הבית ושמח האויב והרים קרנם**, לא השמידך, ואם כן נחה שקטה תלונתך.

(יח) צעק לבם וכו'.

טרם בא אל הענין, אשית לב אל סוף המאמר (באיכה רבה פתיחתא כד) שבראש הקינה אשר יעדנו לבארו בס"ד. וזה לשונו: (המדרש העתק מפרק ב)

ויקרא ה' וכו', בשעה שבקש הקדוש ברוך הוא להחריב בית המקדש אמר, כל זמן שאני בתוכו אין האויבים נוגעין בו, אלא אכבש את עיני ממנו ואשבע שלא אזקק לו עד עת קץ ויבואו האויבים ויחריבו אותו. מיד נשבע הקדוש ברוך הוא בימינו והחזירה אחריו, הדא הוא דכתיב (לקמן ב, ג) **השיב אחור ימינו מפני אויב, באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו.**

וכיון שנשרף אמר הקדוש ברוך הוא, שוב אין לי מושב בארץ אסלק שכינתי ממנה ואעלה למכוני הראשון, הדא הוא דכתיב (הושע ה טו) **אלכה ואשובה אל מקומי עד יאשמו ובקשו פני.**

באותה שעה היה הקדוש ברוך הוא בוכה, ואמר **אוי לי מה עשיתי, השריתי שכינה למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון, ח"ו שהייתי שחוק לגויים ולעג לבריות.**

באותה שעה בא מטטרון ונפל על פניו ואמר לפניו, ריבוננו של עולם, אני אבכה ואתה לא תבכה.

אמר לו: אם אין אתה מניח אותי לבכות עכשיו, אכנס למקום שאין לך רשות ליכנס ואבכה, שנאמר (ירמיה יג יז) **ואם לא תשמעוה במסותרים תבכה נפשי מפני גוה וכו'.**

אמר להם הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת: בואו ונלך אני ואתם ונראה בביתי מה עשו אויבים.

מיד הלך הקדוש ברוך הוא ומלאכי השרת וירמיה לפניו, וכיון שראה הקדוש ברוך הוא את בית המקדש אמר בוודאי הוא ביתי וזהו מנוחתי שבאו אויבים ועשו בו כרצונם.

באותה שעה היה הקדוש ברוך הוא בוכה, ואמר **אוי לי על ביתי,**

בני היכן אתם?

כהני היכן אתם?

אוהבי היכן אתם?

מה אעשה לכם, התריתי אתכם כמה פעמים ולא חזרתם בתשובה.

אמר הקדוש ברוך הוא לירמיה: אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו, אין לך כאב לא עלי ולא על בני, לך קרא לאברהם וליצחק וליעקב ולמשה מקבריהם, שהם יודעים לבכות וכו' ע"כ.

ראוי לשום לב:

- א. **אומרו באותה שעה היה הקדוש ברוך הוא בוכה**, מה דקדק באומרו **באותה שעה** והיה די יאמר והיה הקדוש ברוך הוא בוכה.
- ב. **איך תצדק בכיה בו יתברך חלילה**.
- ג. **מאמר מטטרון אני אבכה וכו'**, אם הכוונה לומר שלא יבכה הוא יתברך, גם מבלי יאמר **אני אבכה** היה יכול להתחנן על הדבר, כי מי חייב שיהיה בכי על כל פנים.
- ד. **למה לא הודה לו הוא יתברך**, כי אם אדרבה השיבו בכעס **אם אין אתה מניח לי וכו'**.
- ה. **האם מבלי שיבכה הוא יתברך לא היה אפשר**, שאמר שאם לא יניחו לבכות שם שיכנס **במסתרים** ויבכה.
- ו. **אומרו** אמר להם הקדוש ברוך הוא **בואו ונלך כו'**, מה צורך לו יתברך להוליך עמו **מלאכי השרת** לראות **מה עשו אויבים בביתו**.
- ז. **אומרו וירמיהו לפניו**, למה מודיענו שהיה לפניו.
- ח. **אומרו כיון שראה הקדוש ברוך הוא את בית המקדש אמר בודאי זה הוא ביתי**, האם היה ספק בדבר שהוצרך להודיע, שבודאי זה הוא ביתו.
- ו**גם אומרו וזה מנחתי** הוא מיותר.
- ועוד** כי איזו מנוחה יש לו בו והוא חרב ושרוף.
- ט. **אומרו שבאו אויבים ועשו בו כרצונם**, שהיה די יאמר ששרפוהו אויבים, מה ענין אומרו שבאו אויבים ועשו בו כרצונם.
- י. **אומרו באותה שעה היה הקדוש ברוך הוא בוכה**, הרי נאמר למעלה.
- יא. **כמו שאמר אוי לי על ביתי** למה לא אמר ואוי לי על בני, כי אם **בני הינן אתם**.
- יב. **מה הוא כפל אומרו בני כהני אוהבי**. וגם אומרו **אתם** ולא אמר הם.
- יג. **אומרו אמר הקדוש ברוך הוא לירמיה אני דומה היום וכו'**, למה אמר לו המשל הזה.
- יד. **אומרו אין לך כאב עלי וכו'**, היתכן שלא היה דואג וכואב ירמיה על כבוד ה'.
- טו. **אומרו שהם יודעים לבכות**, היתכן שירמיה לא היה יודע לבכות.

אמנם לבוא אל הענין, נשית לב לדעת מה היא ענין הבכיה ועניינה. ואומר כי הנה דרך איש או מלך שאירעה לו צרה ויתעצב אל לבו עצבות נמרץ, אין איש מוצא חן בעיניו לקבל טובה או הנאה ממנו בעיצבונו הרב. אך אם על העצב ההוא יבכה על צרתו, על ידי הזלת דמעות חוצה יוצא אש שרפת דאגת לבו לחוץ, ועל ידי כן מתרוקן עיצבון לבו ויתקררו בצד מה רשפי אש

דאגתו. ומאז ימשך ממנו מצא חן בעיניו והטיבו את זולתו, אך לא יבצר כי טיפי דמעותיו חמים ורותחים בצד מה, כי מאש הכמוס בלבו יצאו. ומעין המשל הזה הוא מה שבין המלך הקדוש ובין העם. והוא כי כאשר נעשה דבר שלא כרצונו יתברך כענין החורבן ודומה לו, כביכול מתעצב על דרך שהיה במבול כי שם נאמר (בראשית ו' ו') **ויתעצב אל לבו**, שהוא כאדם שעל ידי עיצבונו יריקו פניו כי כל צהיבותם נכנס פנימה, כך על ידי עצבותו יתברך כל השפע הנמשך ממנו לקיים העולם ולהשפיע ברכה נמנע ונאסף אל תוכו למעלה. וזהו **ויתעצב אל לבו**, באופן שהיה העולם אבד עד שהסתכל בנח כי **מצא חן בעיני ה'** ואז השאירו.

אמנם גדר העצבות הוא עכבת השפע כמדובר, והוא כי בעת החורבן גרם העצבות סילוק, כי כן אמר שוב אין לי מושב בארץ שהוא סילוק שכינה ושפע. אך ראה והנה אם כן היה עושה היה העולם אבד, ולא היה נבנה בית שני, והיה מתבטל גם תכלית הטובה העתידה לעת קץ, כי יופלג בהסתתר בינתיים וישבר כד על המבוע. על כן הייתה עצת ה' לבכות, למען הריק מעט מהעצבות הגורם הסילוק עד עת קץ כאשר אמר, כי על ידי הבכיה יוצאת אש הרוגז ולא יהיה הסילוק ועכבת השפע רב, ולא החלטי עד עת קץ.

וענין הבכי הוא, הטיל טיפי רוגז ולקות בעולם, כמו שאמרו ז"ל כי בימים ההם היה לקות בכל העולם. ועל ידי הוצאת טיפי רוגז בעולם, מקל מהעצבות הפנימי ומשפיע שפע טובה בעולם, ועל כן בחר הוא יתברך לבכות. והנה לא יבצר כאשר כתבנו במשל, שטיפי הבכי הם חמים ובהם העולם לוקה בצרות, כי הם יוצאות מאש שבקרר רוגז הפנימי. וכמו שכתוב אצלנו על פסוק **מי יתן ראשי מים וכו'** (ירמיה ח' כג), שאמרו ז"ל (**ילקוט שמעוני ירמיה רעט**) שהם דבריו יתברך. כי אמר הוא יתברך, הנה ישראל בוכים בלילה, שנאמר **בכה תבכה בלילה** (לעיל א' ב), וירמיה בוכה ביום, אני **מי יתן וכו' ואבכה יומם ולילה**.

ויהיה הענין פה, שאומר הוא יתברך הנה הבכי טוב להשקיט הרוגז, אך אי אפשר להתמיד יומם ולילה כי לא יבצר מהיות הדמעות טיפי הרוגז בעולם, כי מאש חרון יוצאות. אך **מי יתן ראשי מים**. שהוא הפך האש, כי הם מימי החסד, כי בהיותי אז מוריד דמעות יבואו ממים ולא מאש. ושיהיה עיני המיוחד, הוא עין ימין שהוא עין החסד לבדו מקור דמעת המים העליונים שבראש, כי אז **ואבכה יומם ולילה**. כי אז לא ימשכו רשפי רוגז מהמים שבראש, באופן שלא תלקו בהתמדת הבכי. כלומר אך לא כן הוא, כי אם שהם טיפין מאש הרוגז ולא תוכלו לסבול התמדת הבכי.

כלל הדברים, כי הבכי טוב לרוקן הרוגז להיות מקום להשפיע טובה על הארץ, אך הטיפין ברדתן מביאים פורענות לעולם, כי הן הן טיפי רוגז הנותך ארצה.

ונחזור אל הענין, והוא כי אחרי אומרו כי הייתה עצת קדוש ישראל לבכות, שהוא להטיל טיפי רוגז בעולם למען הקל מהרוגז אשר לפניו למעלה, **באותה שעה בא מטטרון ואמר, אני אבכה ואתה לא תבכה**. והענין, כי מטטרון שהוא ראש לכל עולם המלאכים אמר בלבו, הנה האנשים האלה ניאצו את ה', ואם כן למי יחפוץ המלך לעשות יקר יותר מלמלאכים. על כן אמר, הנה אם מאתך אשר אתה מלמעלה מעולם המלאכים יוצאות טיפי רוגז, הלא יוכלו במקבלי הרוגז והלקות גם עולם המלאכים, והלא הם חביבים לפניך. לכן **אני אבכה** שהמשך טיפי הרוגז ממני והלאה שהוא מעולם המלאכים, ולא יהיה לקות כי אם בעולמות של מטה, הם עולם הגלגלים ועולם השפל. וזהו **אני אבכה אך אתה לא תבכה**, כי הלא יהיה הלקות גם בעולם המלאכים.

אז אמר לו הקדוש ברוך הוא, הנך הולך לשיטתך, כי עולה על רוחך שחשובים לפני מלאכים מִישראל. אך צא מאצטגנינות שלך, כי דע לך כי אם אין ישראל גם אין לי צורך במלאכים, כי אינו רק לשלשל באמצעותם השפע דרך העולמות לישראל, ואם ישראל לוקים ילקו גם הם, וכמאמרם ז"ל במדרש אחשורוש (**אסתר רבה ז יח**), שאמרו מלאכי השרת אם ישראל בטלים מן העולם למה אנו צריכים. ואם אינך מניח אותי לבכות, דע לך כי כאשר נסתלקתי מהארץ ותהי שממה, כך **אכנס למקום שאין לך רשות ליכנס** כי אסתלק גם מעולם המלאכים, כלומר ותראו ברע אשר ימצא גם את עולם המלאכים על ידי סילוקי למעלה למעלה, וזהו **ואם לא תשמעוה וכו'**. ויהיה זה דעת האומרים מפני גוה, גאותם של מלאכי השרת (**ילקוט שמעוני ירמיה רמז רצא**), עם שאפשר כיוונו ענין אחר.

ואז מה עשה הוא יתברך למען ישכילו המלאכים מה רבה חִיבתו על ישראל מעל המלאכים, **אמר למלאכים באו ונלך וכו' ונראה מה עשו אויבים בביתי**, לומר ראו עתה כמה חביבין ישראל לפני, כי הנה תראו מה הנחתי לאויבים לעשות בביתי, למען הטיל הכעס על הבית לבל יכלו ישראל. וזהו **ונראה בביתי מה עשו אויבים**.

ולהורות נתן לפני המלאכים שיראו חשיבות הצדיק, במה **שמיד הלך הקדוש ברוך הוא ומלאכי השרת וירמיה לפניו**, והוא בהזכיר מאמרם ז"ל **בדברים רבה (א יב)** שאמרו, ראה כמה חשובים לפני הקדוש ברוך הוא הצדיקים ממלאכי השרת, שהרי נבוכדנצר אומר (דניאל ג כה) ורוה די רביעיא דמה לבר אלוהין. רוח די קדמאה לא קאמר, אלא די רביעיא, הוי שהיו מהלכים חנניה מישאל ועזריה ראשונה ואחריהם גבריאל המלאך. הרי שהצדיקים חשובים וקודמים למלאכים. ועל דרך זה יאמר, כי אמר הוא יתברך **נלך אני ואתם**, כי אומרו אני ואתם הם תיבות יתירות, אך כיוון אני תחילה ואתם אחרי כן כי כן ראוי, אך אין צריך לומר שילך

ירמיה שהוא צדיק אחרים, כי אם שכבד אכבדנו כי גם לפני ילך. וזהו **מיד הלך הקדוש ברוך הוא ומלאכי השרת וירמיה לפניו**, כלומר שיראו כמה חשוב הצדיק מהמלאכים, כי הנה גדול כבודו לפני ה', כי הם היו אחריו יתברך וירמיה הולך לפניו.

וכיון שראה הקדוש ברוך הוא בית המקדש אמר **בודאי זהו ביתי וכו'**, והוא כי אמר הלא תאמרו אתם מלאכים, כי הן אמת שהורית כי חשבים ישראל לפניך, אך היה לך בשביל כבודך לבל השליט אויבים בהם. על כן אני פוקח עיניכם ומעמידכם על האמת, לומר הנה בזה לא חללתי כבוד ביתי, כי אדרבה העליתיה במעלה גדולה. והוא כי אם לא הייתי משליט אויבים בביתי והייתי מטיל כל הכעס על ישראל, היו כלים ח"ו, וככלותם אין עולם ואין מקדש, באופן כי הבית הזה לא יהיה עוד ביתי, לא להיטלטל אחר כך בבית שני, ולא לנוח לעולם בשלישי לעתיד, כי יחלל כבוד הבית מעתה. אך עתה שהוטל הכעס על הבית, יקל הכעס מעל ישראל לתת להם שארית בארץ, ועל ידי כן תשוב הבית להיות ביתי בבית שני, ותשוב להיות מנוחתי לעתיד לבוא שאנוח בו לעולם. וזהו אומרו **בודאי זהו ביתי וכו'**, כלומר במה שתראו ביתי חרב בזה הוא ודאי כי **זהו ביתי בבית שני וזהו מנוחתי בשלישי**. כלומר אך אם לא היו עושים כן האויבים לא היה עוד ביתי ולא מנוחתי עוד, כי יכלו שונאי ישראל, ואחריהם אין לי עוד בארץ בית. ואם נדקדק לשון אומרו **בודאי**, יאמר כי עתה הוא ודאי, מה שאין כן אם הייתי ככעס על ישראל כי אז היה ספק. אם כן המעט מזער שהיו נשארים היו מספיקים להשרות שכינתו בארץ, כי הדבר תלוי בבחירתם.

וגמר מאמרו באומרו שבאו אויבים ועשו בו כרצונם, שהוא לומר במה נעשית זה **ביתי ומנוחתי**, במה שבאו אויבים ועשו בביתי כרצונם בישראל, שהוא כי בזה היה הבית חילופם להטיל בו הכעס, והוא האמור.

ועוד עשה יתברך כי באותה שעה, מה שהיה בוכה הוא על הבית ועל ישראל. אך לא בשווה, כי על הבית היה אומר **אוי לי על ביתי** כלומר אוי אחד, אך על ישראל היה אומר **בני היכן אתם**, כלומר אם ביתי חרב הוא במקום כבודו, אך בני ישראל זולת השעבוד גם גלו, וזהו אומרו **היכן אתם**. והענין,

כי יש יאהב את בנו על שהוא בנו גם שלא ישרתהו,

ויש יאהב אותו על השירות,

ויש על מה שגם שאינו משרת יש לו אהבה עמו, ויאהבהו על טוב לבו.

ועל הבחינה הראשונה אמר **בני היכן אתם**,

ועל השניה אמר **כהני וכו'**

ועל השלישית אמר אוהבי וכו'.

ובכולן אמר היכן אתם ולא היכן הם, כלומר בכל מקום לפני אתם, כי עמכם אנכי ונכח פני אתם, על כן אמר אתם לנוכח ולא אמר הם.

והנה עדיין אפשר יעלה על רוח המלאכים, כי הם וישראל בגדר בנים לה', כי אם שאפשר יאהב את ישראל יותר. על כן אמר הוא יתברך בפניהם לירמיה, אני דומה היום למי שהיה לו בן יחידי וכו', כלומר אין לי בן כי אם ישראל לבדו כי בן יחיד הוא. והנה אתה ירמיה ראית ברשעתם וראית בצרתם, ועל כן אינך יודע לבכות, כי אינך יודע טעם להצטער ולבכות ולבקש טעם להרגיש צער עליהם. על כן תקרא אל האבות ומשה, כי הם יודעים לבכות, כי יודעים זכויות ראשונים שעליהם ירגישו צער לבכות ולהצטער עליהם, מה שאין אתה יודע, והוא כאשר מזכירים כל אחד זכותו להגן על בניהם.

ונבוא אל ענין הכתוב, והוא כי הנה היוצא מענין המאמר, כי הוא יתברך למען הקל מצרת ישראל אחד מן הדברים שבקש לעשות, הוא לבכות (שלא) [שהוא] להוריד טיפי רוגז ודין בעולם, שהם משל אל דמעות העצב להשקיט אש כעסו. אלא שלבלתי יכולת העולם לסובלן בהתמדה, אמר (ירמיה ח כג) מי יתן ראשי מים, הם מימי החסד, ועיני מקור דמעה מאותם המים, באופן שטיפי הדמעה המשקיטים לא יהיו מאש הרוגז כי אם מהחסד, ויהיו טיפי שפע חסדים בעולם. ואבכה יומם ולילה, שהוא בין ביום זמן רחמים, בין בלילה בזמן הדין.

עוד ידענו כי בכל צרתנו לו יתברך יצר כי שכינה כנסת ישראל בגלות, והוא משכון גדול לנו, כי מי שיוציא את שכינתו יוציא אותנו וכמו שאמרו ז"ל בכמה מקומות מצינו שישועתו של הקדוש ברוך הוא ישועתן של ישראל (מגילה כט א). ובזה יאמר המקונן לפניו יתברך, הלא אמרת מי ירפא לך ושללנו כל מיני רפואה, אכן זאת תהיה תרופתנו, כי הנה כלל גדול בידינו (בבא קמא צב א) כי המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה.

אמר הנה גם שישראל לא השמיעו קולם הנה (יח) צעק לבם בקרבם. ולא בשביל עצמם, כי אם אל אדני שם אדנות, היא השכינה, שהניחו צרת עצמם ודאגו עליה. על כן את, שאת חומת בת ציון מגן למו, כמה דאת אמר (זכריה ב ט) אנכי אהיה לה וכו' חומת אש, שאנכי היא שכינה כנודע, הוריד כנחל דמעה. שאותה דמעה אשר דבר ה' מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה, על ידי מה תעשה כך, הלא הוא על ידי שאל תתני פוגת לך לפניו יתברך ממקום כבודך. וישראל הנקראים בת עינך כמה דאת אמר (גיטין נז א) הנוגע בהן כנוגע בבבת עינו, גם הם לא ידמו גם הם מלמטה, כמאמר ישעיה (פסוק ב ז) אל תתנו דמי לו עד יכונן וכו'.

ואז הופכת פניה רוח הקדש ואומרת, קומי רוני בלילה וכו', לומר הלא אמרתי שאל תדומי, אלמדך זמן הכנה ואופן הבקשה על מי תהיה ביחוד. ועל הזמן אמר, (יט) קומי רוני בלילה לראש אשמורות, שתדד שינה מעיניך בעת התעוררות השכינה המטיילת עם הצדיקים בגן עדן בעתות ההם. ומה גם לדעת רבי שארבע משמרות הוי הלילה, שראש שני אשמורות אחרונות היא חצי הלילה, כי אז אמרו רבותינו ז"ל בספר הזוהר (ח"א עז א) שנכנסת השכינה בגן עדן להשתעשע עם הצדיקים, ואז היא עת רצון. לכן אז רני וצעקי, ולא על שברך כי הלא עונותיך הטו אלה, רק שפכי כמים לבך נוכח פני ה', הוא שם אדנות היא שכינה שבגלות. ושפכי בצעקך לבך ודעתך נוכח פני אדני המחוסרים הארה בגלות, ולא נוכח שברך.

וזה כמים שלא יהיה כשופך כלי חטים או יתר פירות ודומיהם, שלא ישפך הכל כי אפשר יישאר ממנו דבר מה, בהיותם גופים הרבה שכל גרגיר בפני עצמו, או כשמן ודבש שנשאר דבק מה בכלי, רק כמים שנשפכים לגמרי שכולם גוף ומציאות אחד. כן יהיה לבך, שכל מחשבותיך יהיו אחד. ולא על צער שכינה ועל צרתך [בשיתוף], רק כמים שהוא דבר אחד ובהישפכם לא יישאר מאומה, כך בשפוך רנה ותפלה הכל יהיה נכח פני אדני ולא יישאר בלב שום פניה זולתה. והוא כי אז תרפאי, כי המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה (בבא קמא צב א), כי גם היא בגלות כביכול כמוך. ואז אם אחרי כן תזעק על שברך, לא על עצמך כי הלא חטאת, רק על נפש עולליך שמתו ברעה גדולה בלי חטא ועוון - וזהו שאי אליו כפיך על נפש עולליך וכו' - כי לפחות יהיו קרבנות כפרה על ישראל.

או יאמר כמאמרם ז"ל כי רנה זו היא תורה, שמכאן אמרו אין עקר רנה של תורה אלא בלילה (שמות רבה מז ה). ויתכן לפי זה יאמר סדר הראוי, והוא כי בחצי הלילה שהוא ראש לשתי אשמורות כמדובר, שאז משתעשעת עם הצדיקים השכינה בגן עדן, ומקשיבים לקול העוסק בתורה בעת ההיא, ושעליו נאמר (שיר השירים ח יג) חברים מקשיבים לקולך, אז קומי רני בעסק התורה, כי אז שכינה וצדיקים שותקים כאמור בספר הזוהר, ואומרים נשמע את חברנו פלוני שעוסק בתורה. נמצאת בעסקך בתורה שאתה נוכח פני אדני, היא השכינה שעם הצדיקים, ואין לך עת רצון גדול מזה.

לכן אז שפכי כמים לבך בדמעה ותפילה בכוונת הלב, למה שאז אתה נוכח פני ה' על ידי התורה שעסקת, ותקשב ותשם פניה אליך. ואז שאי אליו כפיך, יעשה על נפש עולליך אשר בלי עוון סבלו צרה רבה. והם שמתו בלי חטא, בלי ספק שם בגן עדן הם עם הצדיקים, ועל נפשם יחוס על שברך שיהיו קרבן כפרה על ישראל.

ואם נדקדק אומרו ראש אשמורות, ולא אמר ראש אשמורת ראשונה או אחרונה, אפשר שאמר שיעבוד (האחרונה) עבודה בראש כל אחת מהאשמורות אחרונות. הרנה של תורה לראש השתים היא התיכונה, ובראש [האחרונה] **שפכי כמים לבך** בדמעה בלב טהור כאילו לבך מים שפוכים נוכח פני ה', שנמצאו פני שכינה מצוירים בלבך, כן לא ימצא בלבך שום לכלוך דבר זולת פני שכינה שעליה תבכה ותצטער, כי כל צרתה לך צר, ואין זה רק בטוהר לב כמים הזכים שהצורה מצטיירת בה מה שאין בה המלוכלכים. ואחר שהאשמורת האחרונה שמאיר היום אז היא זמן תפילה, ואז שאי אליו כפיך שהיא תפילה כמה דאת אמר (שמות ט כט) **אפרוש כפי אל ה'**, **וכפיו פרושות השמים** (מלכים א ח נד), ואז לא תתלה בזכותך לשתשמע תפילתך, רק על נפש וכו'.

(כ) ראה ה' וכו'. מהראוי יאמר ראה והביטה ה'. וגם ראה והבטה עניינם אחד. **אמנם אומרים כנסת ישראל**, הנה הודיעונו לבקש רחמים בזכות נפש עוללים העטופים וכו', ואנו אומרים **ראה ה'** הצרה הנזכרת מהעוללים העטופים וכו', וגם **הביטה, למי** מהאומות **עוללת כה. אם תאכלנה באומות נשים פרים**, ולא שלא אהבום אמותם, כי הלא היו **עוללי טיפוחים**, ולמה לא תביט אל צרה זו שהיא כפולה, שהבנים בלי חטא היו למאכל, וגם צרת האמהות שהגיעו לכך והוא אכזריות רב, ואיך תאמר **ה'** מראש הקינה (ב א) כי חמלת עלינו על ידי שפוך חמתך במקדשך.

משיב הוא יתברך, הלא אתם עשיתם רעה משולשת בנושא אחד, כי **אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא**, שלא הבטתם אל **מקדש ה'**, ולא אל היותו **כהן**, ולא אל היותו **נביא**. ואיכה תאמרו שלא חמלתי על היות שנים רעות בנושא אחד, ואתם עשיתם שלש.

(כא) שכבו לארץ וכו'. הנה יש שלשה סוגים:

אחד זקן ונער,

שנית בחורים ובתולות,

שלישית מבני עשרים עד בני ששים, הם נשואים ונשואות.

והנה השני סוגים הראשונים הם הראויים לרחם עליהם ביותר כנודע. **אומרת כנסת ישראל**, הנה **הסוג הראשון שכבו לארץ** שהיו מתים **בחוצות** מהרעב, כי שכיבה היא מיתה כמה דאת אמר (בראשית מז ל) **ושכבתי עם אבותי**. **והסוג השני נפלו בחרב** אויב. והייתה החמלה מאתך על **הסוג השלישי**, שלא מתו כי אם **הלכו שבי**.

והם שלשה חלוקות אשר הנביא דבר (ירמיה מג יא), **אשר למות למות, ואשר לחרב לחרב ואשר לשבי לשבי.**

ומי יתן **שאשר הרגת** על ידי אויב **ביום אפך**, היית טובח על ידך, שהיינו מתים ביד ה' כמות כל האדם ולא על ידי אויב. והוא שלא היית חומל עלי להחריב הבית לבלתי כלות אותנו, כי אם שגם הסוג השלישי היית מכלה.

והוא כי מי יתן והיית קורא כל **(כב) מגורי מסביב**, הם כל כחות הטומאה אשר פעלתי בעוונותי והם מסבבים אותי כנודע. כאשר ביום מועד לכל חי שהוא ביום מות כל אדם (אויב ל כג), שבאים כל אשמותיו לתבוע, כי מי יתן והיית קורא **כיום מועד** לכל חי **מגורי מסביב**, באופן **שלא היה ביום אף ה'** שנחרב הבית **פליט ושריד**, כי אם כולנו מתים על ידך, ולא כאשר הוא עתה **שאשר טפחתי ורביתי אויבי כלם** ואראה ברעתם. שמר לי מר על ידי אויבי, כי טוב לגבר שיהרגוהו הרוג ואל יראה ברעת אשר טיפח וריבה.

או שיעור הכתוב **יותר בפשיטות**, מי יתן והיית קורא **כיום מועד** שמזמנים קרואים **מגורי מסביב**, הם כל אויבי שיסבבוני מכל ארבע רוחות ארץ ישראל, באופן שאהיה מסובב ולא אוכל להימלט משום צד אפילו אחד ממנו, שעל ידי כן לא היה נמלט **ביום אף ה' פליט ושריד**, כי בזה הייתי חפץ מאשר אראה ברע אשר ימצא את **אשר טפחתי ורביתי** כי אשר וכו' אויבי כולם.

פרק ג

א אני הגבר ראה עני בשבט עברתו :

ב אותי נהג וילך חשך ולא-אור :

ג אף בי ישב יהפך ידו כל-היום :

ד בלה בשרי ועורי שבר עצמותי :

ה בנה עלי ויקף ראש ותלאה :

ו במחשכים הושיבני כמתי עולם :

ז גדר בעדי ולא אצא הכביד נחשתי :

ח גם כי אצק ואשוע שתם תפלתי :

ט גדר דרכי בגזית נתיבותי עוה :

י דב ארב הוא לי (אריה) [ארי] במסתרים :

יא דרכי סורר ופשחני שמני שומם :

יב דרך קשתו ויציבני כמטרא לחץ :
 יג הביא בכליתי בני אשפתו :
 יד הייתי שחק לכל-עמי נגינתם כל-היום :
 טו השביעני במרוצים הרוני לענה :
 טז ויגרס בחצץ שני הכפישני באפר :
 יז ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה :
 יח ואמר אבד נצחי ותוחלתי מיהוה :
 יט זכר-ענני ומרודי לענה וראש :
 כ זכור תזכור (ותשיח) (ותשוח) עלי נפשי :
 כא זאת אשיב אל-לבי על-כן אוחיל :
 כב חסדי יהוה כי לא-תמנו כי לא-כלו רחמיו :
 כג חדשים לבקרים רבה אמונתך :
 כד חלקי יהוה אמרה נפשי על-כן אוחיל לו :
 כה טוב יהוה לקונו לנפש תדרשנו :
 כו טוב ויחיל ודומם לתשועת יהוה :
 כז טוב לגבר כי-ישא על בנעוריו :
 כח ישב בדד וידם כי נטל עליו :
 כט יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה :
 ל יתן למכהו לחי ישבע בחרפה :
 לא כי לא יזנח לעולם אדני :
 לב כי אם-הוזה ורחם כרב (חסדו) [חסדיו] :
 לג כי לא ענה מלבד ויגה בני-איש :
 לד לדכא תחת רגליו כל אסירי ארץ :
 לה להטות משפט-גבר נגד פני עליון :
 לו לעות אדם בריבו אדני לא ראה :
 לז מי זה אמר ותהי אדני לא צוה :
 לח מפי עליון לא תצא הרעות והטוב :
 לט מה-יתאונן אדם חי גבר על- (חטאו) [חטאיו] :
 מ נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד-יהוה :
 מא נשא לבבנו אל-כפים אל-אל בשמים :
 מב נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת :
 מג סכתה באף ותדפנו הרגת לא חמלת :
 מד סכותה בענן לך מעבור תפלה :

מה סְחִי וּמֵאֹס תְּשִׁימוּנוּ בְּקֶרֶב הָעַמִּים :
 מו פָּצוּ עֵלֵינוּ פִּיהֶם כָּל-אִיְּבֵינוּ :
 מז פָּחַד וּפַחַת הָיָה לָנוּ הַשָּׂאת וְהַשְׁבֵּר :
 מח פִּלְגִי-מִים תִּרְדַּ עֵינֵי עַל-שֹׁבֵר בֵּת-עַמִּי :
 מט עֵינֵי נִגְרָה וְלֹא תִדְמָה מֵאֵין הַפְּגוּת :
 נ עַד-יִשְׁקִיף וַיֵּרָא יְהוָה מִשְׁמַיִם :
 נא עֵינֵי עוֹלָלָה לִנְפָשֵׁי מְכַל בְּנוֹת עִירִי :
 נב צוֹד צָדוֹנִי כַצָּפוֹר אִיְּבֵי חֲנוֹם :
 נג צָמְתוּ בַּבּוֹר חַיֵּי נִידוּ-אֶבֶן בִּי :
 נד צָפוּ-מִים עַל-רֹאשֵׁי אֲמֶרְתִּי נִגְזַרְתִּי :
 נה קָרַאתִי שִׁמְךָ יְהוָה מִבּוֹר תַּחְתִּיזוֹת :
 נו קוֹלִי שָׁמַעַתְּ אֶל-תַּעֲלֹם אֲזַנְךָ לְרוּחֹתִי לְשׁוֹעַתִּי :
 נז קִרְבֶּת בְּיוֹם אֶקְרָאךָ אֲמַרְתְּ אֶל-תִּירָא :
 נח רִבֶּת אֲדֹנִי רִיבִי נִפְשִׁי גָאֻלֶּת חַיִּי :
 נט רָאִיתָה יְהוָה עוֹתֶתִי שְׁפָטָה מִשְׁפָּטִי :
 ס רָאִיתָה כָּל-נִקְמָתָם כָּל-מַחְשַׁבְתָּם לִי :
 סא שָׁמַעַתְּ חֶרְפָּתָם יְהוָה כָּל-מַחְשַׁבְתָּם עָלַי :
 סב שִׁפְתֵּי קָמִי וְהִגִּינוּם עָלַי כָּל-הַיּוֹם :
 סג שִׁבְתָּם וְקִימָתָם הִבִּיטָה אֲנִי מִנְּגִינָתָם :
 סד תִּשִּׁיב לָהֶם גְּמוּלָה יְהוָה כְּמַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם :
 סה תִּתֵּן לָהֶם מִגִּנַּת-לֵב תִּאֲלַתְךָ לָהֶם :
 סו תִּרְדֹּף בָּאֶף וְתִשְׁמִידֶם מִתַּחַת שָׁמַיִם יְהוָה:

(א) אני הגבר וכו'. הנה אמרו רבותינו ז"ל פרק חלק (סנהדרין צו ב):

אמר רבא טען תלת מאה כודניתא טעון נגרי דפרזלא דשליט בפרזלא שדר ליה
 נבוכדנצר לנבזראדן, וכולהו בלעתינהו חד תרעא דירושלים, שנאמר (תהלים עד ו)
 ועתה פתוחיה יחד בכשיל וכלפות יהלומון. בעא למהדר, אמר מסתפינא די יעבדון בי
 כדעבדו בסנחריב. נפק בת קלא ואמר ליה, שוא בר שוא מטא זמנא דמקדשא והיכלא
 למקליה, פש בהדיא חד נרגא אתא מחיה בקופיה ומפתח, שנאמר (שם פסוק ה)
 יודע כמביא וכו'.

וכן באיכה רבתי (פתיחתא ל) שתשש כחו של נבוזראדן והיה רוצה לחזור, עד שהורו לו שמן השמים היו לוחמים עם ישראל, ובא האות שהייתה החומה נבלעת בארץ שני טפחים בכל יום.

עוד אמרו רבותינו ז"ל (ילקוט שמעוני רמז תתרי), גלתה יהודה מעוני וכו' (לעיל א ג), אמר רבי אלעזר, משל למלך שכעס על בנו ומסרו ביד עבדו. והיה העבד מזדעזע מן בן המלך עד שכפת לו המלך ידי בנו לאחוריו. אף כאן, אמר לו הקדוש ברוך הוא לנבוכדנצר עלה ירושלים, והיה מתיירא עד שכפת לו ידי מיכאל, שנאמר (לעיל ב ג) השיב אחור ימינו מפני אויב. ומה גם בחורבן בית שני, שנכנס טיטוס על בר דרומאי והסיר כתרו והניחה לארץ, וכרע על ברכיו לפני הקדוש ברוך הוא, ובכה ויתחנן לו. איך היה הקדוש ברוך הוא מוסרו ביד איש אחד. ואחר כך הגלה את כל ישראל וגאה גאה כנודע.

ועל אלה יתכן מתאונן המקונן ואומר אני הגבר וכו'. והוא כי ידוע שהגוי אשר משליט הוא יתברך על ישראל בהעותם, הוא הנקרא שבט עברתו של השם יתברך או שבט אפן, כמה דאת אמר (ישעיהו י ה) הוי אשור שבט אפי. ובזה יאמר המקונן, אני הגבר בעל הגבורות, ראה עני והכנעה בשבט עברתו יתברך, הוא נבוכדנצר ושלוחיו. שנכנעים היו תחילה, ועם כל זה אותו שבט עברתו בעל העוני גבר עלי. ונהג ויולך אותי בשביה. ולא מהיות בגוי ההוא איזה זכות כי הלא הוא חשך ולא אור, שאינו כמונו שאם בחשך העונות נלך יש לנו גם כן אור זכיות ממקום אחר. ועם כל זה אך בי ישוב הוא יתברך יהפוך ידו ונגעו כל היום לחדשו. [ו]לגוי ההוא בעשותם הרעה, לא יפקוד עליהם.

או יאמר כי יש כמה משלחת מלאכים רעים אשר על ידם יפקוד ה' על צבא החטאים בנפשותם, והם: אף וחימה וקצף זעם ועברה וכיוצא בהם. ודעת קדמונינו, כי הרפה שבהם היא העברה, שעל כן היא מלשון העברה כמדובר במקומו על פסוק לא יועיל הון ביום עברה (משלי יא ד), לומר שאפילו בקלה שבמידות וכחות הרוגז לא יועיל, ומה גם על השאר.

ונבוא אל הענין אמר המקונן כמתאונן על צרת ישראל, אני הגבר שהיה לי התגברות לראות עני, כלומר ויכולתי לסבול ולא מתי בינתיים, אגזור כי אין זה כי אם שהיה בשבט בחינת עברתו ולא אפו וחמתו הקשים מעברה.

והנה באחד משני דרכים יכלכל איש מחלת הצרות:

אחת, אם בין צרה לצרה יהיה רווח הארת טובה בינתיים, כי בו יקנה כח מתשות הראשונה לקבל את שאחריה.

שנית, אם הצרות תהיינה תכופות זו אחר זו, כי אז נעשה לו כטבע, כדאמרי אינשי דמלפיא תיכלא ולא בהתה (כתובות סב א).

וזה יאמר, מי יתן והיה המכלכל הצרות לסובלן, היות אור איזו טובה בין חשך צרה אחת לחשך חברתה, כי אם הסוג השני שהוא היות תמיד הווה על הווה בלי הפסק שהוא כמשל **(ב) חשך** תמידי בלי **אור** בינתיים. וזהו **אותי נהג וכו'**, לומר מה שנהג אותי לנחותני לסבול הצרות, היה **חשך** מוחלט תמידי **ולא אור** כלל בתוך החשך, כי אם שהחשך שהוא משל אל הצרות, היה נמשך בלי אור בין קצת החשך לקצתו.

ופן יחסדני שומע ואהיה כמו אכזב, באמור אלי מי יאמין לשמועתך שכל אלה באו לך ובלי הפסק ויכולת עמוד, לזה אני אומר אך **(ג) בי ישוב יהפוך ידו**, לומר גם שלא היה הפסק בין זו לזו, אך זאת הייתה לי מאתו יתברך, כי אחר היות כי המכה **בי ישוב יהפוך ידו**. כלומר בי בעצמי **בגופי ישוב יהפוך ידו** של דין לרחמים שהוא לחזקני. למען יהיה לי כח לסבול. אמנם הצרה במקומה עומדת, כי לא ישוב להסיר הצרה כי אם בי בעצמי להבריאי ולהחזיקני לסובלה, שאם לא כן לא יכולתי לסבול כי הלא **בלה בשרי וכו'**.

(א - ג)

עוד יתכן, דרך ישרה נמשכת בכל הקינה מראש ועד סוף, ומלמדנו דעת איך יתנהג האדם אשר כבדו ייסוריו ופורענותיו לבל יקוץ חלילה ויבעט בתוכחות על עוון, כי אז ייסוריו לא יסורו ממנו, ועוון עצמו אינו נמחק, ויורש תרתי גיהנום ויהיה עדי אובד חלילה. כי אם עודנו בקרב צרה, זכור יזכור כל אשר חטא פשע ועוה לאדון הכל אשר בראו, וישקיף ויראה אם יש יום מימים אשר יאמר כי לא חטא בו לה' מן היום אשר עמד על דעתו. ואז תפקחנה עיני שכלו ולבו, להיות הולך וזוכר את אשר היה עוֹכר רוחו ונשמתו ברפש וטיט ממעשיו המכוערים מרים ומאררים, ואז ישיב אל לבו כי צדיק ה' כי עשר ידות לו במעשיו הרעים על צרותיו וייסוריו, ואז יצדיק עליו את הדין וישוב אל ה' וירחמהו.

ואם כה יעשה אל יחזיק טובה לעצמו, כי אם לה' לבדו. כי הוא ברוב רחמיו הסומך ותומך את האדם, בל יפול ברשת זו טומן לו יצר סמוך כתוא מכמר. כי אל חי, בבא לבב אנוש להרהר על מידת פורענותיו. יערה עליו רוח ממרום להשיב אל לבו אמרים אמת נגד רעיוניו הרעים, כי יזכרנו אשמותיו אשר גברו על אנחותיו וצרותיו, ויתן אל לבו כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו על היותו רחום בדין, שאם היה דן אותו כמעשיו היה כעשן נאלח כי אוי **מי יחיה משומו אל** (במדבר כד כג), מידת ייסוריו כמידת עונותיו.

והן אלה דברי הקינה הזאת כאשר יבוא בס"ד באר היטב, על כן חיברה היוצר מתחילה אחר סיפור מציאות הרעות כראשונות, למען יקונוה בני ישראל יקונו אותה, למען ילמדון כל סובלי ייסורין ליראה את ה', פן יפתם יצרם להרהר על מידותיו יתברך חלילה באמת, באמור כי כמקרה הזה קרה לשבורי לב עם בני ישראל, בבוא כל רעתם על ראשם בגלות בבל המר והנמהר, ובקום פעמים צרה בגלות אדום, כדעת רבותינו ז"ל כי גם השני רמוז ונזכר בקינות (גיטין נז ב). כי הלא כובד הצרות היה מביאם להרהר חלילה ולהתייאש מכל סוגי הטובה העתידיים לבוא, לולי ה' היה למו להריק להם ברכת רוח דעת ויראת ה', להכיר בטענות וידיים מוכיחות, כי אדרבה טוב להודות לה' שהחיים וקיימם ולא כלו באפו, כי לא כעונותיהם גמל עליהם, וכי כל אורחות ה' חסד ואמת. כי לא יטיב ה' ולא ירע בבחינות נגדיות, כי אם זה וזה כרוב חסדיו. כי מאמר איוב צדק, באומרו (איוב א כא) **ה' נתן וה' לקח**, כי כמו שנתן ברחמים כך לקח ברחמים.

עוד חננו ה' לדעת, כי אשר השיבו אל לבם כי צדיק ה', לבטל אשר היו באים להרהר מה' צבאות, יצא התעוררות ההוא לבל יהיו עדי אובד בשני עולמות חלילה, ואז נתנו אל לבם לחפש דרכם ולשוב עד ה' בתשובה שלימה. ובגלל הדבר הזה היוצא מדברי הקינה הזאת, כל החי מכל בשר יתן אל לבו לדעת את יוצרו, בל יפתנו יצרו לקוץ בתוכחתו יתברך, כי יכיר כי קלקלתו תקנתו, ולטובתו נשברה רגל פרתו להטיב לו באחריתו.

ונבוא אל הענין, והוא כי הנה ידוע מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** לא יד), כי עניות בכף אחת ושאר ייסורין בכף שניה, מכריע את כולם, ושעל כן בחר איוב בשאר ייסורין מבעוני (**שמות רבה** לא יב), כמה דאת אמר (איוב לו כא) **כי על זה בחרת מעני**. ובגלל הדבר הזה, דרכו יתברך לבלתי יסר את האדם בשני הסוגים רק באחד, והלואי יכול עמוד. אך בשתים לא יתחתן, כי מי יעצר כח לסבול ייסורין ועוני כאחת.

ונבוא אל הענין, אמר המקונן כמדבר בעד ישראל כאיש אחד הנצב אחר הלהב שבלבו על כפל ייסורין מר ונאנח סר וזעף, מנהמת לבו **אוי לי כי נדמיתי כי (א) אני הגבר ראה עני**, הוא עניות, עם שבט מכת עברתו כאחת, אשר שני הסוגים **מי גבר יחיה ולא ימות בהם**.

והנה דרך אנשים בראות שני סוגי ייסורין נוגשים אצים עליו, כי הוא ישאג מנהמת לבו ויתר ממקומו ואין מרפא, כי אם רק רע כל היום להרהר חלילה על משפטי צדקו יתברך ולהתייאש מן הרחמים. אומר בלבו, כי **אל נקמות ה'**, בשנאה הדפו לינקם ממנו ולא לנכות עונו, ויתן תפילה לאלוהים חלילה. והוא הדבר אשר קרה לעם בני ישראל כאשר גלו מארצם, כי הוכפלו עליהם הצרות הנאמרות באמת. ויאמרו בלבם בהרהורם, דברים אשר לא כן, ובכללם לפקפק

בכל הטובות המקוות לעתיד בימות משיחנו ותחיית המתים, וכל הנחמות אשר השמיע ה' מפי הנביאים קודם החורבן. וזה אומר כגונח מלבו, כל איש ישראל כאיש אחד אשר גלו (כיום) [ביום] אף ה', **אני הגבר ראה עני מצורף בשבט עברתו** המכה מכות גדולות ונאמנות כאשר יזכירם.

ואמר כי הנה עוצם רעתם בהתחברם, כמעט הייתי מאבד עולמי ונוגע באמונתי באבוד בטחוני, באומרי כי אשר הוכה כמוני באכזריות **חימה**, אין זה כי אם שאלוהים עזבו ולא ישוב ירחמנו, לא בעולם הזה כי לא יבנה עוד פה, ולא יכון לעולם הבא, וגם לא תחיינה עצמותיו אחרי מותם. וזהו **(ב) אותי נהג ויולך**, ומטרידני מן העולם סברת **חשך ולא אור**, סברת כפרת עוון.

לולי שאלוהי אבי בעזרי, **(ג) ואך בי ישוב יהפוך ידו** הרחמנית **כל היום**, להשיב אמרי ברעיוני להחזיק באמונתי ובתקוותי, ואמונה ענני וישוב ירחמני כאב את בן ירצה.

והנה אחר אשר ערך שולחן שלשת מערכות, **עוצם הצרה, ורוע הסברה, ותיקונה**, חל עליו חובת ביאור מעמד שלושתן.

ועל הראשונה דבר עד פסוק **ותזנח משלום וכו'** (לקמן יז).

והשנית, משם והלאה.

והשלישית, מפסוק **זאת אשיב אל לבי וכו'** (לקמן כא).

והוא כי **על הראשונה** היה מקום לדבר ולומר, למה הרעות להרהר באמונת התקווה, והיא אחת מעיקרי הדת, גם שהיה לך עוני וייסורין. על כן יאמר, אל נא נוראות הפלא, כי הלא זולת היות **עוני** עם **הייסורין**, גם הייסורין מפאת עצמן היו כפולים ומכופלים ומשוללי תרופה. על כן אוי לי מיצרי, האומר אלי כי אין לי תקווה כי געלה נפשו יתברך. וראה בעיניך כי כן, הלא סיגופי אויבי רבו עלי, קצת במכות משונות בלי תרופה ולא ממיתות מיד, למען הפליג בצער מתחולל עד מצוי הנפש.

וקצת אשר בבתי כלאים הוחבאו, או באו במערות צורים ובנקיקי הסלעים מפני חמת המציק ימים רבים, עד שבחשך ידמו ושם ימותו.

והסוג השלישי הנתנים ביד אויב, כלואים בחדרי בתיים בבל יראו אור, פן יצאו ויברחו להימלט על נפשם.

הרביעית אשר לא צדו, והמה בורחים בשוקים וברחובות למצוא מנוס למו, לבלתי יפלו ביד אויב.

ובראשון החל, ואמר (ד) בלה בשרי וכו', והוא כי הלא נקטין במסכת חולין (עו ב) כי אם נשבר העצם, אם עור ובשר חופין רוב עוביו ורוב היקפו כשר דהדרה בריא, אך אם העור ובשר החופין בלוי ומעופש ונפסד איננו מעלה ארוכה ואבד תיקונו. וזה יאמר, מי יתן ושיבר עצמותי והשאיר עור ובשר שלמים להעלות ארוכה, אך שתי רעות נוסדו יחד, כי בלה בשרי ועורי לבל יהיו ראויים להבריא כהשתבר העצמות, ואחרי כן שיבר עצמותי. הנה כי מלבד כפל עוני וצרת הצרה, גם היא הייתה צרורה כפולה ומשוללת תרופה.

ואל יאמר איש, הלא תתלונן על שבלה בשרך ועורך ושיבר עצמותיך כלומר שהיית כגוסס ימים רבים, ומי יתן והיו הורגים אותי כמו רגע ולא אאריך במיתתי. כי הלא הביטו וראו גדר הענין, כי הנה היה זמן שהאויב (ה) בנה עלי ויקף, שהוא במצרים, שהיו נותנים הילדים בבנין ובונים עליו ומקיפים סביביו חומר ולבנים, וזהו בנה עלי ויקף.

הנה נקל היה מזה, כי לא היה רק ראש ותלאה, כמי שהשקוהו סם המוות הממית מיד ואחר כך מעמיסים עליו דבר שבו נלאה, וזהו ראש שהוא ראשי חיוון שהוא סם המוות, ותלאה אחר כך כאשר היו בונים על הילד מיד היה מת, ומה שמעמיסים עליו אחרי כן איננו מרגיש. כלומר אך לא כן אנכי, כי הייתי מוקשי מות ימים רבים, ואילו הייתי מת מיד הייתי נח ובלתי מצטער אלא עשק בי אחר כך.

(ו) או יאמר [איש], כי הנה הסומא אם צדיק הוא, הוא בן העולם הבא. ונקרא בן חורין, קל וחומר משן ועין. ולא יהיה חשוב כמת מיתה עולמית רק בעולם הזה בלבד. [לזה] אמר, הנה הייתי כמתים לעולם, מיתה עולמית גם לעולם הבא, כי עיני היו אתי ולא נראה עיני כאשר לסומא.

ועל השנית אמר (ז) גדר בעדי וכו', והוא כי דרך השבאים, להסגיר העבד בבתי החצרים אשר להם חומה סביב ובריה ודלתים, בל ימלט על נפשו. והנה ינסו, אם יראו אותו שיצא יצוא ומביט מוצאיו למסעיו לראות אי זה הדרך יברח וימלט, הלא יאמר בעליו, הנה ידיו לא אסורות, ורגליו לא לנחשתים הוגשו, ונושא עיניו לראות ברע, אולי יחתור חתירה וכיוצא מתחבולותיו לנוס, על כן ישם בסד רגליו ויאסרהו בכבלי ברזל, אך אם יהיה שקט על שמריו, ממקומו לא ימוש, יבטח עליו ויניחו במשמר ולא יאסרהו. אמר, ראו נא כפל רעתי, כי הלא גדר בעדי לבל אנוסה מפלט לי, ואני לא אצא ממקומי לבלתי תת מקום לחשוד כי לתור לי בית מנוס אני יוצא, ואף על פי כן הכביד נחשתי.

ושמא תאמר הלא על אסורים בזיקים מצינו תפילה מועלת, כמה דאת אמר (תהלים קז י', יב, יג) **יושבי חשך וכו' אסירי עני וברזל ויכנע וכו' ויזעקו אל ה' וכו'**, ואם כן יהיה קולי אל ה' ואזעקה ויושיעני. אוי לי כי לא עלי נאמר זה, כי שערי תפילה ננעלו, **(ח) גם כי אזעק ואשוע** אין צריך לומר גדר קבלת זעקה האמורה באסירים **ויזעקו אל ה' בצר להם וכו'**, כי אם גם גדר קבלת תפילה, **שתם תפילתי**, כי גדר קבלת תפילה נסתם גם בכפל זעקה ושועה.

ועל **הכת החמישית** הנחבאים לבדם, אמר **(ט) גדר דרכי וכו'**, לומר הלא העושה כן אין קצה לתכונת מצודים וחרמים ללכדו, עד יפול בשחת רשתם וחצי שדי עמו, אשר חמתם שותה רוחו שימררוהו ורובו ואין מציל מידם. והנני מגיד אחד מדרכי התנכלותם, והוא כי בדרכים הרחבים אבד מנוס ממני, כי הלא **גדר דרכי בגזית**. ואם אמרתי אמלטה נא בנתיבות הצרים המסתעפים מצדי הדרכים, מי יתן ויהיו ישרים, וכאשר לראש נתיבה אתייצב שעני לנוכח יביטו לראות אם פרשו רשת ליד מעגל, או כרו שוחה ללכדני, או מהמורות בל אקום, אך **נתיבותי עוה** כמין ג"ם וכיוצא.

ועל כן בהיותי בראש הנתיב נחפז לרוץ, לא אוכל לראות רק מה שמראשו עד התחלת עוותו. ואני לתומי אחישה מפלט לי וארוצה מראש הנתיב. ובהגיעי אל מקום העיוות, לא אעצור כח לעמוד משטף מרוצתי עד אראה מה יהיה רעה על הארץ, רק אדבר אומר בלבבי ויהי מה ארוצה, ושם אפול שדוד כי שם אויבי נחבא. שיארו במסתר באחת הקרנות החשוכים, או אחת הפחתים הנמצאים, ובא שמה בחצים ובקשת לירות במסתרים מידי עברי, וזה **(י) דוב אורב הוא לי אריה במסתרים**.

והנה להיות כי יריית החץ צריכה כיוון להתיישר נגד מקום החפץ אל השערה ולא יחטיא, וכמה פעמים יקרה יורה המורה נוכח פני אויבו, ויוצאת החץ מידו טרם הגיע אליו, יחוג וינוע ממקומו ולא יתיישר נגדו ותהיה ירייתו לריק, וטרם ישנה לו יעבור והנה איננו. על כן מה יעשה הבעל חצים לירות במסתרים ולא ימלט נפשו שכנגדו, כי אם יהיה לפניו כמטרה לחץ ולא יחטיא החצי מלהעבירו. ישית עיניו על דרכי האיש לדעת דרך יעבור בו, ובמקום צר ואפל ממנו ימלאנו סירים וקוצים קשים ורבים, כדרך אנשים בנכליהם יעשו כלי ברזל בעלי ארבעה עוקצים מחודדים כל אחד, שבכל צד שיוטלו ארצה ימצא כל אחד שלשה עוקציו למטה כספסל בעל שלש רגלים והעוקץ האחד זקוף למעלה, שאילו האחד שיפול עליו שיתחב מיד על בשרו.

והדרך אשר יעבור שונאו ימלאנה מהכלי ברזל האלו, לבל ימלט העובר בחופזו לרוץ או באפלה. ואז בא לישב להסיר לאטו והוא יושב עליהם, ויכנסו ארבעה חמשה בגופו, בא

לסמוך ידו על הארץ לקום ויתחב אחר בכפו ואז ישתומם כשעה חדא, יושב משומם לא ינוע אנה ואנה, עד יראה עזר שכנגדו. ואז היושב במארב ידרוך קשתו כאויב, כי יראנו כמטרה לחץ ממקומו לא ימיש, כי לא יחטיא החצי מלהעבירו, ובבטנו יורישנה, ואז מבטן לקבר יובל.

אמר כי כחזיון הזה קרה לי בבורחי מיד שונאי כי **נתיבותי עוה** ולא אראה מה שמהעוות והלאה בהחילי לרוץ בראש הנתיב לברוח, והנה דרכי סורר בסירים וקוצים. ומה גם אם היה מקוצי הברזל, ובמרוצתי בהיחפזי לברוח לא שמתי לבי, ועפעפי לא יישירו נגדי להביט על הארץ, **(יא) ויפשחני בקוצים**, ועל ידי כן **שמני שומם** לא אתנועע אנה ואנה.

אז אויבי אשר **במסתרים**, הוא **כדוב אורב לי**, **(יב) דרך קשתו ויציבני** בתחבולתו זאת **כמטרה לחץ** אשר לא תתנועע.

ומי יתן ירה החצי להעבירני מיד מן העולם, שיבוא בלבי **(יג) בני אשפתו** כי ממנו תוצאות חיים ואז ינוח לי, אך **הביא בכליותי בני אשפתו**, כי הוא מקום שאין החץ ממית בו, כמאמרם ז"ל פרק אלו טרפות (חולין מג א), נמצאתי מצטער וגוסס ואינני מת במהרה.

ובזה, זולת צערי מכאבי, גם **(יד) הייתי שחוק לכל עמי** אויבי חנם, כפריצים שבבית שני, שעל החורבן ההוא ידברו גם כן הקינות כמבואר בדברי רבותינו ז"ל (עי' גיטין נז א), ואהי **נגינתם כל היום**, כי יהיו ייסורי אלה על הסדר הנזכר לחן בעיניהם, ויערכו שיר וניגון בספרם ענין **נתיבותי עוה דוב אורב וכו' דרכי סורר וכו'** ובא החץ **בכליותי**, למען יתמיד ברעה ולא ימות.

(טו) השבעני וכו'. אמרו רבותינו ז"ל **(איכה רבה ג ה) השביעני במרורים ליל פסח, הרוני לענה ליל תשעה באב.** ויהיה ענינם, שהרגישו שמהראוי יאמר מרורים או ממרורים, שאין לבי"ת יחס בזה. אך הוא לומר, ראו נא רעתי, כי הלא בלילה שאני עושה זכר מרורים של מצרים, כמה דאת אמר **(במדבר ט יא) על מצות ומרורים וכו'**, אז השביעני משמנים ושובע שמחות. וזהו **השביעני במרורים**, כי **השביעני** שובע וטוב עם **מרורים**, שהוא בליל אכילת מרורים. ועתה בלילה כיוצא בו, שביום שחל פסח חל תשעה באב, **הרוני לענה.**

ועל דרך הפשט יאמר, הלא אמרתי כי ראיתי עניות עם שבט עברה, והלא ספרתי **העברה** כי רבה היא, והנני בא לספר **העוני**. והוא, כי הנה אחרי כל הרעות הגדולות אשר יזון כראוי לא ירגיש חצי הצער, אמר, אדרבה מה שהייתי שבע לא היה בלחם, אך במרורים רבים מסירים תאוות האכילה, ויהיה כשבע. וזהו **השביעני**, ולא בלחם רק **במרורים**, **הרוני** ולא ביין רק

לענה. והוא כי הצרה עצמה משבעת, והכעס והדאגה על צרתו היא כשתיה שעל האכילה, והיא כלענה, שהיא מרירות ודאגת הרעה. ואמר **הייתי שחוק לכל עמי** כמדובר.

(טז) ויגרס וכו'. הנה סוף הפסוק עם ראשיתו בלתי מתייחסים. אך יאמר אם באתי לשבוע לחם לא אצליח, כי דרך אורחים במדברות לאפות ככר לחם בארץ על האפר אחר גריפת האש, ולבל ידבקו החול וצורות בעיסה, מרבים אפר תחת האש לבל תדבק העיסה בגרוף הגחלים. אמר **ויגרס בחצץ שיני** מהחול שנדבק בעיסה.

ושמא תאמר היחסר אפר להרבות תחת האש לאפות עליו, הנה איננו כי הלא **הכפישני באפר** ולא נשאר להרבות תחת האש, על כן נדבקו הצורות בככר **ויגרס שיני**.

(יז) ותזנח וכו'. עד כה סיפר מהומיית גלגל צרותיו כי רבו, בא ויאמר איך היה נמשך מהן אבדן תקווה מהטוב המקווה חלילה, כי הוא עיקר מעיקר הדת, ואמר **ותזנח וכו'.**

ולבוא אל הענין, נשית לב אל הכניסו בשלום וצאתו בטובה. והחילו בנפש וצאתו כמדבר על עצמו ובשרו באומרו **נשיתי**. והכניסו בזניחה שהוא לשון ריחוק כמה דאת אמר (ישעיהו ט ו) **והאזניחו נהרות, וצאתו בשכחה באומרו נשיתי.**

אך הנה הן אמת כי אין שלום באמת לנפש עם הגוף בהיות דבוק לגוף זוהמת נחש, כי נגדיים המה מן הקצה אל הקצה. כי לולא נתעכר חומרו של אדם בחטאו לא היה מת, כי שלום בינו ובין נפשו כי זך היה, אך בהתעכר הוצרך למות להזדכך החומר, להיות ראוי להתמיד עם הנפש אחר התחיה, כי אז יהיה שלום בינו לבניה ושלום בעולם. וכן ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (שבת קמו א) התעתדו לחירות ממלאך המוות, לולא שבה זוהמתן בעוון העגל. ועל כן הייתה מסרבת נפשו של משה לצאת, כי זך חומרו ושלום היה לו עם נפשו. ולהורות כי חומרו זך, היה נקבר על ידו יתברך כי לא היה בו חלאת זוהמא כיתר העם.

והן זאת ברכת ה' אל פינחס (במדבר כה יב), באמור לו **הנני נותן לו את בריתי שלום** ואמרו רבותינו ז"ל הדא הוא דכתיב (מלאכי ב ה) **בריתי הייתה אתו החיים והשלום** שענינו אצלי שלא יהיה כיתר העם כי לא שלום בין חומרם לנפשותם, כי על כן יצטרכו למות להזדכך בכור הארץ, אך פינחס מעכשיו יהיה לו שלום בין גופו לנפשו לעד לעולם. וזה היה ענין עלותו בסערה (מלכים ב ב, יא ועי' **ילקוט שמעוני** רמז תשעא), שנזדכך חומרו בה כנודע, ונעשה מלבוש זך להתלבש בו בבואו פה. וזהו **החיים והשלום**, שעודנו בחיים קנה השלום ולא כמונו אחרי מוות.

ונבוא אל הענין, אמר כי מן המיצר עלה על רוחו כי הנפש והגוף כמעט אבדו תקוותן, והוא עוון פלילי, ועליו אמר למעלה **(ב) אותי נהג וכו'.** כי הנפש בראותה כל הרעות האלה, חשבה כי רחוקה הייתה עוד להשיג השלום המקווה עם החומר לעתיד, כי המה מרו ועצבו וימאסם ה', כי על כן הניחם ביד שוסים ככל הכתוב בגלוליהם, ולא יוכן עוד החומר להיות לו שלום עם הנפש. ואני גם הגוף, אז אמרתי **נשיתי טובה**, כלומר אויה לי כי אין לי טובה לא בעולם הזה ולא בבא. כי לא בלבד זאת רעתי אשר אני בה כעת אני מרגיש, כי אם גם לא אנחם על הטובה אשר הייתה לי בשנים קדמוניות, לומר כי כאשר הייתה לי טובה בתחילה גם ה' אשר נתן מנוחה אז נותן לעתיד, כי הלא **נשיתי טובה**, כי הכל נשכח כאילו לא היה.

כי גודל הרעה משכחת כל הטובה כאילו מעולם לא היה לי טובה, וגם לא יהיה לי טובה לעתיד, כי **(יח) ואומר אבד נצחי וכו'.** והוא הנה **אבד נצחי במעשה העגל**, שהייתי מעותד להיות נצחי קיים באיש, ואבד אז. אך היה לי תוחלת להשיגה אחר התחייה, ועתה גם אבד התוחלת ההוא כי מאסני ה' לגמרי, וזהו **ותוחלתי מה'.** או **אבד נצחי** היא הנפש הנצחית, וגם החומר אשר לא יאושר כעת עד בא התוחלת העתיד בתחיה, גם הוא אבד.

ואל נא יחסדני שומע על המחשבה הרעה הזאת, כי הלא **(יט) זכר עניי וכו' ואין אדם נתפס על צערו.** והוא כי שתיים רעות היו לי, שכל אחת רעה רבה, ובהתחברם אין קץ, והוא **עוני** ועמו **ייסורין רעים** ככל הנזכר. ועל כן איש אשר שתיים אלה לו, לא יתפס כי יהרהר, וזהו **זכר עניי** שהוא העוני, ועמו **מרודי** שהם שאר **ייסורין**, שיחד שניהם יתייחסו **ללענה וראש.** כי דאגת **העוני** ידמה למרירות **לענה**, ו**מרודי** עליה ידמה לשותה על מרירותו, ארס חמת נחש, וזהו **וראש** דמתרגמין (כאן) ראשי חיון.

וטעמו וראו מה עצמו רעותי אלה, כי הלא **(כ) זכור תזכור ותשוח עלי נפשי**, והוא כי הלא לא תדמה דאגת החומר לדאגת הנפש בהעוותם ובא עליהם רעה. כי הלא החומר עפר יסודו, ואין רעתו כרעת הנפש שהייתה בהיכלי מלכו של עולם והיא חלק אלוה ממעל מלחם אביה תאכל ותתענג בדשן בטרם תבוא פה, ובהתחברה אל חומר האיש ויחטיאנה ישפילנה, ישפילה עד אבדון תאכל מרורת פתנים. ומי גרם לה כל הרעה הגדולה, אם לא הגוף אשר באה בו, זולת כל צרות וייסורין אשר תסבול בחברת החומר פה, שהיא גם היא תרגיש חלקה.

והנה הדעת נוטה תשמח בפיך משנאה הוא החומר, בזכרה כל הטובה עודנה בשמים עם ה' אלוהיה, ואת אשר היסב לה החומר בהחטאו אותה, ויצר לה בעולם הזה ובבא. אמר, הביטו

וראו כי מר לי מאד על רעותי, כי רבו ועצמו מאד. כי הלא **זכור תזכור** שהם שני זכירות: **אחת**, מעלתה בטרם תבוא פה. **שנית**, אשר הרע לה בחברתי.

ואף על פי כן במקום היותה שמחה לאידי, אדרבה **ותשוח** ותצטער **על נפשי** כי תדאג על שבירי, ואין זה רק על כי רעתי רבה ואין קץ. ואם כן אין לתפשני על צערי אם חשבתי זמותי ואומר **אבד נצחי וכו'.**

אמנם אלוהי אבי היה עמדי בל אובד עולמי, ואך בי ישוב כמאמרו למעלה (ג) נגע אלוהים בלבבי. **(כא) וזאת אשיב אל לבי על כן אוחיל** ולא אובד תקוותי, כי אומר **אוחילה לאל** ייטב לי בעולם הזה ובבא.

מה שאבטח בטובת העולם הזה, באומרי **(כב) חסדי ה' וכו',** לומר הלא לא עזבני ה' ולא שכחני, כי הלא רואה אני כי עוד ידו הרחמנית נטויה להטיב. כי הלא אשר לא כלינו באפו, לא מהיותו נוצר חסד לאבותי היה, כי הלא לדברי הכל תמה זכות אבות בימי ירמיהו (שבת נה א), אך **חסדי ה'** מפאת עצמו היה מה **שלא תמנו** לגמרי. וכמו שמה שלא כלינו היה בחסדו יתברך, כן אבטח שישוב להרבות להיטיב, כי גם שכלו זכות אבות **לא כלו רחמיו.**

גם ירמוז, שעם שאין אנו הגונים, זה דרך רחמיו יתברך לרחם גם בלתי הגון, כמאמרם ז"ל **(ילקוט שמעוני רמז שצה) ורחמתי את אשר ארחם** (שמות לג יט), אף על פי שאינו ראוי. וזהו **כי לא כלו רחמיו**, כלומר המיוחדים אליו יתברך. זהו על תקוות טוב בעולם הזה.

[נ]על אשר חשבתי תאבד תוחלתי מה' היא התחייה כאמור, אמר, שאשיב עוד אל לבי כי הלא **(כג) חדשים לבקרים וכו',** שהוא יתברך מחדש נפשנו בגופנו בכל בקר, מזה אדעה כי כה יעשה לעתיד לבא, וזהו **רבה אמונתך**, באופן שעל משמרת אעמוד ליחל לאל ממעל יעשה את אשר יחלתי.

(כד) חלקי כו'. ותי עוד נחמתי כי הנה חלקי וכו'. והנה היה אפשר לומר, שעם היות שנהפוך הוא, כי הנפש היא חלק אלוה ולא ה' חלק הנפש, **אמרה נפשי** הפך האמת להינחם, למה שהחלק הוא ההולך אחר הכל ולא הכל אחר החלק, ובזה אעלה על עצמי שהקב"ה ימשך אחרי. אך לא כן אדמה כפירוש ההוא, שאם כן תנחומין של הבל יקראו כי הפך האמת המה.

וגם ראוי לשים לב אל מלת **לו** שהיא מיותרת.

אך אחשוב יאמר, הנה **חלקי ה' אמרה נפשי**, כלומר שהיא אומרת הנני רואה שהוא יתברך מתנהג עמי כאילו הוא **חלקי** ולא אני חלקו. כי הלא בכל מקום שגיליתי שכינה הלכה ונמשכה אחרי (מגילה כט א), כאילו אני הייתי הכל והוא החלק. ואחר שכן הוא ששכינה עמי, על כן **אוחיל לו**, כלומר אוחיל שיושע לו ימינו, כי בכמה מקומות מצינו שישועתו של הקדוש ברוך הוא היא ישועתן של ישראל, כי לא יעזוב שכינתו גולה חלילה. וזהו אומרו **אוחיל לו** ולא אמר אוחיל כמאמרו למעלה (כא), רק **אוחיל לו**, שיושיע לעצמו.

ולא תאמר שכל דבקונו יתברך הוא עם הנפש בלבד ולמענה שכינה עמנו בגלות, אך לא נבטח גם גופותינו שייטיב למו באחרית הימים, שהוא היאוש אשר עשה כאומרו (יח) ואומר **אבד נצחי וכו'**, כי הלא **(כה) טוב ה' לקו** הם הגופים מקוי התחייה. כי לא יעזבם, בשביל **נפש** שתדרשנו, כי בהטיב ה' את הנפש ייטב גם לגופים הנלווים אליה. והוא כנודע מענין הגלגולים, כי נפש אחת לא בגוף אחד תהיה תמיד כי תתגלגל, וכל הגופים יעלו כל אחד בבחינת חלק הנפש אשר השלים בו, כנודע ליודעים חן. ובכן לא אבדה תוחלתי מה', ולכן מה **שאמרה נפשי חלקי ה'**, גם הגופים יתהנו בדבר.

או יאמר ראה נא טובי חסדו יתברך, כי יקרה ייטיב לרבים יחד עם שלא יצעקו אליו, בשביל אחד אשר בכל נפשו ידרשנו בקרב העם ההוא, כי בשביל אותו הנפש ייטיב יתברך לכל השאר. וזהו **טוב ה' לקו** לשון רבים, **לנפש** לשון יחיד, כי בעד נפש אחת דורשת לה' ייטיב ה' **לקו** רבים אשר עמה. או יאמר **טוב ה' לקו** בלב, גם שלא ידרשוהו בפיהם, כי זכותא דרבים עדיף, וגם הוא טוב לנפש היחיד כשתדרשנו.

אמנם על הגלות אין ראוי לעורר ולהרבות תפילה עד שתחפץ כנודע (**שיר השירים רבה** ד יט), רק ישתדל איש להיות צדיק ויחל אליו יתברך וידום, כי יבטח שלא ימנע מלהושיע שכינתו, ואגבה נושע גם אנחנו. וזהו **טוב ויחיל וכו'**, והוא בשום לב אל **וי"ו שבויחיל** שהיא מיותרת, ואל סמיכות המשך הכתובים.

ולבוא אל הענין נזכירה מאמר רבי יוחנן (ברכות ה ב):

דאמר לרבי חייא בר אבא דחלש: חביבין עליך ייסורין, אמר ליה: לא הן ולא שכרן,
אמר ליה: הב לי ירך, יהב ליה ידיה ואוקמיה, וכן רבי חנינא לרבי יוחנן.

וראוי לדעת, האם יאמר מעשה לעושהו לא תייסרני, ובמה תכופר אשמת דבר.

אך אחשבה כי אין זה כי אם על ייסורין שבלי עוון ירוצון ויכונו לקבל שכר הם אלה דבריו לא הן ולא שכרן, לומר ואם על אשמת דבר המה, פריעת חוב בהן, אך אם לקבל שכר שהן ייסורין של אהבה, לא הן ולא שכרן. ועל כי הוא יתברך למתנה טובה חשבה להפליג שכרו, אינו דרך ארץ יאמר חומר ליוצרו אי אפשרי במתנתך, על כן עזרו בזכותו בתמוך בידו, באמור **הב לי ידך**. ועל ידי עזר אשר לא ניתנה לו המתנה, יוסר המסוה להורות שאינו חפץ בהם.

וענין זה הטמין ברמז הגמרא (שם), באומרו **אין חבוש מתיר עצמו**. והנה ממוצא דבר מצאנו ראינו, כי יש לאל ידי צדיק לבלתי קבל ייסורין של אהבה, מה שאין כן של תוכחות על עוון. וזה יהיה ענין הכתובים. והוא אשר אמרנו, כי עם היות **שטוב ה' לקו וכו' (כה)**, עם כל זה על הגאולה ועל התמורה מעבדות לחירות, אין לנו לעורר בתרועות וצעקות כעל יתר צרות המתרגשות שמתריעין וצועקים עליהם, כי אין לעורר את האהבה עד שתחפץ. כי אם שיכין אדם עצמו בכישרון להיות טוב בעיני ה', ויקבל ויהיה דומם גם כי יראה צרות באות עליו.

וזהו **(כו) טוב כו'**, לומר יהיה האדם טוב מוכן לקבל תשועה **ויחיל**. וגם אם יצר לו בייסורי הגלות וזולתם יהיה **דומם** ומקבל, וזהו **דומם**. ומה שאמרתי **ויחיל**, הוא **לתשועת ה'**, והוא מאמרם ז"ל (**שוחר טוב צא**) כי בכמה מקומות מצינו שתשועתו של הקדוש ברוך הוא תשועתן של ישראל, כי משכון גדול יש לנו, כי לא יניח שכינתו בגלות, ועל ידי כן **נגילה ונשמחה בישועתו** שלו, כי בהושיע שכינתו הוא יושיענו. וזה יאמר, מה שאמרתי **ויחיל** הוא **לתשועת ה'**, כי ישועתו של הקדוש ברוך הוא היא תשועתנו.

ומה שאמרתי על הייסורין המתהווים בינתיים ודומם שידום ויסבול, הלא הוא כי לא יבצר מהיות, או ייסורין של אהבה, או של תוכחות על עוון. אם בהיותך טוב כאמור יצר לך צער ייסורין, אל תגעל בם לומר לא הן ולא שכרן, כי הנה **(כז) טוב לגבר כי ישא** ויקבל **עול** ייסורין, ולא יאמר לא הן ולא שכרן. וזה בהיות **בנעוריו** שיש בו כח, כלומר שאם לעת זקנה יאמר לא הן ולא שכרן, לא יאשם.

והנה רבותינו ז"ל (ברכות ה א) נתנו לנו סימן לדעת סוג הייסורין, באומרם כי כאשר יש בם ביטול תורה אינן ייסורין של אהבה. וזה יאמר, הלא אמרתי שיהיה האדם טוב שהוא גדר צדיק גמור, ועם כל זה לא ימנע מלקבל ייסורין בהיותו טוב, שהוא צדקת עשות לפניו מן השורה כמה דאת אמר (דברים ו יח) **ועשית הישר והטוב**, ואמרו רבותינו ז"ל (**רש"י** שם ועי' בבא מציעא קח א) זו לפניו משורת הדין, כי **טוב לגבר** שיקבל **עול** ייסורין, זה הוא כשהייסורין לא כבדו עליו, ואין בהם ביטול תורה כי אז הם של אהבה.

(כח) יושב בדד וכו'. אך אמנה אם **ישב בדד** שאין איש מבטלו מלמודו, ועם כל זה **וידום** מן התורה מחמת **כי נטל** והכביד עליו עול הייסורין הנזכר, שאז אינן של אהבה, על סוג זה איני אומר דרך עצה **שישא** ויקבל **עול** ייסורין בנעוריו שלא יאמר לא הן ולא שכרן, כי גדר זה אינו בידו למונעו, כי פורע חובו הוא.

(כט) ואז יתן בעפר פיהו להתוודות בכריעה והשתחויה על עפר הארץ, **אולי יש תקווה** לסלקם מעליו על ידי כן. או אם יתמידו עד תום קצבת המירוק הצריך אל אשר העוה לפי גזרת אל דעות ה'.

והן זאת אם יהיו הייסורין שלא על ידי בעל בחירה, אך אם הם על ידי אויבים בני אדם המשעבדים ומכים אותו, אשר הם גדר הגדול שבייסורין, כי הוא יתברך לא ישנה בחירתו כי הבחירה חפשית, וכמאמרנו על מאמר נבוכדנצר (דניאל ג טו) ומאן הוא אלה די ישזבנכון מן ידי, שהוא למה שאני בעל הבחירה כנלמד **מספר הזוהר** (ח"א קפה א - ב). כי על כן יעץ ראובן להשליך את יוסף הבורה למען הצילו מבעלי בחירה ולתתו בין נחשים ועקרבים.

הנה אם הייסורין אשר לגבר הנזכר אשר דובר בו הוא מבעל בחירה שאויב **(ל) מכהו** על **הלחי** וכיוצא, אין צריך לומר שיסבול, כי אם גם **שיתן** הוא **למכהו לחי** לקבל הכאתו, **אולי ישבע** המכה **בחרפה** ההיא, שהוא נותן לו לחי להכות וישבע בחרפה זו ולא יכנו, כי ישבע לבו בזה.

(לא) כי לא יזנח כו'.

ראוי לשום לב אל שנותו את שמו יתברך בפסוק זה, כי בכל הקודמים נכתב שם הויה ישתבח לעד, ובפסוק זה שם אדנות ישתבח לעד. אך יאמר, הלא אמרתי לך **טוב להוחיל לתשועת ה'**, והלא תאמר מה היא תשועת ה' שאוחיל לה להושע גם אני, הלא היא כי לא יזנח השם הנזכר של הויה לעולם, את שם אדנות היא שכינה שבגלות, כביכול היא כמרוחקת ממנו, כי יזנח הוא מגזרת ריחוק, כמה דאת אמר (ישעיהו ט ו) **והאזניחו נהרות**. ומאשר לא יזנח לעולם נבטח בזה להושע עמה, כי הלא לנו היא ואנו לה.

ועל אומרו **(לעיל כז) טוב לגבר כי ישא עול** ייסורין כו', **ושיתן בעפר פיהו וכו'** (לעיל כט) אם הם ייסורין של עוון, **ויתן למכהו לחי** (ל) אם הם של בעלי בחירה כמדובר, אמר אל תקוץ בתוכחתו **(לב) כי אם הוגה וריחם וכו'** כאשר נבאר בס"ד.

כי אם הוגה וכו'. הנה מאמר איוב צדק באומרו **ה' נתן וה' לקח** (איוב א כא), כמאמר ז"ל (**ילקוט שמעוני איוב** רמז תתצג) כי כאשר נתן היה במידת הרחמים, כך וה' עצמו הוא מידת רחמים היה כשלקח. אך כי לא לינקם מהאדם הוא חפץ חלילה, כי אם להטיב לו ובייסורין מסיר מחלת נפשו מקרבו, כי הן הם רפואתה.

ולא עוד, אלא שאינו כמלך בשר ודם שלהטיב מתייעץ ביועציו ושריו, וכשכועס להרע יכלה רעה מבלי יועץ. אך לא כאלה חסדי ה', כי אם שלהטיב אינו נמלך בבית דינו, ולהפכו נמלך. כי ה' לבדו נתן, וה' בהמלכת בית דינו לקח, כי כל מקום שנאמר **וה' הוא ובית דינו** (**ילקוט שמעוני** שם). והן אלה יהיו דברי המקונן, מאשר ישיב איש ישראל אל לבו להינחם בייסורין, באומרו כי זה כלל גדול, **כי אם הוגה וריחם**, זה וזה הוא **כרוב חסדיו**. כי אין הצרה במידת הדין והרוגז, והדר ירחם ויטיב הוא במידת רחמים, **כי אם אשר הוגה** ואשר **ריחם** שניהם **כרוב חסדיו**, לרפא שבר ברוח ונפש החטאת, והוא ענין **ה' נתן וה' לקח**.

והראיה כי כל כוונתו הוא להיטיב, (**לג**) **כי הנה לא ענה מלבו**. כי כאשר יענה בייסורין אינו עושה מלבו, כי אם נמלך בבית דינו העליון, מה שאין כן כשמטיב שיעשה בלי המלכה כמאמר ז"ל.

ולא עוד, אלא שה' לבד בלי המלכת בית דינו נתן, **וה' הוא ובית דינו לקח**.

ואל ישיאך לבך לאמר, כי לא להיטיב הוא מביא הייסורין לנקות חלאת העוון, כי אם לינקם מאשר חטא לו. כי הלא לא יתכן, כי מה האדם לפניו יתברך, כי הלא אין זה צודק רק בבוא לינקם מגיבור ממנו, או כיוצא בו אשר היצר לו, אך לא מאדם להבל דמה, כי מה האדם שיחשיבהו לאויב לו לינקם ממנו. וזה אומרו כמתמיה **ויגה בני איש**.

ואל יעלה על רוח איש שוגה, שיעשה כן הוא יתברך להביא ייסורין על בני אדם, למען יהיו (**לד**) **תחת רגליו** כולם מדוכאים ונכנעים בל יצאו מתחת רגלי שעבודו, ולפעמים יכה קצתם למען יראו הכל יקחו מוסר כי הוא יתברך המלך האמיתי, ועל כן לא ישית לבו אל הלכות את האדם למעלה מחובו, כי הלא זה לא יתכן כי הלא מה יתרון לפניו יתברך בזה, והלא כולם אסירים, כי אנה ילך איש מכל הנמצאים מרוחו הלא **הכל אסירי ארץ**, והיא נקודה קטנה מכל ברואי העולמות אשר ברא אלוהים ובה אסורים הכל, ומי יוכל לצאת ולברוח מתחת שעבוד אשר רקעה על המים אם יקרא למי הים הגבוהים ממנה וישפכם על פני הארץ, או יניחנה לרדת אל תוך המים כטבעה, אנה ילכו כל הנמצאים בה. וזהו אומרו **כל אסירי ארץ**, שהוא כל הנמצאים הם **אסירי ארץ**.

זזה הפירוש מוכרח על כורחנו, כי הנה מילת **כל** אינה נמשכת אחר **אסירי ארץ** כענין כל האסירים בבית הסוהר האמור ביוסף (בראשית לט כב), כי [שם] ננקדה מלת כל בשו"א קמץ, ופה בחולם, שהוא מוכרת, כמה דאת אמר (שם כד א) **ברך את אברהם בכל, מעשר מכל** (שם יד כ), **נתתי לכם את כל** (שם ט ג). ובכן טעמו פה (טרחה) [טפחה], הפך טעם מק"ף שבכל הנקוד בשו"א קמץ.

(לה) להטות משפט וכו'. הלא עדיין לא יבצר מבעל דין לחלוק ולומר, אולי גודל הייסורין אשר יראה האדם שהוא יותר מכדי רשעתו, ומה גם שעבוד המלכויות על ישראל המשעבדים ומעמיסים עולם ביותר, הלא יביא את האדם להרהר ולומר מי יודע אם לא היינו כל כך חייבים, אלא שכיון שניתן להם רשות מוסיפים ואין מוחה, או כוחות הטומאה אשר יעשה האדם בהתעותו, והן הם המכים וממקים אותנו, כיון שניתן להם רשות אולי יוסיף על החיוב.

אמר הנה זה לא יתכן, כי הלא הו' דן קל וחומר ואמור נא, **להטות משפט גבר וכו'.** והוא כי הנה ידענו כי **אלוהים נצב בעדת** הדיינים, למען לא ישלחו הדיינים בעולתה ידיהם **להטות משפט גבר** חלילה. כי על כן צריך יתן הדיין אל לבו כאילו גיהנום פתוח לו מתחתיו וכאילו חרב וכו' (יבמות קט ב). ואם כן אמור מעתה, כי אחר שהוא יתברך כביכול שם פניו להתייצב בעדת הדיינים לבל יטו משפט איש, כל כך הוא שונא הטיית המשפט, ואיך יחפוץ חלילה לבלתי שים לב אם בריב אשר לו יתברך עם אשר חטאו לו, לא יראה ברע אשר יעשו פוקדי העונות ליפרע מהם יותר על מה שהם חייבים. זה לא יתכן חלילה מעולם, וזהו אומרו כמתמיה **להטות וכו'**, לומר בשביל **להטות משפט גבר** שלא יטוהו הדיינים המשפט הנזכר הוא **נגד פני עליון**, כי שם ניצב בעדת הדיינים לבל יטו **משפט גבר**.

(לו) ולעות אדם בריבו של עליון שיש לו עמו על אשר חטא לו, היתכן כי **ה' לא ראה** ויעזוב את החוטא בעל ריבו ביד שוסים וילקוהו כפלים בכל חטאותיו, זה לא יתכן חלילה. וכמאמר רבותינו ז"ל, כי לא היה כח לאויבים לשלוט בצדיקים בזמן החורבן, עד שהסכימה מידת רחמים עם מידת הדין, וזהו שורש אמת במשפטו יתברך.

ולא ינגד לזה מאמרם ז"ל (בבא קמא ס א), **כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע**, כי הלא לעומת זה ידענו (שבת נה א) כי אין מיתה בלא חטא ואין ייסורין בלא עוון. אך אמנה כל דבריהם האמת והצדק, ואשר אמרו כי כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין וכו', הלא הוא כי אם ישלח הוא יתברך מלאך משחית לפקוד עוון ידוע על עיר או ממלכה אחת, יודיע לו את אשר ימית מהם הנוגעים אל העוון ההוא, ויראה המשחית בצדיקים בדין העוון ההוא, אך במצחות האנשים הצדיקים ההם יראה עונות זולת זה אשר יראה לו שעליהם ראוי

לפגוע בם, ישלח ידו ויכה בהם כיון שניתן רשות, ואז מתבקר פנקסו למעלה כיון דאיתרע בפגעו בו המשחית, ואז יומת בדין על פי הנמצא כתוב בספר. והוא ענין מאמרם ז"ל (בבא קמא ס ב) **דבר בעיר כנס רגליך**, ויש מכסה מצחו, ואביי סכר כו'. שהוא לבל יזדמן לפניו המשחית ויראה זכר מעשיו אשר לו עוון ויתעורר להכותו, ואז יבוקר פנקסו ויפול בנופלים, מה שלא היה אם נסתר מנגד פניו.

(לז) מי זה וכו'. אחרי דחותו כמוכח כמה דברים המנגדים אל צדק משפטו יתברך, גם כי יתחמץ לבב אנוש על כובד משא ייסוריו, כי יצר סמוך יתן בלבו כי גדלו ייסוריו על אשמותיו, ראה והנה כי עוד חזון ליצר הרע, לחמץ לבב אנוש יעמוד בדבר רע ולדבר ולומר למה זה ענש יענש כל עושה רע, והלא אחד מיסודי תורת ה' היא כי אין דבר נעלם מיוצר הכל יתברך לעד (עיין **הקדמת הרמב"ם לפרק חלק** יסוד עשירי), ואם כן אחר כי יודע אלוהים את כל מעשה האדם אשר יעשה אם טוב ואם רע, הראוי כי לא ייטיב ה' לטובים ולא ירע לרעים וחטאים, כי מוכרחים הם במעשיהם כי מי יעצר כח בבחירתו לשנות מידעתו אשר ידע יתברך.

והנה זאת שאלת **הרמב"ם** ז"ל בהלכות תשובה (ה ב) אלא שהשיב (שם) כי קצור קצרה דעתנו מהשיג דרך ידיעתו יתברך, כי היא חכמתו ובלתי נפרדת מאיכותו, ואין ספק שהידיעה אמת והיא בדרך שלא תכריח, וקוצר דעתנו מעכב ביד שכלנו לדעת איכה ידע אל ולא יוכרח האדם במעשיו.

ואני בעניי שמתי לבי להבין בדבר, ואכתוב באר היטב בשערים אשר לי ואשר נתן אלוהים בלבי לענות בו, אחר אשר הארכת למענתי שם בידיים מוכיחות ובראיות נכוחות למבין.

כלל הדברים הוא, כי הלא נמצאו בו יתברך בחינות מוחלקות:

אחת בחינת מחשבה,

שנית בחינת דבור,

שלישית בחינת מעשה.

וידוע לכל מי שיש לו מוח בקודקודו שאין שוות,

כי **בחינת המחשבה היא עליונה** עד אין קץ לדקות רוחניות קדושתה,

ותשתלשל עד בחינת דבור.

ומהדבור ישתלשל יותר, עד יבוא לפועל מעשה.

והוא ענין מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** יב טו) על קושיית אומרו יתברך (בראשית א א) **בראשית ברא אלוהים**, ואחר כך נאמר (שם ב ד) **ביום עשות ה' אלוהים**, אלא בתחילה עלה במחשבה לברא העולם במידת הדין, ואחר כך שיתף מידת רחמים.

והלא יקשה, כי הלא **ברא אלוהים** נאמר, ואיך היא מחשבה. אך הוא כי **דבור ראשון** הוא **בחינת מחשבה** כנודע ליודעים חן והייתה בריאה דקה ורוחניות כמעט, שעל כן הוצרך לתת ממשות מה ביום השני, כאומרו (בראשית א ו) **יהי רקיע** שאמרו ז"ל (ירושלמי ברכות ה א) יחזק הרקיע, שהוא כמבואר אצלנו שיהיה בו ממש, שיתלבש על ידי השתלשלות מחשבה אל דבור, ומהדבור ישתלשל לעשיה. וזהו בדבר ה' **שמים נעשו** (תהלים לג ו), שעל ידי דבור נקנה מציאות עשיה מה שאין כן על ידי מחשבה, ועל כן נאמר אחר כך (בראשית א ז) **ויעש אלוהים את הרקיע**. קנצי למילין כי אין מבוא לעולם השפל וברואיו החומרים, להתפעל ממה שהוא במחשבה לפניו יתברך, עד יבוא אל גדר דבור.

ובכן באנו אל הענין, והוא כי הן אמת ויציב כי ידע אל כל מעשה בני האדם. אך למה שהיה במחשבה שהיא דקות עצום מאד, גם שלא יבצר שלא ישתנה למטה מאשר ידע יתברך, עם כל זה למה שהאדם מחומר קורץ ואינו מתפעל להיות מוכרח במעשיו במה שלא יצא ממחשבה אל דבור.

ומה מתקו דברי רבותינו ז"ל (נדה טז ב) באומרים:

שארבעים יום קודם יצירת הוולד אומרים לפניו יתברך, טיפה זו מה תהא עליה עשיר

או עני, חכם או טפש ואילו צדיק ורשע לא קאמר.

כי בנועם מליהם אמרו מאמרנו זה, כי צדיק ורשע לא קאמר, לומר כי באמירה הדבר תלוי להיות מוכרח. וזהו צדיק ורשע לא קאמר, כי גם שהיה יודע, כיון דלא קאמר בפה אין אדם החומרי מתפעל ממנה.

וזה הדבר אחשבה הנביא ירמיה דבר מפי עליון, כמדבר נגד האומר שמחשבתו פועלת באדם להכריחו, ואמר כמתמיה, **מי זה** הוא **אמר** שבא לכלל הויה ופועל, מה **שה' לא צוה**, כי אם שהיה יודע בלבד שהיא מחשבה, לומר שאינו בא לכלל הויה זולתי ממה שיוצא ממחשבה אל דבור. וזה **מי זה אמר ותהי ה' לא צוה**, כלומר כי בשום דבר שהוא יתברך היה מהוה בעולם לא היה מתהווה ממחשבה אל עשיה והויה בעולם הזה, עד שהיה מצווה יתברך ואומר **יהי רקיע** (בראשית א ו), **יהי מאורות** (שם יד). אך לא מדקות המחשבה אל הויה, כי אין גשמיות העולם הזה מתפעל ממחשבתו יתברך.

ואם כן נחה שקטה הקושיא, כי גם במעשה בני האדם **(לח) מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, כי צדיק ורשע לא קאמר**. וקרא אל ענין שיעשה הרשע רעות, ואל מעשה הצדיק טוב, בכיוון עצום מאד. והוא כי אין נקרא החוטא רשע בעוון אחד ולא בשנים, עד ישלש כנודע, כי הוא יתברך מעביר ראשון ראשון. אך לא כן הצדיק, כי במצווה אחת אשר יעשה יקרא צדיק, כי משנה שלמה שנינו (בקידושין לט ב) **העושה מצווה אחת מטיבין לו ונוחל את הארץ וכו'.** ובזה בחכמה הטיב אשר דבר באומרו **מפי עליון כו' הרעות והטוב**, דהיינו מאמר הגמרא, ואילו **צדיק ורשע לא קאמר, שאתה דיבר אלוהים שנים זו שמענו**, כי רשע אינו נקרא בעבירה יחידית, והצדיק מצווה אחת די לו ליקרא צדיק.

(לט) מה יתאונן כו'. אחרי אומרו כי טוב לה' כי הפליא חסדו לנו שהשאיר לנו שריד כמעט, כי גם הפלא את מכותינו לא כעונותינו גמל עלינו כי אם למטה מאשמותינו, כי חסדי ה' היו מה שלא תמנו כולנו, שלא כלה את כל ישראל בקנאתו על רוב עוונותם, באופן כי אשר היה נפשו לשלל היה כמוצא שלל רב, כאשר אמר הוא יתברך לברוך בן נריה בשאלו נבואה (ירמיה מה ה). אמר, עתה אחרי הודיע אלוהים אותנו את כל זאת, באשר העיר את לבנו כמדובר, הנה הנפקותא היוצאת היא, כי **עלינו לשבח לאדון הכל** שנתן נפשנו בחיים ולא מתנו מרוב מרדנו, כי מעתה מה יתאונן ויתעצב איש אל לבו אחר שהוא והייתה לו נפשו לשלל חי ולא מת בעונותיו.

ושמא תאמר הלא זה יצדק בהמון העם, אך אם צדיק יהיה הלא יתאונן, וכן על ייסוריו והגלות. והנה ענין זה גם לברוך כי צדיק היה אמר לו ה' ברוך הוא **והייתה לך נפשך לשלל** (ירמיה לט יח). ושלל **יתאונן** ויאמר אני ידעתי נפשי כי מטהרה היא ולא חטאתי, ואם זולתי חטאו אל אשם אני. לזה אמר **גבר על חטאיו**, כלומר היתכן שלא חטא לפחות שוגגין והוא לא ידע ואשם. והוא מאמר יעקב שמא יגרום החטא (ברכות ד א), כלומר שוגג ולא נודע אליו חטאתו. וזהו **גבר על חטאיו**, כלומר האם הוא גבר, כלומר שהוא צדיק גובר על יצרו יהיה על מזידין, אך אם **גבר על חטאיו** גובר בהן, ואולי עליהן לוקה שהקב"ה מדקדק עמו כי צדיק הוא. כל שכן כי זה הוא לפי סברת המתאונן כי צדיק הוא, אך אינו צדיק בעיניו רק טרם יחפש, אך **(מ) נחפשה דרכינו** אנו והוא, ואז **ונשובה** כי הוא כמונו.

או יאמר, אחר הטענות הנזכרות העולה מהן, כי מה שראוי יתאונן ויתלונן מי שהוא אדם מרגיש שאינו בשונו לעולם, והוא חי שאינו הוא כמת הבלתי מרגיש, רק חי מכיר ברשעו, וגם הוא גבר לגבור על יצרו המייעצו להתייאש מן התקווה כמדובר למעלה, הלא הוא על חטאיו ולא על משפטי ה'.

ושיעור הענין מעתה מה ראוי יתאון עליו בעל שלשה תוארים, **אדם חי וגבר מה יתאון על** צרתו, רק **על חטאיו** כי הם היסבו רעתו, ועליהם יתעצב אל לבו.

או יאמר, ויבא על נכון אומרו **נחפשה וכו'** לשון רבים, ולא כפסוק הקודם שהוא בלשון יחיד. לומר אחרי ששללנו כל הטענות הנזכרות, מה נשיב אל איש הרואה את עצמו חי וצדיק הנקרא חי באמת, אשר דברי תלונתו הם **גבר על חטאיו**. כלומר גבר הגובר על חטאיו שהוא מתאון נעצב ומתלונן, למה ידכאני ה'. על כן אמר **מה יתאון אדם חי** הוא הצדיק, באומרו שהוא **גבר על חטאיו** ולמה לקה, כי הלא אין חפץ ה' יאמר הצדיק שלום עליך נפשי ומה לי אם חברי רשעים, רק ענוש יענש על שלא ימחה בזולת, או לא ישיבם עד ה' (שבת נד ב), וזהו **נחפשה דרכינו** לשון רבים, כי כן ראוי לעשות לצדיק.

או שיעור הענין, מה יתאון ויתעצב **אדם חי** ואשר הוא **גבר**, מה בצע לו שיתאון **על חטאיו** של עצמו ולא ישית לב על זולתו, וטוב לו ישיב גם את הכלל, וזהו **נחפשה וכו'** לשון רבים. ויכלול את עצמו עימהם לבל יבושו, ולא יאמר תחפשו דרכיכם כי אם **נחפשה**, כאילו גם הוא חטא כהם עם היותו צדיק נקרא **חי וגבר** כמדובר.

או נחפשה וכו'. הנה עד כה באתי בחקירות על ההשגחה, בחשבי כי גבר עונשי על אשמתי ואומר **אבד נצחי וכו'** (לעיל יח), כי כמעט אבדתי בבואי בחקירות על ההשגחה, וברוך ה' כי יצאתי בשלום כי זאת אשיב אל לבי ולא יתיאש מן הרחמים, ואודה לה' כי אדרבה חסדי ה' היו לי כי לא תמנו לגוע לפי אשמותינו, ועל יתר החקירות השבתי ככל הכתוב לפני, ועכשיו אני רואה כי לא זו הדרך ליכנס אדם בחקירות על צרותיו על דבר ההשגחה כענין איוב וכיוצא, טרם יחפש דרכיו כן יהיה צדיק בעיניו, ובחקירתו יהיה עדי אובד. וזה יאמר **נחפשה דרכינו** תחילה, ואחר כך **נחקרה**. כי לא נחקור החקירות רק אחר **שנחפשה דרכינו**, כי אז נכיר כי לא טהרנו מחטאותינו, ואז על ידי החקירות הנזכרות **נשובה עד ה'**, מה שאין כן קודם החיפוש.

או יאמר נחפשה וכו', הלא תאמרו כי צדיקים אתם, כי בשום עיניכם על דרככם יעלה על רוחכם כי שלמים אתם. ככתוב אצלנו בביאור משלי, שאומר איש הלא חסיד אני, כי אני תפילתי לא אחסיר יום יום ערב ובוקר, ובהזדמן לי פרוטה ועני לפני לא אמנענה ממנו, ואת מי עשיתי ואת מי רצוני וכו', ומי יתן כל עם ה' כמוני. והלא יקרנו כמקרה הלוקח בהקפה מן החנות כמבואר שם. וזה אומרו **נחפשה דרכינו** כנראה לנו כי טובים הם, כלומר כי הלא נמצא כל צדקותינו כבגד עדים, ואחרי כן **ונחקרה** על מה שכמעט שכוח מאשמותינו, וגם לא נשוב

מיראה רק מאהבה, וזהו **עד ה'** כמדובר אצלנו **בחבצלת השרון**, על מאמר גדולה תשובה שזכויות וכו', שאומרו **עד ה'** הוא מאהבה כי אז מגעת את השב **עד כסא הכבוד**.

או יאמר ענין רב הונא (ברכות ה ב):

דתקיפו ליה ארבע מאות דני דחמרא, שא"ל תלמידיו לעיין מר במיליה ואמר להם ומי חשידנא בעינינו. אמרו לו מי חשיד קב"ה וכו'. אמר להם אי איכא דשמיע עלי מילתא בישא. אמרו לו הכי שמיע לן דלא יהיב מר שיבשא לאריסיה וכו'. יהב ליה וחזר היין כבתחילה, או שנמכר בשער היין.

והנה אם לא היה חוקר ודורש לתלמידיו, וסמך על עצמו שלא מצא בו עוון לא היה מתקן עונו, כי לא היה מתגלה אליו ולא היה שב ממנו. וזה יאמר **נחפשה** אנו **דרכינו** תחילה, ואחר כך **נחקרה** מהזולת אם לא נמצא, כרב הונא שחקר ודרש מתלמידיו, ועל ידי כן **ונשובה עד ה'**, מה שאין כן אם נסמוך על עצמנו.

או **נחפשה דרכינו** ומעשינו, ואחרי כן **נחקרה** ברעות שבאו עלינו אם הם מקבילות אלו לאלו, **ונשובה עד ה'**. שהוא בהעריכנו מערכת העבירות מול הצרות, בל נשוב מחמת הצרות שהוא מיראה, רק מאהבה שהוא **עד ה'**.

ושיעור הענין, כי השב, לשתשמע תפילתו צריך שלשה דברים:

אחד להכיר רשעו, ולא יכירנה עד יחפש ויחקר, שאם לא כן יעלה על רוחו כי צדיק הוא. **ואחרי כן** יתחרט בלבו, ולא מיראה רק מאהבה, ואז יקרא צדיק גמור. **שלישית** יתוודה, ולא שיצעק בפיו שחטא ופתלתול ועקש לבו. ואז תשמע תפילתו, שאם לא כן רחוק ה' מרשעים.

ועל הראשון אמר המקונן כמדבר בעד איש ישראל, הנה אחרי נותנו אל לבו כל הטענות הנזכרות, שהכל הוא נמשך אחר אומרו (לעיל פסוק כא) **זאת אשיב אל לבי וכו'**, שכל זה הוא מה שהוא משיב אל לבו לבל יאבד תקווה ח"ו. ואמר הנה כלל דברי **אל לבי** היה **מה יתאונן כו'**, לכן נקרבה **עד ה'** על ידי תשובה בל ירחק ממנו, ואז יתעשת לנו. **והתשובה היא נחפשה וכו'** להכיר בחולי כי הרשענו, בל יעלה על רוחנו כי צדיקים אנחנו. **ואחר כך השנית**, והיא **ונשובה עד ה'** שהוא מאהבה כמדובר, ולא לשירפאנו מהצרות.

ואחרי כן וידוי, ובל נצעק בפיו חטאנו ולא כן לבנו, אמרתי נשא לבבנו אל כפים, שאין צריך לומר שאינו חושב יצרנו לעשות רע, כי אם שגם כל הרהורו למעלה מן העבים. וזהו **(מא)**

נשא לבבנו הכולל שני יצרים (**ילקוט שמעוני** תתלז) **אל כפים** הם העבים, שלא יהרהרו במה שלמטה רק כאילו הוא למעלה, והרהרו הוא **אל אל בשמים**.

או **יכוון מאמרם ז"ל** (יבמות קה ב) שבתפילה צריך יהיו העיניים למטה והלב למעלה, וזהו **נשא לבבנו וכו'**. וענין הוידוי וההכנעה הייתה **אל אל** למה שהוא **בשמים** שנסתלק מהארץ לרקיע בחורבן. כלומר הלא קרבנו אליך כאומרו **ונשובה עד ה'** הוא עד **כסא הכבוד** (יומא פו ב), ולכן למה יהיה **אל אל בשמים** ולא יתקרב גם הוא אלינו.

ומה נאמר לו בכוונה הנזכרת, הלא הוא הוידוי לומר **(מב) נחנו פשענו ומרינו וכו'**. והוא בהזכיר מאמרם ז"ל (עיין **שיר השירים רבה** ד יב), שאומרת השכינה כל עוד שאני עם בני בגלות אני שומרם שלא יקנו שם רע, ושעל כן נגדרו מן הזימה במצרים. ובזה יאמר שנתפלל **אל אל**, על שהוא **בשמים** שנסתלק אז ממנו, כי הנה על ידי שחסרנו חברתך נמשך שפשענו ומרינו. וזהו **נחנו** בלא אל"ף, כלומר שהאחד יתברך איננו אתנו ועל כן **פשענו ומרינו**. ולא די שלא שמרתנו מן החטא כי נסתלקת, כי אם **שאתה לא סלחת**.

ולא תאמר שסלחת, והראיה כי לא מסרתנו ביד האף, כי לא היה מבחין ולא משאיר איש, ועשיתי בעצמי הצרה לרחמכם וכאשר כתבנו למעלה, שלא עשה באף רק שהעיב את בת ציון (לעיל ב א), או **שנאץ מלך וכהן** (שם ו), אך לא פעולת ההרג. כי הלא אם דרך חמלה היה, למה **(מג) סכותה באף ותרדפנו** ואחר כך **הרגת**. ולכן הנפקותא היא כי **לא חמלת**, כי אילו היית חומל היה מספיק ברדיפה או בהריגה, אך בהיות שתיהן יורה כי **לא חמלת**. כי הלא במיתת בית דין היו בוררין מיתה יפה ואתה לא עשית כן לפי הנראה, כי הייתה רדיפה ואחר כך מיתה, יראה חלילה כנקמה.

ושמא תאמר כי מה שלא ריחמת אחר התפילה והוידוי, היה על כי **(מד) סכותה בענן לך מעבור תפלה**, אם כה תעשה ח"ו, הלא **(מה) סחי ומאוס תשימנו בקרב העמים**, וכמה התפלל דוד (תהלים ט כא) על כך בל יהיו כל ישראל מוכרי רבב למען ידעו גויים אנוש המה סלה, ואל תסתיר פניך ממנו לבלתי שמוע תפילתנו, ואנו אין לנו זולת זה ירושה מאבינו הקול קול יעקב, הלא נהיה למרמס בלי תקומה ח"ו, והלא **(מו) פצו עלינו פיהם כל אויבינו** ולקחו הם הקול אשר הוא חלקנו.

ואם לעומת קול לא תעמוד קול יעקב, כטיט חוצות יחשבוננו, בראותי כי פצו עלינו פיהם הוכפלו צרותי, כי הייתי כמי שיש לו **(מז) פחד ופחת** יחד. והוא כי יש עומד במרחב ומפחד מפחד אויב, וינוס ויפול אל **הפחת**. והנה בהיותו בפחת, כל צערו הוא היותו כלוא אך לא היה

פחד, אך היות בפחד בעמדו בתוך הפחת צערו כפול מאד. אמר כי שניהם היו כאחד במה שהיו לי שני דברים כיוצא בהם, והם **השאת והשבר. השאת** הוא **סבלנות** מה שפצו עלי פיהם, **והשבר** שהיו משברים אותי בפועל. על כן בהיותי נבוכ על צרתי, וגם תפילה לא שווה לי, והצרה הייתה כפולה, מבלי שית לבי להוריד דמעות, הנה מאליה **(מח) פלגי מים תרד עיני.**

או שיעור הענין, הלא הם נטלו ברכתנו היא הקול, כי **(מו) פצו עלינו פיהם וכו',** והנה **(מז) פחד ופחת היה לנו** כמי שתוך הפחת וגם שם ירא וחרד, כן היה לנו **השאת.** שאתה ה' סבלת כל אשר יעשו אויבינו, שמורה שמאסתנו, ומזה אנו יראים עם היותנו תוך פחת **השבר** שיברנו.

משיב הוא יתברך על ידי הנביא, כי כל הקינה מאתו יתברך כתבה ירמיה, ואומר צר לי על שבריתכם כי **(מח) פלגי מים תרד עיני** על הנוגע לכם, וזהו **על שבר בת עמי,** כמה דאת אמר (ירמיהו ח כג) **מי יתן ראשי מים וכו'.**

אז משיבים ישראל ואומרים, (מט) עיני נגרה ולא תדמה לעולם מאין הפוגות, שאין אנו רואים רפיון הצרות בינתיים, לנוח מלבכות בין זו לזו, שמורה כי רחקת ממנו **ועל אלה אני בוכיה.**

משיב הנביא ואומר, אל תראי, כי לא לעולם ירחק ממך רק עד עת פקודת האויבים, וזהו **(נ) עד ישיקף** שהיא השקפה לרעה, כי יום נקם בלבם ואז **וירא וירחם ה' משמים,** כי שערי דמעתך לא ישובו ריקם.

(נא) עיני עוללה וכו'. הנה אמרו רבותינו ז"ל במדרש חזית (שיר השירים רבה א ה), על פסוק **בנות ירושלים** (שיר השירים א ה), מלמד שירושלים היא מטרפולין לכל המדינות. והוא כי דעתם ז"ל, שאומרים בנות ירושלים הוא כמה דאת אמר יריחו ובנותיה, שהם הכפרים שסביבותיה. ודעתם ז"ל, שכנסת ישראל מדברת עם כל העמים ואומרת אליהם, **שחורה אני ונאווה בנות ירושלים.** שהם בעלי כל מדינות שבעולם, ואיך קראם בנות והם כרכים ועיירות גדולות, אלא שכלן ככפרים לפני ירושלים שהיא מטרפולין לכל המדינות.

ועל דרך זה יתכן יהיה פה אומרו בנות עירי, על כל סביביו צריו מכל מדינות שסביבות ירושלים. והוא כי הנה אמר המקונן למעלה (א יז) **צוה ה' ליעקב סביביו צריו,** וביארו שהוא **צוה ה' לשיהיו ישראל נקראים בשם יעקב,** שהוא בהיותם בלתי כשרים, שיהיו **סביביו צריו.**

וכן היה, כי רצועות מלקות לייסרנו לשוב מרעתנו עד ה' אלוהינו היו אויבנו, הם העמים אשר סביבותינו.

ונבוא אל ביאור הכתוב, והוא כי אחרי דברו כל הדברים האפשריים להועילנו מצרותינו. **ראשונה תשובה**, כאומרו (לעיל מ) **נחפשה דרכינו וכו'.** **שנית תפילה**, כאומרו (מא) **נשא לבבינו אל כפים.** **שלישית וידוי**, כאומרו (מב) **נחנו פשענו.**

ואמר שכל זה לא הועיל בגלות הלז המר והנמהר, ועל זה נתרעמנו באמור **(מג) סכותה באף כו'.** ועל הכל על התפילה, והייתה התלונה כפולה באומרו **(מד)** כי אתה **סכותה בענן לך מעבור תפלה**, ימשך כי **(מה) סחי ומאוס תשימנו בקרב העמים**, והם שהקול אינם שלהם לקחוהו ממנו **(מו) ופצו עלינו פיהם.** ואבכה על סובלך זה, ועל שברי כי **(מז) פחד ופחת היה לנו השאת והשבר.** אז פקח עיניהון יתברך, **(מח) פלגי מים תרד עיני** על השבר, שהוא ענין **מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה על שבר בת עמי** (ירמיהו ח כג). כלומר איני חושש על הנוגע אלי, כי אם אליכם, כי **פלגי מים תרד עיני על שבר בת עמי**, שהוא מה שאמרו ז"ל (**ילקוט שמעוני ירמיה רמז רצב**) על **במסתרים תבכה נפשי מפני גוה** (ירמיהו יג יז), מפני גאותן של ישראל שנטלה מהם ונתנה לאומות העולם.

אז בראותנו מאמרו יתברך כי דבר גדול היא הדמעה, כי הראה לנו כי כביכול לתקן שברנו אמר **פלגי מים תרד עיני על שבר בת עמי**, אז למדנו כי זהו התיקון, ותפסנו לעורר בבכי ואמרנו **(מט) עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות**, כמדובר למעלה על פסוק **צעק לבם אל ה' חומת בת ציון** (ב יח), כאשר דקדקנו כי אותו השם הוא שם אדנות והוא שכינה, שאומר המקונן כמדבר אליה, הנה צעק לבם של ישראל אל ה', גם שלא צעקו בפיהם, את שאת חומת בת ציון כמה דאת אמר (זכריה ב ט) **ואנכי אהיה לך חומת אש** אל תתני פוגת ורפיון לך על הנוגע לך ששכינה בגלות.

ונבוא אל הענין, כי **אומרים כנסת ישראל** הנה אתה ה' אבינו, עשית עיקר מצערנו יותר מעל כבוד שכינתך, שאמרת **פלגי מים תרד עיני על שבר בת עמי**, שהוא מפני גאותן של ישראל שניתנה לאומות העולם, ולא אמרת על גאותה של מלכות שמים. הנה עשית את שלך בחסידותך, גם אנו בעניינו נעשה את שלנו, כי נעשה עיקר ממלכות שמים ולא על צערנו, כי **(מט) עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות**, שהוא על שמה שאמרנו לשכינה אל תתני פוגת לך שכך היא עושה כי אין נותנת הפוגות לה, ועל כן **מאין הפוגות עיני נגרה** על צערה, **(נ) עד ישקיף** השקפה לרעה על האומות, **וירא ה'** הוא השגחת שם הרחמים עלינו **משמים.**

עֵתָה אֲנִי כִנְסַת יִשְׂרָאֵל אֹמֶרֶת, כִּי מִכָּל הַנְּדַבֵּר פֶּה מִכָּל הַתִּיקוּנִים הַאֲפֹשְׁרִיִּים עַל צִרְתָּנוּ, לִתְקֹן נַפְשִׁי לְהִירְפָּא מֵאֲתוֹ יִתְבַּרֵּךְ, הָעוֹלָה מִן הַכֹּל הוּא כִי (נֹא) עֵינִי שִׁנְגֶּרָה בְּדַמְעָה הִיא לְבַדָּה אֲשֶׁר עוֹלָלָה וּפְעָלָה לְנַפְשִׁי לִתְקִנָּה לְהִירְפָּא, יוֹתֵר מִכָּל בְּנוֹת עִירִי. כִּי כָל הַגּוֹיִּים סְבִיבִי צָרִי שֶׁהֵם בְּנוֹת עִירִי אָמַר אוֹתָם צִוָּה ה' לִיִּסְרֵנִי לִתְקֹן נַפְשִׁי בִּיִּסּוּרֵיהֶם, יוֹתֵר הוֹעִילָה לְנַפְשִׁי מְכֹלָם לִתְקֵנָם, כִּי שַׁעֲרֵי דַמְעָה לֹא נִנְעָלוּ וְהִיא הַמוֹעִילָה יוֹתֵר מִן הַכֹּל.

(נב) צוֹד צְדוּנִי וְכו'. הִנֵּה אִמְרַתִּי שֶׁלֹּא שׁוּוּה לִי תְּפִילָּה רַק דַּמְעָה, וּמִי יִתֵּן וְהִיִּיתִי בִּגְלוֹת הַחֵיִל הַזֶּה כֹּאשֶׁר בִּגְלוֹת מִצְרַיִם, שְׁקוּלִי שִׁמְעַת בְּלִי דַמְעָה. כִּי הִנֵּה זְכוּרִנִי בְּזִמְנָן שֶׁצוֹד צְדוּנִי, שֶׁהִיִּיתִי עֵתִיד לִיצוֹד בְּמִצְרַיִם בְּגִזְרָתוֹ יִתְבַּרֵּךְ לְאַבְרָהָם, צְדוּנִי הַמִּצְרִיִּים כַּצְפּוֹר שֶׁעַל יְדֵי גִרְעִינִי הַחֲטָה נִצּוֹד בַּפֶּח כֵּן יִרְדְּתִי לְהִתְכַּלְכֵּל בְּרַעַב שֶׁם וְנִשְׁאַרְתִּי בְּמִצּוֹדָה רַעָה.

או כַּעֲנִין מֵאִמְרָם ז"ל בְּשׁוֹחֵר טוֹב (תְּהִלִּים קז), שֶׁהָיוּ כַּצְפּוֹר בִּיד הַצִּיד, אִם חֶפֶץ חִיָּה אִם חֶפֶץ הַמִּיתָה, עַל פֶּסוּק וּמֵאֲרָצוֹת קִבְּצָם וְכו' (תְּהִלִּים קז ג). וְהָיוּ אוֹיְבֵי חֲנָם, שֶׁלֹּא אִשְׁמַתִּי לָהֶם רַק הָיוּ אוֹיְבֵי חֲנָם.

או שֶׁצְדוּנִי בְּלִי הוֹצָאָה, הַפֶּךְ הַצֵּד צְפּוֹר שֶׁמוֹצִיא גִרְעִינִי חֲטָה, מֵהָ שָׁאִין כֵּן אֲנִי שֶׁהִכָּל הִיָּה מִיּוֹסֵף וּבִזְכוּתוֹ נִתְקִיִּים. וְאַחֵר כֵּךְ (נג) צִמְתּוֹ וְנִדְחָקוֹ בְּבוֹר חִי. וְהוּא כִי הִנֵּה הַנְּבִיא קָרָא אֶת מִצְרַיִם בּוֹר, דְּכִתִּיב (זְכַרְיָה יט יא) שֶׁלַּחֲתִי אֲסִירֶךָ מִבוֹר אֵין מַיִם בּוֹ. וְגַם בַּפֶּסוּק הַלֵּז יֹאמַר בּוֹר עַל מִצְרַיִם, כִּי אַחֵר שֶׁצְדוּנִי בַּה כַּצְפּוֹר, צִמְתּוֹ וְצִמְקוֹ בַּה חִי, וְאַחֵר הָיוּתִי שֶׁמָּה בְּצִאֲתִי, יְדוּ אֲבָן בִּי.

וְהוּא עֲנִין מֵאִמְרָנוּ עַל פֶּסוּק וּפְרַעְיָה הַקְּרִיב (שְׁמוֹת יד י), אִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (שְׁמוֹת רַבָּה כֹּא ה) קֶרֶב לֹא נֹאמַר אֶלָּא הַקְּרִיב, שֶׁהַקְּרִיב לֵבָן וְכו'.

וְעַל דֶּרֶךְ הַפֶּשֶׁט יֹאמַר, שֶׁעַל יְדֵי חֲכַמַת טוֹמֵאֲתוֹ בּוֹ, עָשָׂה שֶׁהָשֵׁר שָׁלוּ לֹא מִן הַשָּׁמַיִם יִלְחָם עִם שְׂרִינוּ בּוֹ, כִּי אִם הַקְּרִיבוּ לְיִשְׂרָאֵל לְהִלָּחֵם גַּם לְמַטָּה עִם יִשְׂרָאֵל, שֶׁעַל יְדֵי כֵן כֹּאשֶׁר וַיִּשְׁאֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵינֵיהֶם (שְׁמוֹת שֵׁם), רָאוּ אֶת הָשֵׁר נוֹסַע מִמִּקְוָמוֹ וּמִתְקַרֵּב אֲלֵיהֶם. אֲזַ וַיִּצְעֲקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵל ה' (שֵׁם) וַיַּעֲנֵם עַל יְדֵי מֹשֶׁה לֵּאמֹר (שֵׁם יג) אֵל תִּירָאוּ וְכו'. וְזֶה יֹאמַר, כִּי אַחֵר שֶׁצִּמְתּוֹ בְּמִצְרַיִם הַנִּקְרָא בּוֹר חִי, יְדוּ אֲבָן בִּי הוּא הָשֵׁר לְכַתּוּתִנִּי, שֶׁהַקְּרִיבוּ אִמְרָם (שֵׁם יג) אֵל תִּירָאוּ וְכו'. וְזֶה יֹאמַר, כִּי אַחֵר שֶׁצִּמְתּוֹ בְּמִצְרַיִם הַנִּקְרָא בּוֹר חִי, יְדוּ אֲבָן בִּי הוּא הָשֵׁר לְכַתּוּתִנִּי, שֶׁהַקְּרִיבוּ וְהִשְׁלִיכוּ עָלַי.

ונתחברה לי צרה אחרת סמוכה, (והיה) [והיא] כי נכנסתי בים עד **(נד) שצפו מים על ראשי**, אז **אמרתי נגזרתי**. אז **(נה) קראתי שמך** כמו שאמרו ז"ל (סוטה לז א), שצעק נחשון בן עמינדב ואמר **הושיעני אלוהים כי באו מים עד נפש**. (תהלים סט ב). והיה **מבור תחתיות**, כי גם שמצרים נקראת בור הוא בור תחתית אחת, אך בים היו שני תחתיות:

תחת שעבוד מצרים,

ותחת מצולות הים.

והענין כי השר היה רוצה לעמוד בדין כי היינו עובדי עבודה זרה. ואז מיד מבלי אבכה, **(נו) קולי שמעת** עם היותי בלתי כדאי. ועתה כהיום, **אל תעלם אזנך לרוחתי לשועתי**, שלא יהיה בלבד העדר ההעלם ועל דמעותי, וזהו **לשועתי**. ולא שתוציאני מיד מהגלות כי זמן קצבת, רק **לרוחתי** שתרויח לי, ויהיה **לשועתי** ולא מדמעותי.

או **יאמר** ענין **תאות לבו נתת לו** (תהלים כא ג), הוא משל לשני אהובי מלך שהלך כל אחד לבקש שאלה מאתו. ובהחל האחד לדבר, אמר המלך ידעתי את שאלתך, כלך מדברותיך כי אעשה רצונך. ואת השני, עם שידע גם כן שאלתו ובהחילו הסכים לעשותו, עם כל זה לא נמנע משמוע את כל דברי שאלתו עד תומו. והנה אין ספק כי אהבת השני גדלה על אהבת הראשון, כי בהשתעשע לשמוע דבריו ולא השתיקו כאשר את הראשון.

והוא מאמרנו גם כן על פסוק **אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי** (תהלים סו כ), ועל פסוק **טרם יקראו ואני אענה** (ישעיהו סה כד), שעם שאענה ואסכים לעשותו לא אמנע מלשמוע, כי אם עוד הם מדברים אחר שאענה ואני אשמע.

ועל דרך זה יאמר פה **אל תעלם אזנך כו'**, לומר אחר **שקולי שמעת אל תעלם אזנך**. ופירש מה שאמר קולי שמעת הוא **לרוחתי** ששמעת להרויח לי שהוא שהסכמת הרווחתי לעשותה. ומה שאמרתי **אל תעלם אזנך** הוא **לשועתי**, כי אחר ששמעת והרווחת לי לא תמוש משמוע את דברי **שועתי**.

ונחזור אל הדרך שהיינו בו, כי בגלות מצרים מבלי נבכה **שמעת קולי**, גם עתה **אל תעלם וכו'**. ועוד הוספת להיטיב לי אז, כי עם היות שאז הקרבת ביום אקראך בצעקי אליך בראותי את מצרים נוסע אחרי, וצעקתי אל ה', אז קרבת ואמרתי **אל תירא** כמה דאת אמר (שמות יד יג) **אל תיראו התיצבו וראו וכו'**.

ועם היות נפשי מלוכלכת בטיט עונות, כמאמרם ז"ל **ילקוט שמעוני** רמז רמא שהיה השר של מצרים אומר שיהיה מיכאל מורשה בעד ישראל ויעמדו לדין, ולא הייתה תקומה עד שהוא יתברך בעצמו נעשה בעל דין וירב עמו בטענות כבמדרש. וזהו **(נח) רבת ה' ריבי נפשי** הנוגעים אל הנפש ואחר כך **גאלת חיי**. שהייתי לפי הדין חייבת כמאמרם ז"ל על **ויסע מלאך האלוהים וכו'** (שמות יד יט).

וכל הטוב ההוא עשית אז עמי, עם **(נט) שראיתה ה' עותתי** שהייתי בלתי כשרה, גם עתה **שפטה משפטי** עם אויבי. כי הנה גם שאני אשמתי והייתי ראויה אל הצרה, הלא **(ס) ראיתה ה' נקמתם** שלא על עוברי רצונך הכוני רק דרך נקמה, וזה אומרו **כל נקמתם כל מחשבותם לי** בשבילי להצר לי, ולא לך ליפרע מעוברי רצונך.

זה הוא בפועל הנקמה, אך בחרפותם **(סא) שמעת חרפתם כל מחשבותם** אינם לי רק תם לי בשבילי להצר לי, ולא לך ליפרע מעוברי רצונך. זה הוא בפועל הנקמה, אך בחרפותם **שמעת חרפתם כל מחשבותם** אינם לי רק **עלי**, כלומר למעלה ממני שהוא על אלוהי, כי לחרפך יכווננו, וזה אומרו פה עלי ובפסוק הקודם אמר לי.

או **יאמר ראית ה' עותתי וכו'**, ואמר **עותתי** על העוות שעשו אויבי לי. ואמר, הנה במצרים היית עד ודיין ובעל דין, כי **רבת ה' ריבי נפשי**, והוא דרכו יתברך שהוא העד הוא הדיין הוא הבעל דין (אבות ד כב), אך עתה איני מבקש תהיה בעל דין רק עד ודיין, כי היותך בעל דין איני צריך לאומרו, כי מוכרח הוא כאשר אדבר. והוא כי הנה **ראיתה ה' עותתי** ואתה עד ראה, תהיה גם כן דיין **ושפטה משפטי**, שפוט המשפט הנעשה לי על ידי אויבי.

וטרם אענה אני מגיד טעם אל היות מוכרח תהיה אתה העד, וזה משני טעמים: **אחד** כי **ראיתה כל נקמתם** מה שלא ראה את הכל זולתך, **שנית** כי **כל מחשבותם לי** ואין זולתך יודע מחשבות לב, והם נידונים גם על המחשבה כי מחשבת הגויים רעה אתה מצרפה למעשה. והיא כי תעלה עליהם כי כלה עשו ח"ו בישראל, כי הלא זולת נקמתם באשר הרגו, עתה **כל מחשבותם לי** גחלת הנשארה לכבותה, באופן שבהצטרפות מחשבה ומעשה כאילו עשה כלה ח"ו.

ומה שאין צריך לומר שתהיה בעל דין, הוא כי הנה מאלו אתה הוא הבעל דין, כי הנה **(סא) שמעת חרפתם, כל מחשבותם** אינם לי בחרפה אשר חרפוני, רק **עלי**, הוא על השכינה שעלי. נמצא כי בשותפות חטאו לך ולנו, ואם כן שותף נעשה בעל דין גם על חלק שותפו מתוך שדן על חלקו.

(סב) שפתי קמי וכו'. אמר הנה אלה חטאו בדבור ובמחשבה זולת הנקמה הנזכרת שעשו בפועל, כי הנה שפתי קמי **והגיונם** שהוא דבור והגיון לבם שהיא המחשבה, **עלי כל היום**.

גם שמחים לאיד, כי **(סג) שבתם וקימתם הביטה אני מנגינתם**, כי זמירות היו להם צרותי שמשותעשים בצרתי וברעתי, וידוע ענין **בנפול אויבך אל תשמח וכו'.**

והנה **המעשה ודבור ומחשבה**, די לי שתתן להם **(סד) גמול ה' כמעשה ידיהם** בלבד, גם שלא תתן להם כדבורם ומחשבותם. אך בזאת שיהיה להם, כלומר ולא תניח הגמול לדור אחר כי אם להם **כמעשה ידיהם** אשר עשו הם.

והנה דרך אדונים שיש להם עבדים שהם מנגינתם ושעשועם במשכבות מבטחם, לחוס עליהם ולהטיב להם. אך **ראה ה' כי שפתי קמי בדבורם והגיונם** בלבם הוא **עלי כל היום**, להיותם עלי כל היום להשתרר ולהצר, עם היות **ששבתם** וישובם בבתי משושם **וקימתם** במעלותם **אני מנגינתם** וזמרם, כי ישמחו ברעתי ושחוק להם אהיה להשתעשע בי.

והנה ידוע כי **מחשבה רעה מצרפה למעשה**, מה שאין כן בישראל, וזה אומרו למעלה (פסוק נט) **ראית ה' עותתי** שהוא **במעשה** בלבד, ועל פי זה **שפטה משפטי**. אמר עתה במ"ה איני מבקש תדינם על המחשבה עם שלהם היא **כמעשה**, רק **תשיב להם גמול**, ואבקש ממך ה' יהיה **כמעשה ידיהם** בלבד ולא כמחשבה.

כי אם **(סה) תתן להם מגינת לב** על מחשבת לבם, הנה **תאלתך להם** אשר אליהם באמרך (דברים לז) **ונתן ה' אלוהיך את כל האלות האלה על אויבך ועל שונאיך אשר רדפוך**. הנה אותה האלה שלהם.

(סו) תרדוף באף ותשמידם מעתה **מתחת שמי ה'** ויכלו מיד, וזה אי אפשר עד כלות שעבוד מלכויות.

או שיעור הכתובים על דרך זה. תתן **להם גמול המעשה** אך לא המחשבה, אך גם שלא תשיב גמול על המחשבה, לפחות **תן להם מגינת לב**, שידאגו בלבותם על **תאלתך** העתידה להם, אשר היא כי **תרדוף באף וכו'.** ומדאגה מדבר זה יקל מעלינו מהיות שפתותם **והגיונם עלי כל היום**, ולא אהיה **מנגינתם**.

פרק ד

א איכה יועם זהב ישנא הכתם הטוב תשתפכנה אבני-קדש בראש כל-חוצות :
 ב בני ציון היקרים המסלאים בפז איכה נחשבו לנבל-חרש מעשה ידי יוצר :
 ג גם- (תנין) [תנים] חלצו שד היניקו גוריהן בת-עמי לאקזר (כן ענים) [כיענים] במדבר :
 ד דבק לשון יונק אל-חכו בצמא עוללים שאלו לחם פרש אין להם :
 ה האכלים למעדנים נשמו בחוצות האמנים עלי תולע חבקו אשפתות :
 ו ויגדל עון בת-עמי מחטאת סדם ההפוכה כמו-רגע ולא-חלו בה ידיים :
 ז זכו נזיריה משלג צחו מחלב אדמו עצם מפנינים ספיר גזרתם :
 ח חשך משחור תאגרם לא נכרו בחוצות צפד עורם על-עצמם יבש היה כעץ :
 ט טובים היו חללי-חרב מחללי רעב שהם יזבו מדקרים מתנובות שדי :
 י ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו בשבר בת-עמי :
 יא כלה יהנה את-חמתו שפך חרון אפו ויצת-אש בציון ותאכל יסדתיה :
 יב לא האמינו מלכי-ארץ (וכל) [כל] ישרי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלם :
 יג מחטאת נביאיה עונת כהניה השפכים בקרבה דם צדיקים :
 יד נעו עורים בחוצות נגאלו בדם בלא יוכלו יגעו בלבשיהם :
 טו סורו טמא קראו למו סורו סורו אל-תגעו כי נצו גם-נעו אמרו בגוים לא יוספו לגור :
 טז פני יהנה חלקם לא יוסיף להביטם פני כהנים לא נשאו (זקנים) [וזקנים] לא חננו :
 יז (עודינה) [עודינו] תכלינה עינינו אל-עזרתנו הכל בצפיתנו צפינו אל-גוי לא יושיע :
 יח צדו צעדינו מלכת ברחבתינו קרב קצינו מלאו ימינו כי-בא קצנו :
 יט קלים היו רדפינו מנשרי שמים על-ההרים דלקנו במדבר ארבו לנו :
 כ רוח אפינו משיח יהנה נלכד בשחיתותם אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים :
 כא שישי ושמחי בת-אדום (יושבתי) [יושבת] בארץ עוז גם-עליך תעבר-כוס תשכרי ותתערי :
 כב תם-עונך בת-ציון לא יוסיף להגלותך פקד עונך בת-אדום גלה על-חטאתיך:

(א - ב) איכה וכו'. למה שגדול כבוד עם בני ישראל לפניו יתברך מכל מחמדי העולם, כי בהם בחר כמפורסם, על כן בהראותו כביכול מרירות דאגתו הגדול ורב על אבדם מחמדי עולמו בעת רעת חורבן ביתו, דבר ויקרא לבכי ולמספד עשר ידות על בני עמו מעל כל יתר רעות רבות וצרות. כי על כן חשב מחשבות להשחית חומת בת ציון ולהצית אש בבית אשר נקרא עליו שמו, לבלתי התם וכבות גחלת ישראל לבל האביד שריד חלילה, כי רבו מאוד רחמי האב הרחמן על בניו כי אהבת עולם אהבם, ועד ממהר פתחי פיו יתברך בקינה הזאת.

הלא הוא כי הנה כאן נמצאו וכאן היו בעולם השפל הלז שני מיני עושר:

האחד גשמי, הוא **כתם זהב** ודומיהם.

שני, עושר **רוחני** אשר היה בבית אשר חמד אלוהים לשבתו, הוא **בית עולמים**.

וכלם לקו בזמן החורבן עם ישראל עמו. ועל מעמד שלשתן אמר אלוהים ברוח הקדש הקינה הזאת, ממנה עשה עיקר הוראת דאגתו. כי החל מעט בעושר ירושלים ובמקדש, ועזב אותם ודאג לנו, כי על צרותינו האריך הרחיב. והוא באומרו **(א) איכה יועם זהב ישנא הכתם הטוב שהוא העושר, ועל המקדש כאומרו תשתפכנה אבני קדש וכו'**, ועל כולנה נשא קינה דרך קצרה בפסוק אחד. ועל **(ב) בני ציון היקרים**, ובהם האריך. כי מזה עשה עיקר, והראשונים איידי דזוטרן מילייהו אקדמינהו.

ולא זו בלבד, אלא שעל **הכתם** ועל **הזהב** ועל **אבני קדש** נשא קינה אחת על מעמד שלשתן, ועל **בני ציון** לבדם נשא קינה בפני עצמה. והוא כמאמרם ז"ל **(בראשית רבה יט ט)** כל מקום שנאמר **איכה** לשון קינה. ובזה יאמר **איכה יועם וכו'**, לומר איכה וקינה אחת אני נושא על מה שיועם **זהב וישנא הכתם הטוב ושתשתפכנה אבני קדש וכו'**, אך על **בני ציון היקרים קינה ואיכה** אשא עליהם לבדם, וזהו **איכה נחשבו לנבלי חרש וכו'**.

(א) ולענין התכת תיבות המקרא, אפשר הוכח יוכיח את בני עמנו בל ישתו מעייני לבם ועינם אל חמדת **כתם זהב**, אחרי אשר נפלה עטרת ראשינו ויחרב בית מקדשנו. והוא כמאמרם ז"ל **בבראשית רבה (טז ב)**, על פסוק **וזהב הארץ ההיא טוב** (בראשית ב יב), לא נברא זהב אלא לבנין בית המקדש. נאמר כאן **טוב**, ונאמר להלן (דברים ג כה) **ההר הטוב הזה והלבנון**. ובזה יאמר ויצדק אומרו לשון **יועם** ולא אמר הועם, לומר **איכה** ראוי **יועם** ויתאבל **הזהב**, **וישנא הכתם הטוב**, אחר שמה שנקרא **טוב** הוא **בית המקדש** אשר בשבילו נברא, **תשתפכנה** אבניו **בראש כל חוצות**.

או יאמר אוי ואבוי על **(ב) בני ציון היקרים**, כי הלא ירדו פלאים בשלילת הדרגה. כי הנה לכל הדברים החשובים על פי הדרגתם היא הפסדן, ואלה אשר יקרותן עלה על כולם נפלאותה מפלתם. והוא כי הלא **איכה יועם זהב**, אך **הכתם הטוב** מזהב לפי חשיבותו נתמעט הפסדו כי **ישנא** בלבד ולא יועם בעצם כזהב, והאבנים הבלתי חשובות כזהב **תשתפכנה** בלבד. אך **(ב) בני ציון היקרים** מכולם, **המסולאים בפז** הגדול מזהב וכתם, הלוואי יועמו או ישתנו או יתפזרו **כאבני קדש**, כי אם שנפלו עד החשב **לנבלי חרש**.

וענין ההגזמה הוא, כי הנה הפז הוא מעלה מעלה מעל ערך השבעה זהבים אשר מנו רבותינו ז"ל (יומא מד ב), כי זה בהיר הוא מאד ולא נמנה למיעוטו, כמו שאמרו ז"ל (גיטין נח ב) כי לכל העולם לא ירד רק משקל קטן. כי אין זה זהב מופז (המובא ביומא מד ב), כי פז לחוד ומופז לחוד, כי פז לבהיקותו אין חקר.

והנה לפי זה היה הדעת נותן כי לו יצויר איש האדמה היפה מראה שבאנשים, ילבישוהו פז הלא יראה כעור בערך בהיקת הפז אשר לבש. אמר כי **בני ציון** כל כך היו מבהיקים כי היו עודפים על הפז. וזהו **המסולאים בפז**, שאין צריך לומר שלא יראו כעורים וירדו משבח יופיין, כי אם אדרבה הם מסולאים ומתעלים בהיותם בפז (גיטין נח ב), ועתה **איכה נחשבו**, איכה הייתה מפלתם עד שנחשבו לנבלי חרש.

ומי יתן ויחשבו לנבלי חרש שלימים, כי אם לנשבר שאין לו תקנה, כאילו היו שברי זכוכית ודומיהם, וזהו **מעשה ידי יוצר**. והוא כי הנבל או יתר כלי חרש, בהיותו שלם שני דברים ימצאו בו:

אחד כותלי הכלי והם **מעשה ידי היוצר**,

שנית התוך ההוא בית הקבול אשר לו.

אמנם בהשתברו אין לחרשים זולתי **מעשי ידי היוצר**, כי התוך אשר לא עשה היוצר רק נמצא עשוי מאליו איננו. באופן שזולת שפלות הידמותם אל כלי חרש מחרשי אדמה, גם עוד גדלה מפלתם להדמות אל הנשבר אשר לא יצלח לכל ולא אל השלם.

או על דרך זה, הקינה הראויה לומר אל **הזהב** הוא **שיועם** אך עודנו זהב שמו, וכן **הכתם ישנא** אך עדיין **כתם הטוב** שמו, וכן **תשתפכנה אבני הקדש** ועודם אבני קדש יקראו, כי לא נשתנו רק מראיתן אך לא איכותן להשתנות שמותם. אך **בני ציון היקרים המסולאים בפז**, לא בלבד נשתנו מראיתן כי אם גם שמותם על הפסד איכותם, ותחת היותם מסולאים בפז **נחשבו לנבלי חרש** ולא דרך הדמות בלבד.

עוד יתכן, בשום לב אל אומרו **יועם** וכן **ישנא ותשתפכנה** לשון עתיד, ו**נחשבו** לשון עבר. לומר חבל על האנשים מבזהב ו**כתם ואבני קדש**, כי הלא **הזהב וכתם ואבנים** לא הועמו מיד בעת החורבן רק בהמשך זמן החורבן, וכן **הכתם ישנא**, וכן **אבני קדש תשתפכנה** מעט מעט ממקומן עד יהיו בראש כל חוצות, אך **בני ציון היקרים** לא הוצרכו אל המשך זמן וליפסד ולגרוע איכותם, כי אם מיד **נחשבו לנבלי חרש וכו'.**

(ג-ד) גם תנין חלצו וכו'. אמרו רבותינו ז"ל כי התנינים היו מגלים שדי הנשים ומניקות גוריהן מחלבן. ובזה יאמר, הלא זו רעה כפולה, כי מי יתן והיה צמאונם אשר ימותו בהם יונקי שדים להיות לאמותם שדים צומקות, אך הנה היה להם חלב, ואין צריך לומר שיניקו ילידי נכרים ולא את בניהם, כי אם **גם תנין חלצו שד הניקו גוריהן.** ובת עמי המניקת, לאכזר האויב צועקת ושיענה מהם כצעקת יענים במדבר, באופן **(ד) שדבק לשון יונק אל חכו בצמא,** כי אמותם תחיינה בחלב דדיהן את התנינים הארסיים, ופרי בטנם ימותו בצמא עד דבק לשונו אל חכו.

או על דרך זה, כי על מה שגורי התנין ינקו מדדי המינקת נשאר מהארסיות בעוקצי השדים. וכבוא היונק לינק אחרי כן, מאש הארסיות ההוא, תיבש לשונו וחכו עד ידבקו זה בזה בצמא לכבות אש הארס עד ימות.

ושמא תאמר, הלא זה היה ליונק אשר לא ידע לשאול אוכל לנפשו ומים לכבות אש צימאנו, ומבלי משים לנצח יאבד, אך הגדול ממנו היודע לשאול, הלא יטעימוהו ויחיה, כי גם שוביהם ירחמום למען יעבדום כרחם אדון על עבדו. לזה אמר הנה **עוללים שאלו לחם** ולא שווה למו, כי פורש אין להם. שאף כי לשוביהם לחם ודרכם להאכיל לעבדיהם, עבדי ישראל שאני, כי פורש אין להם כלומר כי אם לזולתם.

ושמא תאמר, הלא זה קרה לקטנים הצריכים לזולתם יאכילום, אך לא קרה כך לגדולים היכולים לבקש די מחסורם, אמר כי אדרבה רעתם רבה כי הלא לאלה תחלק נחלה וכאב אנוש מהראשונים, כי הלא גם העשירים **(ה) האוכלים למעדנים** הבלתי אוכלים לשובע נפשם וגופם, רק למעדנים לרוב עינוגם, עתה נשמו בחוצות בלי שיוכלו לסבול חרפת רעב עד הגיעם אל ביתם למות על מיטתם. וזהו אומרו **למעדנים** בלמ"ד, שמתחילה היו אוכלים בשביל מעדנים.

והאמונים עלי תולע וכו', לא אמר בתולע. והוא כי יש שלש הדרגות:

אחד שילבשו **תולע** בחגים ובמועדים.

ויש אמונים בה ללובשה תמיד,

אך הוא שמעלהו עליו שלובשו. אך למעלה מזה, אותם שהמצעות שמציעין תחתיהם לישב ולדרוך הוא מצעות תולע, כמחצלאות בבתי זולתם. וגם באלה יש עושה כן תמיד, ויש בחגים ושמחות וגיל. אמר כי אלה היו אמונים שהוא בהתמדה, ולא בלבד העלות התולע על עצמם שהוא מלבוש, כי אם **עלי תולע** שהם עליו, שהיו מצעותיהם של תולע לדרוך בהם, ועתה **חבקי אשפתות** שיפרשו ידיהם לחפש גרעיני חטה ושעורה, והמה שטוחים באשפה כמחבקים אותה, וכן בכל אשפה באופן ש**חבקי אשפתות**.

(ו) ויגדל עון וכו'. ידבר המקון כאילו מדבר בעד ישראל, ומתלונן איך בשני דברים גדלה רעתם מרעת סדום.

ראשית, שלא הרגישו צער מתחולל ימים רבים, רק נהפכה כמו רגע.

שנית, כי לא חלו בה ידי אויב.

מה שאין כן אנו בני ישראל, שמתנו ברעב שהיו גוססין ימים רבים, ומי יתן ומתנו כרגע. וגם שם ולא חלו בה ידיים, ופה גם במתים ברעב היה במ משלוח ידיים כאשר יבוא.

ואמר עון בישראל וחטאת בסדום, לומר כי גם שמזידין היו אנשי סדום, למה שלא נגה עליהם אור השם יתברך ותורתו אשמתם קל מאשמת ישראל, ואשר יחשב לעוון בישראל יהיה בגדר חטאת לסדום. וזהו **ויגדל עון** מי שהיה **בת עמי** למה שהיא **בת עמי**, **מחטאת סדום** למה שהיא סדום, ועל כן הייתה שם הפוכה כמו רגע ולא חלו בה ידיים.

עם כל זה אבינו הרחמן את בנו בכורו ישראל, גם בהעוותם לא היה מהראוי יעשה בנו שפטים גדולים מבסדום. כי הלא ראה נא מה ארכו בצערם, כי לו היו חלושי המזג ביום או יומיים ימותו ברעב ולא יהיו כגוססין ימים רבים, אך **(ז) זכו מזירה משלג צחו מחלב** והתמידו ברעב עד השתנותם לשחרות.

ושמא תאמר אולי חלושים היו ובקלות ישתנו, לזה אמר **ספיר גזרתם**. והוא מה שספרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה ד י**) מאבן סנפרינון שיושם בסדן ויכו בה בקורנס, ותכנס בסדן לעוצם חוזק קושי הספיר מהברזל. והנה אלו **ספיר גזרתם**, באופן שלא במהרה יתעלפו ברעב אם לא בהתמדה רבה. ועם כל זה התמידו עד **(ח) חשך משחור תוארם** תחת היותם כשלג וחלב ופנינים, **ולא נכרו בחוצות**, מקום אור שאין מעכב האור מלהאיר שם. וגם **צפד עורם על עצמם**, עם היות שיבש היה כעץ והיובש קשה לידבק בלי לחלוחית מה. **או** שכל כך נדבק בעצם, עד היעשותו כעצם אחד בממשותו, שלא יורגש התנועות בעור על העצם כלל.

ומה שאמרתי **שבסדום לא חלו ידיים** ובמזי רעב חלו ידיים, אל יקשה עליך איך חלו ידיים ברעבים והלא מאליהם ימותו, לזה אמר **(ט) טובים היו חללי חרב וכו'**, לומר אין צריך לומר שגם הם חללים, כי אם **שטובים** היו **חללי חרב** מהן. ולא תאמר הלא אם הגיעו לגדר שצפד עורם על עצמם, הלא יבחרו מות מחיים ולא ירגישו צער הריגה, ואדרבה יחזיקו טובה להורגם. לזה אמר שהם **יזובו מדוקרים מתנובות שדי**, שבהכביד הרעב היו יוצאים ומתפשטים בשדות לאכול מתנובותם עד יקנו לחות בעצמם, ואז יחרצו בעלי השדות וידקרום,

ואז **יזובו מדוקרים**. ואם תתמה, אם היו יבשים כעץ מהיכן יהיה זב לחלוחית מהן, לזה אמר **מתנבות שדי** שהיו אוכלין, באופן שאחר הרגיש כל אורך הצער עד **חשך משחור וכו' וצפד כו'**, היו מרגישים צער ההריגה על ידי **תנבות שדי** המקנים בה לחלוחית, והיו בנושא אחד שני הפכי סדום.

או יאמר **טובים היו חללי חרב וכו'**, שהרעב היה מפילים חללים חללים. כי הלא הם החללי חרב **יזובו מדוקרים**, היה יוצא זב לחלוחית מהם **מתנבות שדי** שאכלו, מה שאין כן חללי רעב, שלא נהנו אפילו למות שבעים.

(י) **ידי נשים וכו'**. משיב הנביא בעדו יתברך ואומר, הלא הלינותם עליו כי הגדיל רעתכם על רעת סדום ולא ריחם עליכם, וזה שיעור הכתובים, הביטו וראו חמלת ה' וחיבתו אל בנו בכורו ישראל, גם בעת עברם רצונו ויכעיסוהו. כי הלא גדלה רחמנותו מרחמנות אם על ילדיה אשר הרה וילדה, כי הלא **ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן וכו'** עם שילדיהן לא עברו רצון אימותם, ועם כל זה היו לברות למו. ואלוהינו מרחם, עם שהכעיסו אותו בפסיליהם, בקש להטיל כעסו הראוי לבוא עליהם והטילו על ציון הר קדשו, למען תת להם שארית בארץ. כי הלא **כלה ה' חמתו שפך חרון אפו במה שויצת אש בציון וכו'**.

ולהתכת הכתובים, נאמר **ידי נשים וכו'**, כי הנה מהראוי היה תרך עינם מלבשלם על ידי עצמם, או אחר בשולם אותם ירך לבבם מלאוכלם. אמר כי הנה **בשלו ילדיהן** ואחרי כן **היו לברות**. ולא תאמר אחרי שבוע רעב[ת]נותן פעם אחת לא ישנו פעם שנית, רק יקברו הנוותר. אך לא כן עשו, רק **היו לברות** שיאכלו ויצניעו לפעם אחרת שיעשו אכילות רבות. ולא יעצרו כח להחליף זו עם זו, לומר אכלי את שלי ואוכל את שלך מפני עגמת נפש, רק הם בעצמן יאכלו בשר בניהן, וזהו אומרו **למו**.

או יכוון, מאמר הכתוב (דברים כח נד - נה) **האיש הרך בך והענוג מאד תרע עינו וכו' מתת לאחד מהם מבשר בניו אשר יאכל**. וזה יאמר היו **לברות למו** ולא לאחד מבניו הנוותרים. והיה זה **בשבר בת עמי** טרם באו האויבים, רק בהיות השבר מהן ובהן.

(יא) **כלה ה' וכו'**. אחרי אומרו את כל הרעות הגדולות אשר באו על בני ציון היקרים הקטנים עם הגדולים, אשר עליהם יחרד כל לב ויתר ממקומו, הלא ידו הדווים ותרדנה עיניהם דמעה, ויאמרו במר נפשם איה חסדי אב הרחמן על בנו בכורו ישראל אשר אהב. על כן אמר אלוהים ברוח קדשו, דעו איפה כי לולא חסדי ה' כי לא תמו לא היה שריד ופליט מישראל ח"ו. כי הלא

שנים מחמישה חרשי משחית אשר התעתדו לפקוד עונות ישראל עליהם, הלא המה חמה וחרון אף.

אמר הוא יתברך הביטו וראו עד היכן גודל עוצם אשמותיכם הגיע, כי אילו הניח יתברך את החימה שתכלה בהם היו עדי אובד, אך **כלה ה' חמתו** אשר החלה בם **בציון**, ואת **חרון אפו** אפילו לא הניחו להחיל בישראל, כי אם **שפך חרון אפו** כלו **ויצת אש בציון**. ואם כן אמור מעתה, אם התחלת החימה בלבד הספיקה לכל הרעה הכתובה בכתובים הנאמרים באמת, מה היה אם הייתה החימה גומרת בם, או החרון אף אם היה אפילו מתחיל בם. אך אין זה כי אם שרבו, כמו רבו רחמיו עד אין קץ, כי על כן אתם בני ישראל לא כליתם.

והראיה על גודל חרון אף שהיה על ישראל, כי לא הספיק אכול שרוף וכלה כל הבניינים אשר על הארץ, כי אם גם היסודות שמתחת לארץ. כי אין זה כי אם שלמען השלם והתיך כל כח הרוגז אשר היה מתוח על העם הוצרך כלות גם היסודות כולם, למען נכיר ונודה לה' על אשר השאיר לנו שריד.

או **יאמר כלה ה' חמתו** וגם **שפך חרון אפו**, וכל כך גדלה קדושת ציון שאש חמתו וחרון אפו לא היו יכולין לשלוט בה לולא בערה בה אש ה'. וזהו **כלה חמתו שפך חרון אפו** ולא שלט אשם, כי אם **שויצת ה'** הנזכר **אש בציון**. וזהו שלא נאמר והוצת אש בציון, כי אם **ויצת** שהוא ה' באש הציתה. והראיה כי אש ה' הייתה, כי הלא **ותאכל יסודותיה**, כי אש זולתו לא הייתה שולטת עד אכול יסודותיה.

עוד אפשר באומרו ויצת אש, ענין מאמרם ז"ל כי אש ה' לא בא כאשר יצא מלמעלה, כי הלכה לכרוב, ומכרוב לכרוב, ושהתה ביד המלאך עד שנצטננה והיו הגחלים עוממות, ואחר כך הבעיר בם את **ציון**. וזה יתכן יאמר פה **ויצת אש** שהאש לא הייתה בוערת כי עוממות היו גחליה אלא שהציתם למשול בציון, כי בהיותם בציון הציתם. וזה אפשר גם הוא מאמר הכתוב (לעיל א יג) **שלח אש בעצמותי**, כי שלחה על ידי שליח, שהוא למען תצטנן, ואחר כך שהיו כבר גחליה עוממות חזר והשליטה, וזהו **וירדנה** (שם). וגם זה אפשר ענין פסוק **ושלחתי אש ביהודה ואכלה ארמנות ירושלים** (עמוס ב ה), כי שלחה תחילה על ידי שליח למען תצטנן ביני וביני, ועם כל זה אחר שלוחיה השליטה כי **ואכלה כו'.**

וסמך ואמר **(יב) לא כו'**, לומר והראיה כי ה' הוא שהצית **אש בציון**, שאם לא כן מי הגוי אשר יערב אל לבו לבוא בשערי ירושלים, אך עתה בראות כי ממרום שלח אש ה' ערבו אל לבם. ומה גם לרבותינו ז"ל **בפסיקתא** (כז ו), כי בא מלאך וישם רגל אחת על צד אחד מהחומה,

ורגל אחת על צדה השני ויהרוס בה, והרים קולו ואמר בואו על הכרם אשר בעלה איננו וכו'. ומיד ירדו לעיניהם ארבעה מלאכים בארבעה לפידי אש, והציתו בארבע פינות ההיכל.

לא האמינו וכו'. הנה אמרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה** ד טו) שאחר שעשה נבוזראדן שלש שנים ומחצה ולא יכול ליכנס רצה לחזור לארצו. ויתן ה' בלבו למדוד החומה, וחזר ומדד ביום השני ומצא פחות טפחיים ומחצה, וכן בכל יום ויום עד שנבלעה כלה, הדא הוא דכתיב: **לא האמינו כו'.** ויהיה דעת בעל המאמר, כדעת המתרגם (כאן) כי **צר ואויב** הם **נבוכדנצר ונבוזראדן**.

והנה ראוי לשים לב אל דקדוק השיעור ההוא טפחיים ומחצה בכל יום. ואפשר, יהיה על כי עברו על עשרת הדברות כנודע מדברי רבותינו ז"ל (**איכה רבה** א א), ועל כן אפשר שהיה השיעור ההוא שהם עשר אצבעות, שעשרת הדברים הם כנגד עשרה מאמרות הנקראים אצבעות בדברי רבותינו ז"ל. וכמאמר רבי מאיר (**בראשית רבה** ד ד) לההוא כותי על המים העליונים התלויים במאמר, ומה אם אצבעך מעמיד המים, אצבעו של הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה, הרי קרא למאמר אצבע.

ועל דרך הפשט, יאמר בשום לב אל אומרו **בשערי ירושלם** כי **הצר** או **אויב** באחד השערים נכנס, והראוי יאמר בשער ירושלים או בירושלים.

אמנם הנה כתוב אצלנו על פסוק **עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלם** (תהלים קכב ב), כי ירושלם של מטה מכוונת כנגד ירושלם של מעלה (**תנחומא** פקודי א) ובכן הנכנס בשער ירושלם של מטה, בשני שערים הוא נכנס, באחד בשל מעלה ובשל מטה כמפורש אצלנו במקומו. כי כל כך שפע של מעלה בשל מטה שהוא כאילו של מעלה הוא למטה. כי על כן היו בעזרה עומדים צפופים ומשתחוים רווחים (אבות ה ה), כי איזה הדרך מקום שיעור שתי כפות רגליו, יחזיק אדם שטוח כל גופו בו בפשיטות ידיים ורגלים. אם לא שמקום הרוחני של מעלה, אשר הוא כנגד המקום שהם בו למטה, הוא כאילו הוא למעלה, ועל כן אינו מן התימה יחזיק אפילו יותר מזה, הרוחניות משולל מקום וגבול כנודע.

כלל הדברים, כי קדושת שער ירושלים התחתונה גדולה, עד שחשב העומד בשער ירושלם למטה כעומד בשער ירושלם של מעלה, כנכנס ועומד בשני שערים כאחת. ועל כן לא יעלה על לב, בלתי מסכלי האמת, כי לא יעצר כח **צר ואויב לבא** אל מקום קדוש כזה, על כן **לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב** במקום שהוא שני שערים כאחד לרוב קדושתו, ששער של מעלה הוא כנמצא בו, באופן שבבואו לא יבצר מבא בשני שערים כאחד, גם כי אחד הוא השער אשר בא בו.

אך אין זה כי אם **(יג) מחטאת נביאיה וכו'**, שמלאו את ירושלם דם נקי וטמאה, ונסתלקה הקדושה העליונה, ונמצא **צר ואויב** בא בשער אחד בלבדה, כי העליונה איננה שם.

וביאור הכתוב **מחטאת נביאיה** בשום לב אל חסרון הוא", שלא אמר ועונות כהניה, אך יאמר **מחטאת נביאיה** הם נביאי השקר המתעים בכזביהם, אומרים **שלום שלום ואין שלום** (ירמיה ו יד), מבטיחים אותם כי טובה תבוא עליהם בעובדם עבודת אלילים. ונמשך **מחטאת נביאיה עונות כהניה**, הם כהני במות פסיליהם, כי תחזקנה ידיהם בנבואות נביאיה, שאת הצדיקים המנגדים אותם שפכו דמם כמים וטמאו הארץ, וזהו **השופכים בקרבה דם צדיקים**.

ולא עוד, אלא שעבירה גוררת עבירה, שלפני עור היו נותנים מכשול, כי הנה **(יד) נעו עורים בחוצות**. כי בהיות החוצות פנויות, היה להם טביעות בדרכים שהורגלו בהם והיו נמשכים והולכים. אך עתה בשפוך **כהניה דם צדיקים בקרבה**, היו פגרי החללים מכשלות תחת רגליהם, ובהיכשלם היו נעים ונדים בחוצות, שלא היו רואים אם יטו על ימין או על שמאל ללכת לדרכם. ובמקום היותם מדריכים אותם, אדרבה היו מרדפים ומריעים אותם, כי הלא בהיותם נעים בחוצות ממכשלות פגרי החללים לחתור להם דרך ללכת, לא יבצר מהם בהתנועעם אנה ואנה בקרב החללים שיתגאלו בדמם כל מלבושיהם.

ואז מה היו עושים הכהנים הנזכרים, **(טו) סורו טמא קראו למו**, שהיו קוראים **למו** יסורו שהם טמאים מהדם, פן יטמאו את עוברי דרך. כי אומרו **סורו**, הוא כמו **סורו נא מעל אהלי האנשים** (במדבר טז כט), שהוא סורו עצמכם. כן היו קוראים **למו** ואומרים, **סורו טמא** שיסורו עצמם פן יטמאו את זולתם. וזה להבעיתם בהיחפזם, כי הלא **עורים** היו, ובאין עיניים ימששו ולא ימצאו דרך, ומה גם לצאת מבין החללים. ולבל יבואו בני אדם לאחוז בידיהם להוציאם מבין החללים ולהדריכם לדרכם, **סורו סורו אל תגעו בעורים** המגואלים בדם, בל תטמאו בהם. וזהו כי תחילה נאמר **למו** ובאומרו **סורו סורו** אינו אומר למי יאמרו. אך הוא, כי **סורו טמא** היו אומרים לעורים עצמם, ואומרו **סורו סורו וכו'** הוא סתם לנמצאים בחוצות, והיה לבל ידריכום. ויתעכבו שם עד יסריחו שם מדם שנטבלו מלבושיהם, וגם שיוסיפו להיות יותר נעים ונדים, וזהו **כי נצו**, שהוא כפירוש **רש"י** (כאן) לשון סרחון. שהוא כי על ידי האמור הסריחו שם. **וגם נעו**, שהוסיפו להיות עוד נעים, וזהו אומרו **גם נעו**, שהוסיפו על מה שנעו בראשונה.

ועתה חל עליו חובת ביאור מה המה חטאת נביאיה, וגם מה טעם היו נותנים הם וכהניה על שפכם דם צדיקים. ובראשון החל ואמר, **אמרו בגוים וכו'** והוא כי חטאת נביאיה היו כי **אמרו**

בגוים לא יוסיפו לגור, שאחר גלות יהויקים וגלות יכניה עוד **לא יוסיפו לגור** בין הגויים. והוא כמפורש בירמיה (כז טז), שהיו אומרים שלא בלבד בני האדם לא יגלו עוד, כי אם גם הכלים שלקחו עם גלות יהויקים ועם גלות יכניה שיחזירו. וזהו **אמרו וכו'** כי מה שאמרו נביאיה היה כי בגוים **לא יוסיפו לגור**.

עוד אמרו התנצלות על **כהניה** ששפכו **דם צדיקים** שנמשך גם עונות אחרים, והוא (טז) **פני ה' חלקם** את האנשים החללים האלה מאצלו. **ולא עוד** אלא שלא תהיה הריגתם כפרתם, כי אם **שלא יוסיף להביטם** באותו עולם, באופן שבדין הרגום. ופירש מה היה עוון הנרצחים **שפני ה' חלקם לא יוסיף להביטם**, הלא הוא כי **פני כהנים לא נשאו**, הם כהניה הנזכרים שלא נשאו פניהם. על כן הכהנים הנזכרים **זקנים לא חננו** כי אם הרגום, הם **דם צדיקים** אשר אמר **השופכים בקרבה דם צדיקים**, שהיו צדיקים וזקנים שקנו חכמה (קידושין לב ב).

(יז) **עודינו כו'**. הלא אמרנו (לעיל טו) **מחטאת נביאיה** אשר **אמרו בגוים לא יוסיפו לגור**, היו מבטיחים לב העם כי לא תבוא עליהם רעה כי אם טובה, שהוא כי על ידי כן רפו ידיהם מלשוב עד ה', וביני וביני נמשך כמדובר שפוך **דם צדיקים** וצרת **העורים**. והלא יאמר איש, האם דעה חסרו העם ששמו לב אליהם, והלא עין בעין היו רואים הצרות דוחקות זו אחר זו, ואין יום שאין קללתו מרובה מחברו, ועדיין לא נחו מגלות יהויקים ויבוא רוגז גלות יהויכין אשר גלו בו כל הצדיקים אלי הארץ והחרש והמסגר, ואיזו טובה ייחלו אחרי זאת, וגם הרעב כבד בארץ.

לזה אמר הנה הרעה הייתה כי המה את **מצרים נתנו יד, ושמן למצרים יובל**, והיה עולה על רוחם לצרף תקוות תשועת מצרים אל נבואת נביאיהם, אומרים בלבם כי תתקיים נבואת הטובה בתקוותם ממצרים, ועל ידי כן רפו ידיהם מן התשובה עד אפס תקווה. כי הגיע מנין **ונושנתם** (דברים ד כה), שהוא קץ הרעה בלא תקומה אם לא יתקנו בינתיים, כאמור במסכת גיטין (פח א) שהגיע זמן **ונושנתם** להתקיים מקרא שכתוב (שם פסוק כט) **העידותי בכם וכו' כי אבוד תאבדון** בגלות צדקיה.

וזה **מאמר המקונן**, הנה **עודנו תכלינה עינינו אל עזרתנו הבל**, שהוא נבואות הטובה מנביאי השקר. ולא שבנו בינתיים עם שלא ראינו סימן טובה היה **בצפיתנו**, שנצטרפה צפיתנו **שצפינו אל גוי לא יושיע** הוא **מצרים**, כי חשבנו תתקיים הנבואה בה ורפינו, (יח) עד צדו צעדינו **מלכת ברחובותינו** הרחבות. כלומר שדחקה השעה עד אין תקומה, והוא כי **קרוב קצנו** של מנין **ונושנתם**. ובהיות הקץ קרוב עדיין היה אפשר לשוב טרם יבוא, אתרפו ידינו כי

נתייאשנו. כי מאז **קרב קצנו** אמרנו הנה כבר מלאו ימינו כי בא קצינו כי אבוד נאבד וכבר אבדה תקווה, באופן שלא שבנו ואבדנו, נמצא כי נביאנו היסבו כל הרעה. וזהו **קרב קצנו**, כי מאז קרב טרם בא קץ המנין אמרנו הנה **מלאו ימינו כי בא קצנו** ומה נועיל עתה.

ואין לומר כי מה שרפו ידינו מן התשובה לא הסיבו נביאי השקר המבטיחים אותנו, כי אם שמכובד הצרות תשש כחנו. כי הנה לא כן הוא, כי הנה כאשר **מלאו ימינו בא קצנו** הוא קץ הגלות, עם היות כי **(יט) קלים היו רודפינו מנשרי שמים** ולא היו יכולים להשיגנו, כי הנה **על ההרים** שבעליות ההרים וטרשים ושיני סלעים, שהם מכשולות שבהם הנרדף נכשל, שם **דלקונו** ולא השיגונו עד רדתנו מההרים אל המדבר שהוא מישור. ושם עם היותם **קלים מנשרי שמים** גם שם לא השיגונו אם לא על ידי שים מארבים על עבר שהיינו בורחים שם. באופן שעל ידי כן צדו אותנו, קצתם רודפים אחרינו וקצתם מארבים לפנינו, והיינו כתוא מכמר, שאם לא כן עם כל קלותם מנשרי שמים לא השיגונו. באופן כי לא מתשות כח לא שבנו ובקשנו תרופה למחלתנו, אם לא מחטאת נביאינו שנמשכה מהם רעתנו כמדובר.

או יאמר **(יז) עודינה וכו'**, מה שידענו מרבותינו ז"ל **(איכה רבה ב ה)** כי היו חכמים בישראל מבטיחים אותם על הכל בחכמתם. זה אומר אני אשביע שר המים ואקיף את ירושלים בחומת מים שלא יבוא צר ואויב אליה, וזה אומר אני אשביע את שר האש ואקיפנה חומת אש. עד שהוצרך יתברך לשנות משמרות המלאכים, ולעשות את שר המים שר האש ואת שר האש שר המים, באופן שבקוראם את אחד מהם לא יסכון למו, וזהו **חלל ממלכה ושריה** (לעיל ב ב). וכן אמרו שאמר חנמאל בן שלום, אני אגביה את ירושלם באוויר השמימה, ויעש כן, אלא שגרם העוון והשליכה יתברך לארץ הדא הוא דכתיב (לעיל ב א) **השליך משמים ארץ תפארת ישראל**.

וזה יאמרו ישראל פה במר קיניהם, אוי לנו כי **עודינה תכלינה עינינו אל עזרתנו הבל**, מהאומרים שיקיפוה אש או מים או יעלוה השמימה וכיוצא שהייתה עזרת הבל, מצורף אל מה שבצפיתנו **צפינו אל גוי לא יושיע** הוא **פרעה**. בין כך ובין כך, ראינו איך הייתה מתקרבת הרעה בהדרגה. כי טרם הגיע מנין **ונושנתם**, שעדיין לא ניתנה שליטה בעצם לאויבים, לא היה לנו רק אימה **(יח) שצדו צעדינו מלכת ברחובותינו**, והיה זה כאשר **קרב קצנו** שלא בא עדיין. אך כאשר **מלאו ימינו כי בא קצנו**, אז לא בלבד **צדו צעדינו**, כי אם שאז השליטם ה' עד גדר **(יט) שקלים היו רודפינו מנשרי שמים**. ולמה לא השליטם יתברך מאז **קרב קצנו**, אם לא שהיה מאריך ומראה לעינינו איך הייתה הרעה מתקרבת, למען נשוב עדיו ונושע ולא שבנו, באופן שעלינו להצדיק עלינו את הדין. ואין תואנה לנו לומר כי חולשתנו גרמה כי תש

כחנו מצרות, כי הלא כל כך היינו גיבורי כח, שעם היות כי **קלים היו רודפינו מנשרי שמים**, עם כל זה לא השגנו כאשר **על ההרים דלקונו** עד שבמדבר ארבו לנו.

(כ) **רוח אפינו וכו'.** אמר עוד הייתה גרמת רעתנו, הלא הוא העדר הצדיק הוא יאשיהו, כי בו חסינו לומר בצלו נחיה.

ולא עוד הייתה רעתנו, כי אם שהראה יתברך השגחתו כי אין לבטוח **בגוי לא יושיע** הוא פרעה ועמו, כי הלא **רוח אפינו משיח ה'** נלכד בשחיתותם של גוי לא יושיע הוא פרעה נכו וחילו, ואיך אחרי מות יאשיהו היינו עוד בוטחים בגוי הרע ההוא.

או מעין זה, שאומרים אנו בני ישראל, הלא האשמנו את עצמנו לומר שהיה **גוי לא יושיע** ואליהם **צפינו** ובטחנו במ. ולמה קראנוהו **לא יושיע**, הלא הוא כי הנה **רוח אפינו משיח ה'** נלכד בשחיתותם של הגוי ההוא, ואיך יושיעונו אם הם למודי הרע אותנו, שלכדו את **אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים.**

או יתכן שעודם מדברים על **חטאת נביאיה** אשר נמשך עניינם עד כה בדרך הראשון, ומוסיף ואומר הנה לא לבד נלכדנו אנחנו המון העם בשחיתות חטאת נביאי השקר, כי אם אשר בערכנו היה כנשמה ואנו הגוף, שהיה **רוח אפינו** כמה דאת אמר (בראשית ב ז) **ויפח באפינו נשמת חיים**, גם הוא נלכד בשחיתותם. והוא כי הלא אמרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה** א נג), כי איך נהרג יאשיהו, כי בעבור פרעה נכו דרך ירושלים בחילו אל מקום אחר, יצא עליו יאשיהו באומרו (ויקרא כו ו) **וחרב לא תעבור בארצכם** אפילו חרב של שלום (תענית כב ב). כי הוא חשב שהיו ישראל כלם צדיקים, כי היה הולך מבית לבית להעביר גלולים מן הארץ, והיו להם פסילי הבליהם אחר הדלת, ובהיכנסו יפתחו הדלת ולא היו הבליהם נכרים בין הדלת והקיר. ועולה על רוחו כי ביערום, ובצאתו היו סוגרים הדלת ומתגלים ומשתחוים להם.

והלא אם היו שומעים את ירמיה היו מבערים הבליהם ושבים אל אלוהי אמת ה', אך שומעם אל נביאי השקר, גרם עשותם העורמות ההם והחזיקם בטעותם הרע. נמצא כי בשחיתותם של אלו נלכד יאשיהו. אשר אמרנו, כי אין צריך לומר בירושלים, כי אם היינו יוצאים והולכים בקרב הגויים עד שם יגיע צל זכותו להסתופף בו לחיות, מה גם עתה בעיר אלוהינו ירושלם אשר הוא יתברך שוכן בתוכם.

כהתם הקינה, **רוח הקדש תדבר נחומים לעמו ישראל על גליותם**, ואומרת: (כא) **שישי ושמחי וכו'.** **שישי אדום** בעמדך על הפרק בחורבן ראשון, **ושמחי** בהחריב ירושלם בשני, אך דעי כי לא לעולם חוסן כי **גם עליך תעבור כוס** ולא תוכל לשתות את כולו.

והוא ענין מאמרם ז"ל (יִלְקוּט שִׁמְעוֹנִי עֲמוֹס רִמְזֵה תִקְמָה) על פסוק ויסרתיך למשפט (ירמיהו ל יא), ועל פסוק רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם (עמוס פג ב). כי משלו משל למלך שיש לו שני לוויים אחד אוהב ואחד שונא. אל האוהב אומר תפרע לי מעט מעט, בהזדמן לך דינר או איסר או פונדיון הריצהו לי. ועושה כן, לסוף הזמן נמצא שפרע את כל חובו עד בלתי השאיר כלום ולא נצטער כלל. אך את שונאו אומר, איני חפץ רק ליקח את הכל בסוף הזמן כאחת. והיה האיש ההוא, כל מעות המזדמנות לו אוכלם בבואם, ובהגיע ימי הפקודה לשלם אין לו אפילו לאחד מעשרה בחובו, ונוגשו עדי אובד.

כך הקדוש ברוך הוא נושה בכל אומה ואומה מכל חטאתם וכל פשעיהם, ואך אל ישראל יום יום יעמוס למו פקודת אשמתם. וכמו שאמר הכתוב (מלכים א ח, נט), לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו. ועל ידי כן נמצאו פורעים הכל ואין מוותרים להם כלום, ויכולים לסובלו, וזהו ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך (ירמיהו ל יא). לא כן אומות העולם, כי אם שכל אשמותם צורות בשמלותם על שכמם עד סופם, ובכן לעת קץ אין בהם די שלם אפילו אחד מני אלף מחובותם.

וזה יאמר פה, גם עליך תעבר כוס, ואז מבלי שתותך הכל רק בדרך העברתו בלבד שתריח או תטעום קצת מאשר בתוכו תשכרי ותתגלי כל כסויי אשמותך. מה שאין כן ישראל שכבר פרעו הכל קו לקו, שעל ידי כן (כב) תם עונך בת ציון לגמרי, שלא ויתרו לך כלום, לכן לא יוסיף עוד להגלותך אחר גלות אדום הוא הרביעי. אך בת אדום שלא פרעת והכל שמור לך לסוף, לא תעצר כח לקבל כל עונש עונותיך, כי אם עוון אחד וגלות כל חטאתיך ותכלה, וזהו פקד עונך וכו'. והוא מאמרם ז"ל בויקרא רבה (יג ה) וכו' נמשלה לחזיר שמראה טלפי טהרה, כך הם מראים טהרה ותחתיהם לא כן. ובזה יאמר, כי אז יתגלו לא יעצרו כח למרקם, וזהו פקד עונך וכו'.

פרק ה

א זכר יהוה מה-ה' לנו (הביט) [הביטה] וראה את-חרפתנו :
 ב נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לנכרים :
 ג יתומים היינו (אין) [ואין] אב אמתינו כאלמנות :

(א) זכר ה' וכו'. הן אמת כי מרגלא בפומי דכל בני אדם, כי אינו דומה צער העני אשר מימיו לא ראה עושר, לעשיר גדול ובא עד ככר לחם. כי אשר לא ראה טובה מעולם, נעשה לו עניו

כדבר טבעי והוא צער בינוני מתמיד בו, אך העשיר ונתרושש, אין כהה לשברו ומאנה הנחם נפשו כי מר לו מר. ומה גם בהראות בבגד עדים ופת יבש נקודים, בפני אשר ראוהו ביקר תפארת גדולתו, כי אחת אפים על חוסר לחמו ירגיש חרפתו כי יחרד לבבו. וזה יהיה מאמר בני הגלות אשר ירדו לשערים בגלות המר והנמהר, באומרם **זכר ה' כו'**, לומר כי נפילתנו הייתה מגבוה מעל גבוה עד תהום רבה. כי אילו היינו מתחילה ממלכה שפלה לא גדלה חרפת ירידתנו כל כך גדולה, אך **זכור ה' מה היה לנו** בזמן מלכותנו, ועל ידי זכרך גודל גדולתנו, **הביטה** בשומך לפניך הגלות ההיא, **וראה את חרפתנו** עתה לפי הערך ההוא.

או יאמר, אם אין בצרותינו די בער אשמותנו בגלות, צרף **צרת החורבן והשוד והשבר והרעב והחרב והשבי** שהיה לנו אז **עם החרפה** אשר לנו בקרב הגויים, ויגיעת שניהם ינכו כל אשמותינו. וזהו **זכור ה' מה היה לנו**, כלומר בזמן ההוא, ועם זה **הביטה וראה את חרפתנו**.

או יאמר, בשום לב אל תיבת **הביטה** שהיא חסרת ה' אחרונה. **ולבוא אל הענין נזכירה מאמרם ז"ל** (מנחות כט ב), האומרים **כי ביה ה' צור עולמים** (ישעיהו כו ד), אל תקרי צור אלא צר, שברא העולם הבא ביו"ד והעולם הזה בה"א.

עוד אמרו רבותינו ז"ל (בראשית רבה מד יב) על פסוק **הבט נא השמימה** (בראשית טו ה) אין הבט אלא מלמעלה למטה, מלמד שהעלה הקדוש ברוך הוא למעלה מכיפת הרקיע ואמר לו, **הבט נא השמימה** שתחת רגלך.

ונבוא אל הענין, אמר **זכור ה'** כלומר בבחינת שם הרחמים, **מה היה לנו**. ואם נסתלקת מהעולם הזה, **הביטה** מלמעלה למטה. ובלתי היותו בעולם הזה נרמז בחסרון הה"א מהביטה, לרמז כי ההבטה היא על שהעולם הזה משולל הוא יתברך ממנו, כלומר השראתו, רק השגחתו. ואחר ההבטה מרחוק, שוב לעולם ומקורב **ראה את חרפתנו**, כי בושנו מאד והבשת הוא מספיק להתם פשע, כמו שאמרו ז"ל (ברכות יב ב) על שאול שעל שנתבייש זכה למחיצת שמואל.

(ב - ג) ואם תאמר נא אלוהינו כי טמאה ארץ אחוזתנו, ועל כן תמנע השראת השכינה מהעולם כי **נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לנכרים**, **ראה ה' והביטה כי יתומים היינו אין אב** בעלותך מאתנו, ואתה נקראת אבי יתומים ולמה תעזבנו.

ולא עוד, אלא שהן אמת שנסתלקה שכינה מעל הארץ, אך לא לגמרי כי לא זזה בחינת שכינה מכותל מערבי (**שמות רבה ב ב**). וזהו **אמותינו** שהן **ציון וירושלם** המתייחסות

לאמותינו, שעל כן יקראו אותנו **בת ציון בת ירושלם**, הן **כאלמנות** ולא אלמנות ממש, כי לא זזה שכינה מכותל מערבי, והוא מאמרנו על פסוק **עיר האלוהים סלה** (תהלים פז ג). באופן כי לא כמו זר יחשב שובך להשרות שכינתך היא הבחינה הגדולה שנסתלקה, כיון שלא מאסת עירך מלהשאיר מציאות התפשטותם על ידי מה שתזכור מה היה לנו, שעל ידי כן תביט מלמעלה. ואחר בחינת הבטה שהיא מרחוק, תעשה גם בחינת ראייה שהוא בקרוב.

או יאמר, הנה שנים הם הלוקים בחורבן, **אנחנו וירושלים** שסבלה אשמותינו. ואומרים אנו בני ישראל האומללים בצרת הגלות המר והנמהר, הלא אמרת ברוח קדשך (תהלים קלז ה) **אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני**, אנא ה' כי כאשר תזכור ירושלים שהוא על מה שהיה לה בשבילנו, **זכור ה'** גם כן **מה היה לנו** מהצרות, כי גדלה מאד, וגם **הביטה וראה את חרפתנו**, כי גדלה על צרת נחלתנו שסבלה בשבילנו. כי הלא **נחלתנו** לא נמוקה כמונו בחרב ורעב ושבי שהוא מה שהיה לנו, כי אם **שנהפכה לזרים**, שנהפכה מהיות לנו ותהי לזרים, וכן **בתינו לנכרים**, אך בעמדם יעמודו שלא נמוקו כמונו שבני ציון היקרים נחשבו לנבלי חרש (לעיל ד ב) ויזובו מדוקרים (שם פסוק ט).

ועוד, כי אנו **יתומים היינו אין אב**, שנסתלק ממנו אבינו השמימה, אך **אמותינו ציון וירושלים** כמדובר בדרך הקודם, לא נסתלקה מהן להתייחס לאלמנות, כי אם **כאלמנות** ולא אלמנות ממש כי לא זזה שכינה מכותל מערבי. אך אנו **יתומים**, כי זזה מהם עד מראת יחזקאל בבבל, כנודע **מספר הזהר** (ח"ב א ב).

או יאמר נחלתנו וכו' כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (בבא מציעא לח ב) על פסוק **והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות וכו'** (שמות כב כג), כי מי לא ידע שאם יהרגום בחרב שיהיו נשיהם אלמנות ובניהם יתומים, אלא שיהרגו במלחמה ולא יבואו עדים שראו אותם הרוגים, ואין מורדין את הבנים לנכסים, ולא יניחו הנשים לינשא, שלא ידעו אם מתו אם נשבו, ואפילו אין מורדין קרוב לנכסים. אמר **נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לנכרים**. ואילו היינו ספק יתומים, אך אוי לנו כי **יתומים היינו אין אב** בודאי, **ואמותינו** היו **כאלמנות** כאילו יש ספק באלמנות. והיא רעה גדולה, כי בתינו אשר כל אלמנה נותנים לה מדור שהייתה בו עם בעלה, הייתה לנכרים ולא לאמותינו.

(א) ואם נשים לב אל השמטת ה"א מה**ביטה** (לעיל א), ווי"ו מואין **אב** (ג), אפשר ירמוז ענין מאמרם ז"ל (עי' רש"י שמות יז טז) על פסוק **כי יד על כס יה** (שמות יז טו), כי נשבע הקדוש ברוך הוא שלא יתחברו אותיות ו"ה עם י"ה עד עת הנקם מעמלק, שהוא לעת קץ.

גם ידוע, כי אותיות י"ה תמיד מחוברות, אך ו"ה הן נהפכות. ויהיה הרמז שאומר **זכר ה'** הוא שם של ארבע אותיות, **מה היה לנו וכו'**, כלומר שצורותינו עשו שלא יתעכב השם מלהיות שלם, כי הנה ה"א והו"ו הן כנשמטות ונפרדות. וזהו שהשמיט הו"ו **מואין אב**, והה"א **מהביטה**. ומה שהשמיט ה"א **מהביטה**, הוא כי בתיבה ההיא יש ה"א ראשונה וה"א אחרונה, ורמז כי האחרונה היא שנתפרדה לא הראשונה, שלא תיפרד מהו"ו כנודע.

ד מימינו בכסף שתינו עצינו במחיר יבאו :
ה על צוארנו נרדפנו יגענו (לא) [ולא] הונח-לנו :

(ד - ה) מימינו בכסף וכו'.

ראוי לשים לב איזה יחס יש למים עם העצים, שמחברם לבכות על שניהם יחד. **ועוד** מה לעם כי יבכו על שני הדברים האלה מעל זולתם מכל צורכי בני האדם. **ועוד** מה זו תלונה שעציהם במחיר יבואו, כי הלא גם גדולים ובני חורין יהי להם כן שעציהם במחיר יבואו, ואף גם מים ישברו בכסף. **ועוד** כי אחר שלחם ומים הם עיקר המחיה מהראוי היה שאחר המים יתלונן על הלחם, ולא יאחר לאומרו אחר כמה פסוקים בינתיים (לקמן ט).

אמנם הזכירו תלונה כפולה ומכופלת ואמר, הנה **מימינו** אשר היה לנו, ששאבנו אותם או שהיו מים מבורנו ונוזלים מתוך בארנו, **בכסף שתינו** שהיו מוכרים אותם לנו לשתות.

והלא זו צרה היא, אך החרשנו כי הלא לא במחיר באו לנו, וגם היינו נהנים בצד מה בשתייתנו אותם. אך **עצינו** אשר **במחיר יבואו** לנו, מי יתן ולא היה לנו רק העדר הנאה, אך רעה רבה, כי **עצינו שבמחיר יבואו (ה) על צוארנו נרדפנו** בהם, כי בעצינו הנזכרים יכוננו וירדפנו על צוארנו.

והלא יאמר איש כי אינו מן התימה, כי הלא כן דרך עבדים עם אדוניהם להכותם בהתבטלם ממלאכה. אך מי יתן ולא יכוננו רק בהתבטלם, כי הלא אנחנו **יגענו**, באמור כי יגיעת מלאכתם יניח לנו, כי ימנעו מלרדוף אותנו בעצים על צוארנו. אך לא שווה לנו, כי גם כי **יגענו ולא הונח לנו** מהרדיפה הנזכרת.

ו מצרים נתנו יד אשור לשבע לם :
ז אבתינו חטאו (אינם) [ואינם] (אנחנו) [ואנחנו] עונתיהם סבלנו :
ח עבדים משלו בנו פרק אין מידם :
ט בנפשנו נביא לחמנו מפני חרב המדבר :

י עֲרֵנוּ כְּתִנּוּר נִכְמְרוּ מִפְּנֵי זִלְעָפוֹת רָעָב :

יֵא נָשִׁים בְּצִיּוֹן עֲנוּ בְּתִלְתִּי בְּעִרֵי יְהוּדָה :

והנה אם עושי אלה היו אנשים אשר לא קבלו טובה ממנו החרשנו, אך היו אשר (ו) **מצרים נתנו יד וכו'.** והוא כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**איכה רבה ה ו**) שהיו ישראל מוליכים שמן למצרים וקונים בו חטה, ומשלחים אותה חנם לאשור להשביעם לחם. עתה שגלינו לאשור, הגמול אשר הם משלמים כי אנחנו היינו טורחים והולכים למצרים וקונים החטים בדמים להשביעם לחם, והם מימינו שלנו לשתות בדמים יתנו לנו, ובעצינו שקנינו בדמים במ יכו על צווארנו, ואף כי **יגענו לא הונח לנו.**

(ז) **אבותינו וכו'.** נכנס בחטא ויצא בעוון.

והנה לבא אל הענין נזכירה מאמרם ז"ל (שבת נה א) האומרים בגמרא כי אין מיתה בלא חטא ואין ייסורין בלא עוון, ועל פי דרכנו נשית לב אל אומרם חטא במיתה ועוון בייסורין. ואחשבה כי להיות המוות כרוכה בזרע אדם, החטא בלבד יספיק להתחשב חיובא גם מצד עצמו, אך למרק בייסורין צריך כובד עוון. ויתכן בענין זה לבוא אל כוונת הפסוק, שאומרים במר שיחם הנה ביד אבותינו היו חטאות ועונות, ואוי לנו שאם בחייהם היו מתייסרים בעוונותם ואחר כך מתים בחטאתם, כענין אין מיתה בלא חטא ואין ייסורין בלא עון. אך אוי לנו כי **אבותינו חטאו,** ועל ידי חטאתם **אינם** כי מתו, כענין אין מיתה בלא חטא, והעונות שלהם שהיה להם להתמרק בהם, **אנחנו עונותיהם סבלנו** ואנו מתמוגגים בעד עונותיהם.

(ח) **עבדים וכו'.** דרך העולם שאם עבד חשוב ימשול באיש גדול שהורע מזלו ליפול תחת ידו, ויכנו הכה ופצוע, ויראוהו אנשים ויחמלו על המוכה, רבים יחלו פניו ירפה ממנו לאהבתם. אמנם זה יהיה בהיות העבד המכה מהעבדים חשובים, שלא תהיה לחרפה לאנשי חסד לחלות פניו. אך אם העבד המושל ומכה הוא גרוע פחות ונבזה, בזוי מבזויי העבדים, לא ימצא במכירתו את האיש החשוב מי שישפיל עצמו לחלות פניו, יפרוק עול סבלו וירף ממנו, פן יהיה לבוז בעיני הרואים את כבוד המחלה פניו, באומרם אחרי מי יצא פלוני לחלות פניו, אחרי כלב מת. על כן יניחוהו בידו עד כלה, כי לחרפה יחשוב לו לחלות פניו. וזה יאמר **עבדים משלו בנו,** סוג עבדים גרועים אשר **פורק אין מידם** את הנמסר בידו לדכאו תחת רגליו.

ויתכן יקושרו המקראות מפסוק **אבותינו חטאו כו',** והוא כי ארבע שפטים דבר הנביא על זמן החורבן, וקראם שפטים הרעים. ואמר (ירמיהו טו ב):

אשר למות למות,

ואשר לחרב לחרב,

ואשר לרעב לרעב,
ואשר לשבי לשבי.

ואמרו רבותינו ז"ל (בבא בתרא ח ב) כל המאחר בכתוב קשה מחברו, כי השבי כולו איתנהו ביה, והקל שבכולן הוא הראשון שהוא המוות. ובה החל ואמר, הנה **אבותינו** כל רעתם היה מות כי **חטאו ואינם** כי מתו, ואנחנו לא מתנו כי נשארנו לסבול עונותם, וזהו **ואנחנו עונותיהם סבלנו**. והאחרונה היא השבי הקשה מכולם, באה אלינו כפולה ומכופלת, הלא הוא כי **עבדים משלו בנו** היותר גרועים שבעולם **שפורק אין מידם** שאין שבי גדול מזה.

והשתיים האחרות, **הרעב והחרב**, באות יחד שתיהן, כי **(ט) בנפשנו נביא לחמנו** מחמת הרעב, **מפני חרב המדבר** כי לא יכולנו הביא מהחוץ תבואתנו, מפני חרב הערביים.

והיה זה בזמן הגורן, שהייתה החיטה ראוי להביאה העירה. כי אז היה עיקר פחד **חרב המדבר** שיבואו לקחתה, אחר שכבר **(י) עורנו כתנור נכמרו** בימי קציר וגדיש וגורן עד העמידת כרי שומרים התבואה לקרח בלילה וחורב ביום חוץ מבתינו. ולא יחשב לנו לפתיות איך היינו לחורב כל ימות קציר וקיץ כשמש השורף עד נכמר עורנו, ואחר זאת מוסרים עצמנו לחרב, והלא לזה טוב היה למות מאלינו בבית מללכת לנפול בחרב. לזה אמר, כל זה עשינו **מפני זלעפות רעב** בחרנו בחרב מברעב, כי החרב היא זלעפה אחת וברעב זלעפות רבות.

והוא האמור למעלה (לעיל ד ז), כי היו אשר **זכו משלג ואדמו עצם מפנינים**, מרגישים צער גדול ממות, שהיו רואים נפשם יוצאת ועורם משחיר, כי **חשך משחור תארם ולא נכרו בחוצות** (שם ח), שהוא זלעפה אחת.

ועוד מוסיף שנית עד צפד עורם על עצמם (שם), שהיה זה יותר מאשר הוא גוסס ימים רבים, ורואה המוות בא ואחר כך מיתה המשונה בצער מתחולל. על כן טוב הוא החרב שהיא כמו רגע, מהרעב שהוא זלעפות רבות, לכן **בנפשנו נביא לחמנו** כמדובר.

ועוד רעה כפולה נמשך מהיותנו בחוץ עד **שעורנו כתנור נכמרו**, שעל ידי העדרנו מתוך העיר **(יא) שנשים בציון ענו בתולות בערי יהודה**, כי האנשים היו מתמידים חוצה לשמור ולהביא לחמם, ונכנסו לענות נשים בציון ובערי יהודה.

יב שרים בידם נתלו פני זקנים לא נהדרו :

יג בחורים טחון נשאו ונערים בעץ כשלו :

(יב) שרים בידם וכו'.

ראוי לשים לב איזה יחוס יש לתליית השרים בידם אל הדרת פני זקנים. **ועוד** שאם הוא שבעון שלא הדרו פני זקנים נענשו שנתלו, היה לו לומר לא הדרו מאי נהדרו. **ועוד** מה איכפת לן אם היה **בידם** או ביד זולתם. **ועוד (יג) בחורים טחון נשאו**, איך מתקשר אל הקודם. **ועוד אומרו בעץ כשלו**, שאם הוא שמתשות כחם בעץ בעלמא היו נכשלים, למה ייחסם המכשול אל עץ ולא אל דבר זולתו שיכשלו בו בני אדם. **ועוד אומרו בעץ** בקמ"ץ ולא שו"א שהוא כאומרו בהעץ בה"א הידיעה. **ועוד למה כשלו בו נערים** מבחורים.

אך הנה אמרו רבותינו ז"ל (שבת קיט ב) על פסוק **ויהיו מלעיבים במלאכי ה'** (דברי הימים ב לו טז), **לא נחרבה ירושלים עד שבזו בה תלמידי חכמים**. וכן אמרו, **לא נחרבה ירושלים עד שבטלו תלמוד תורה** (שם), כי ויתר הקדוש ברוך הוא וכו' (ירושלמי חגיגה ו ב). הא כיצד? אלא שמשום שהיו **מלעיבים** החל ביטול תורה ונחרבה.

ונבוא אל הענין, כי (יב) שרים המושלים בעם **בידם** וכח ממשלתם **נתלו** וישענו, **לשפני זקנים לא נהדרו**. וידוע כי כל זקנים שבמקרא תלמידי חכמים (קידושין לב ב) כמה דאת אמר **והדרת פני זקן** (ויקרא יט לב), **קח את כל זקני העם** (במדבר יא טז, ועוד), **הזקנים אשר בשער** (רות ד יא).

ואמר כי לא בלבד ה**שרים נתלו** בכחם לבזות ולבלתי הדר פני תלמידי חכמים, כי אם גם כל ההמון, וזה אומרו סתם **לא נהדרו** ולא נאמר לא הדרו.

ועל ידי כן **(יג) בחורים** הראויים לישיבה לפני הזקנים, כי בטלו יגיעת עול תורה הביאם ה' לעול דרך ארץ, כמאמר התנא (אבות ג ה) **הפורק ממנו עול תורה נותנים עליו עול מלכות ועול דרך ארץ**. **ונערים** הראויים להתחנך בתורה יצאו לתרבות רעה, כבן סורר ומורה הראוי לינתן על עץ כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין מו א) שעליו נאמר (דברים כא כב) **כי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ** על בן סורר ומורה נאמר.

וזה יאמר, כי על בזותם תלמידי חכמים, נערים כשלו בעץ הידוע לנער הוא הסורר ומורה כי יוצאים לתרבות רעה. ומזה נמשך לדבר על רעה הנמשכת מביטול תורה, מפסוק שאחר זה, **זקנים משער שבתו וכו'** כאשר יבוא בס"ד.

יד זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם :

טו שבת משוש לבנו נהפך לאבל מחולנו :

טז נפלה עטרת ראשנו אוי-נא לנו כי חטאנו :

(יד) זקנים משער וכו'. הנה כתבנו כי על ידי ביטול תורה כלתה הרעה, ובזה יאמר הנה שני דברים שבתו זו אחר זו, כי האחת סיבת השנית הייתה. והוא כי **זקנים משער** הם שערים המצוינים בהלכה (ברכות ח א) **שבתו**. נערים גם הם שבתו **מנגינתם** ושמחותם.

ולא עוד, אלא שכאשר **(טו) שבת משוש לבנו** היא התורה המשמחת הלב, כמה דאת אמר (תהלים יט ט) **פקודי ה' ישרים משמחי לב**, אז לא בלבד שבתה שמחת בחורים ונגינות מזמריהם, כי אם שנהפוך הדבר, שהמחולות שהיו משמשים לשמחות וגיל היו משמשים להספדים ואבלות, והוא כי זה דרכם בדורות ראשונים לספוד בחלילים, וזהו **נהפך לאבל מחולנו**.

(טז) נפלה עטרת וכו'. נמשך אל הקודם, יאמר בהזכיר מאמרם ז"ל (**איכה רבה א** לז): **כי גדולה מיתת הצדיקים מחורבן בית המקדש**, כי שם נאמר (**א**, ט) **ותרד פלאים שהם שנים**, ובמיתת הצדיקים הוא אומר **הנני יוסיף להפליא הפלא ופלא** (ישעיהו כט יד). וכל כך למה, **ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבונים תסתתר** (שם) עכ"ל.

וראו לשים לב ולהבין, מה הנה השתים שבחורבן, ואיך בסילוק הצדיק יש אחת נוספת. **וגם באומרו וכל כך למה ואבדה וכו'**, איך מצאו טעם מספיק בסוף הכתוב להיות שלשה.

אך אחשבה, יובן זה במה שאמרו ז"ל (בראשית רבה צא ט), תלמיד חכם שמת אין לנו תמורתו. כי הלא כמו זר יחשב אומרו שאין תמורתו, והלא נאמר **וזרח השמש וכו'** (קהלת א ה) עד שלא שקעה שמשו של פלוני זרחה שמשו של פלוני (**קהלת רבה א ח**), ומעשים בכל יום שאחד מסתלק ונותנים אחר תחתיו.

אך אחשבה יובן במאמר **שמות רבה** (מז א, ועי' עוד **ויקרא רבה כב א**) כי כל מה שמחדשים כל חכמים, אפילו תלמיד ותיק, קבלתו נפשו בסיני. והענין כאשר הארכנו במקום אחר, כי הוא יתברך מאז, חשב מחשבות לבלתי תדח ממנו תורה משום דור, שהלא אין כח לקבל כל פרטי תורה שבעל פה שלא ישכחו. ומה גם כי לא [כל] הדורות שווים, יש דבר או סייג מתייחס אל צורך דור אחד מבזולתו לפי מציאות חילוק ענינו. וגם ראה כי הגויות הולכים ומתעכרים בכל דור ודור, ואיככה יעצרו כח על פי עיונם בעכירות חומרם להבין דבר מתוך דבר כל הצריך. כי

אפילו בדור יהושע, לא עצר הוא כח להחזיר ברוח מבינתו שלש מאות הלכות שנשתכחו באבלו של משה (תמורה טז א).

על כן מה עשה הוא יתברך? קבץ כל הנשמות העתידות לבוא בכל דור ודור בהר סיני, ואת כולן השמיע בהוד קולו כל פרטי תורה שבעל פה, וכל החידושים העתידים להתחדש בכל דור ודור, וכל הסיגים הראויים בכל דור. ואז כל נפש ונפש קבלה ונשקע בה כל המתייחס אליה מכל הפרטים, ובכללות כולן נמצא הכל. והוא כי כל נפש ונפש יש לה שייכות בתורה, וכל אחת דבקו בה כל הדברים המתייחסים אל בחינתה, כמפורש אצלנו באר היטב בביאור ספר משלי.

ובכן, בבוא כל נפש אל העולם הלזה, מחדש מה שקבלה כי הוא חלקה בתורה. כי גם שיראה שעל ידי יגיעת עיונו הוא מבין, לא כן הוא כי אם כנזכר מה שקבלה נפשו, והיגיעה להבין אינו אלא מפני שהחומר מעכב מלגלות הנפש מה שקבלה, על כן צריך ליגע החומר ולהתישו, ואז הנפש מוציאה מה שקבלה, ונראה בעיני האדם שהוא השיג, ולא כן הוא כי אם שיקרנו כנביא בהתנבאו, שאמרו רבותינו ז"ל במדרש הנזכר כי הוא גם הוא מה שקבלה נפשו מאז בסיני, שבנוח עליו הרוח להינבא, משתבר ונכנע גופו על ידי מה ששורה שפע עליו, כדי שעל ידי כן יתנבא מה שקבלה רוחו מאז. ועל כן נקראת התורה תושיה, שמתשת כחו של אדם (סנהדרין כו ב). וזה אומרם ז"ל (מגילה ו ב) **יגעת ומצאת תאמן**, כי אחר היגיעה למציאה תחשב לו, כי על ידי החומר מה שקבלה הנפש הוא כאבוד ממנו, וחוזר ומוצאו על ידי היגיעה כמדובר.

ובכן, הוא יתברך אל דעות, מביא בכל דור הנשמות הראויות לפי צורך כל דור ודור, אשר קבלו ענין הצריך לדור ההוא. ולהיות כל אחד בא לחדש בעולם המתייחס אליו, נמצא כי בהסתלק אחד אין חכם אחר ממלא חסרונו, כי מה שבא לחדש זה לא בא זה כי אם לעניינים אחרים. נמצא כי הטיבו אשר דברו, באומרם חכם שמת אין לנו תמורתו.

ובזה נבוא אל הענין, כי הנה הבית המקדש על ידי כפרת חטאות שנים הנה תועלות. סילוק היזק שהיו החטאות גורמות, שנית הבאת תועלת על ידי הקרבנות כולם. אך הצדיק שלשה הן תועלותיו:

אחת, סילוק היזק מהדור כי מגן הוא (יומא לח ב), ומה גם אם בעל ייסורין הוא כי חוליינו הוא נושא (סנהדרין לט א).

שנית, הבאת תועלת שבזכותו טובה באה לעולם.

שלישית, מה שמחדש הוא מן התורה, כי זולתו לא יבין חלק המיוחד לזה.

זזה ענין המאמר, קשה סילוקן של צדיקים מחורבן בית המקדש, כי בזה נאמר הפלא ופלא שהוא על שני הסתרים והפסדים כמדובר, אבל בצדיקים שלשה.

ולפרש השלישי[ת] אמר, **כל כך למה?** שיהיה אחד עודף על העדר סילוק היזק והבאת תועלת, הלא הוא כי הנה ואבדה חכמת חכמיו, שאם אבדה חכמת חכמיו מהעולם, במותם אין תמורתו, כי בינת נבוניו להבין מה שאלו היו מתחדשים תסתתר מהנבונים שבדור כי אינו חלקם, והוא פלא שלישי. כי גם שעתניאל בן קנז החזיר בפלפולו השלש מאות הלכות (תמורה טז א), היה שכבר אמרם משה ולמדו אותם כל החכמים, אלא שנשתכחו וחזר להזכירם, מה שאין כן בחכם שעדיין היה לו לחדש דברים בעולם, שאין זולתו יוכל לחדשם כמבואר אצלנו. כי זה היה ענין רבה בר נחמני (בבא מציעא פו א), דאמרו ברקיע מאן מוכח רבה בר נחמני, כי הוכרח יהיה על פיו כי דין זה היה חלקו לקבל בסיני, ואם כן לא המתינו לו עד שעלה השמימה, כי אם עודנו בעולם אמרו, ותצא נפשו באומרו טהור, כי בעולם הזה היה מעותד לחדש הדין ההוא.

טז נפלה עטרת ראשנו אוי-נא לנו כי חטאנו :

יז על-זה ה'ה דוה לבנו על-אלה חשכו עינינו :

יח על הר-ציון ששמים שועלים הלכו-בו :

יט אתה יהוה לעולם תשב כסאך לדר ודור :

ונבא אל הענין, בשום לב אל אומרו **(טז) נפלה כו'**, שאין נראה יחס לראש הפסוק עם סופו. ועוד אומרו **(יז) על זה היה וכו' בלשון יחיד**, ומסיים **ועל אלה בלשון רבים**. ועוד אומרו **(יח) על הר ציון ששמים כו'**, כי פסוק זה משולל גיזרה. ועוד אומרו **(יט) אתה ה' לעולם תשב**, ולא פירש היכן יושב.

אך יאמר, נמשך אחר פסוקים הקודמים. והוא כי שתי מיני צרות הם: אחת סילוק החכמים, שניה חורבן בית המקדש.

על סילוק הצדיקים אמר, **(יד) זקנים משער שבתו כו'**, ועל בטולם (ה) **(טו) שבת משוש לבנו על כן נהפך כו'**. ועל חורבן בית המקדש אמר, **(טז) נפלה עטרת ראשנו אוי נא לנו**.

כלומר לא עיקר הצרה היה לנו כי היינו מתכפרים בו על חטאתנו שעל ידי כן היינו ניצולים מצרות מוכנים לקבל טובה, אך **האוי** עתה הוא **לנו כי חטאנו**, ואין לנו בית המקדש להתכפר בו מאשר חטאנו.

(יז) ועל זה הוא מה שהיה **דוה לבנו**, אך **ועל אלה** שהוא על זקנים משער שמתו ושבתו, גדולה היא מאד כי בזה **חשכו עינינו**, כי אין מי שיאיר לנו אור התורה, שהחלק שלהם **לחדש בתורה ולהאיר עינינו** נמנע ממנו, שהוא **הפלא השלישי**. כי מלבד **סילוק צרות והבאת תועלת, שנמצאו גם כן במקדש** על ידי הקרבנות ואבדנום, שהם השני פלאים והם עצמם היו בצדיקים ובטלו, עוד נוסף הפלא השלישי, והוא העדר הארת עיניים בתורה מאשר היה חלקם לחדש, כי תלמידי חכמים שמתו אין לנו תמורתם כמדובר.

ועוד טעם שני לדאג יותר **על סילוק הצדיקים מעל ציון ובית המקדש**, הלא [הוא] **(יח) על הר ציון ששמים שועלים הלכו בו** אין צרתו גדולה כצרת הצדיקים כי הלא **על הר וכו'** שאנו רואים כי **שועלים הלכו בו, (יט) אתה ה'** בו **לעולם תשב** לעתיד, שהוא שם הגדול, כי השכינה שהוא כיסאך, לא בלבד לעתיד כי אם **לדור ודור** הכסא שם, כי לא זזה שכינה מכותל מערבי (**שמות רבה ב ב**). מה שאין כן אנו על ידי סילוק הצדיקים, כי אפילו גדר שכינה מסתלקת מעלינו בסילוקם, באופן כי גדול הפסדנו בסילוק הצדיקים מחורבן בית המקדש.

והנה אמרו רבותינו ז"ל במדרש (איכה רבה ב יח), זה לשונם:

וכבר היה רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא עולים לירושלים וכו'. הגיעו לצופים וקראו בגדיהם, הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קדש הקדשים, התחילו הם בוכים ורבי עקיבא משחק, אמרו לו, עקיבא לעולם אתה מתמיה עלינו, אנו בוכים ואתה משחק. אמר להם, למה אתם בוכים. אמרו לו, ולא נבכה מקום שכתוב בו (במדבר א נא) **והזר הקרב יומת** והרי שועל יוצא מתוכו, ועליו נתקיים הפסוק **על הר וכו' שועלים הלכו בו**. אמר להם, אף אני לכך אני משחק, הרי הוא אומר (ישעיה ח ב) **ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו**, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, שאוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני, אלא מה אמר אוריה (ירמיה כו יח) **כה אמר ה' צבאות ציון שדה תחרש וירושלים עייים תהיה**, ומה אמר זכריה (ח ד) **עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים וכו'.** אמר הקדוש ברוך הוא, הרי לי שני עדים אלו, ואם קיימים דברי אוריה יהיו קיימים דברי זכריה ע"כ.

ועל דרך זה יאמר ירמיה הנביא לפניו יתברך, כשנראה שיתקיים מאמר זה **שעל הר ציון ששמים שועלים הלכו בו**, כבר נדע שתתקיים נבואת ישעיה (נב ח), **כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון**, וה' שוכן בציון כי אתה ה' בהר הנזכר לעולם תשב וכו'.

כ למה לנצח תשכחנו תעזבנו לארך ימים :
כא השיבנו יהוה אליך (ונשוב) [ונשובה] חדש ימינו קקדם :
כב כי אם-מאס מאסתנו קצפת עלינו עד-מאד:

(כ) למה לנצח וכו'. הנה ידוע מאמרם ז"ל (שבת קד א), מידתו יתברך כי גם שהוא יתברך עוזר את השבים בתשובה, אך בזאת שיתחיל הוא, כי הבא לטהר מסייעין אותו. והנה האומללים סובלי אורך הגלות, ויודעים מאמרם ז"ל (**שומר טוב קו**) כי הגאולה מהגלות האחרון הזה נמנעת בלי תשובה כמפורש אצלנו הטעם במקום אחר. אלא שאמרו רבותינו ז"ל שלא נתיאש מטעם זה, כי על כן הבטיחנו הקדוש ברוך הוא שבסוף הגלות נשוב בתשובה על כל פנים שנאמר (דברים ל א - ג) **והיה כי יבואו עליך וכו' ושבת עד ה' אלוהיך וכו' ואז ושב ה' אלוהיך את שבותך וכו'.**

ובזה נבא אל ענין הכתובים, והוא כי ידוע כי יש זמן ימות משיחנו, ואחריו זמן התחיה שיהיו אז בני האדם כרוחניים חיים וקיימים מעין מלאכי השרת. ובכן זמן ימות משיחנו יקרא נצח, וזמן שאחר התחיה יקרא אורך ימים. ויאמר הלא הבטחתנו שבסוף הגלות תסייענו לשוב עדיך, על זאת דאבה נפשנו, למה לנצח שהוא לסוף הגלות תשכחנו, להשיבנו אז ולא מעתה. כי הלא אם כה תעשה, ימשך כי נפסיד גם התחיה, כי תעזבנו ותיפרד ממנו לאורך ימים שהוא לזמן ההוא, כי אחר שנשתקע בעונות כל משך הגלות, לא נוכל לעשות תשובה שלמה. על כן טוב טוב תחזירנו בתשובה שלמה מעתה, ולא תיחל עד נבוא אנחנו תחילה ליטהר, וזהו **השיבנו כו'** כאשר יבוא בביאור בס"ד.

(כא) השיבנו וכו'. הלא אתה ה' אבינו, מדתך ורצונך היא שנתחיל אנחנו ונבוא ליטהר, ואחר כך תסייענו. נחלה פניך תהפך השיטה, כי תתחיל אתה שתשיבנו ה' אליך תחילה, ואחר כך **נשובה** אנחנו בכח התחלתך להשיבנו, והוא גם מאמרנו על פסוק **משכני אחריך נרוצה** (שיר השירים א ד).

ואל תחשיבנו למקשים לשאול, כי לא די שתסייענו כי אם שגם תתחיל אתה. אמנם ה' אם הטבה זו לא היית עושה מעולם החרשנו, אך הלא למוד אתה ה' לעשותו, כי הלא מקדם עשית כן במצרים. כי הנה עודם עובדי עבודה זרה, ואמר להם הוא יתברך (שמות יב כא)

משכו ידיכם מן העבודה זרה וקחו לכם איש שה וכו'. ומעבדם עבודה זרה עשו כולם קצה אחר שקידשו את ה', כי הערו למות נפשם לקשר כל איש טלה בכרעי המטה. והיו המצרים שואלים למה זה, והיה ישראל משיב לזבוח אותו קרבן לה' אלוהינו ולאכלו צלי. והלא בפיהם הם אמרו (שם ח כב) **הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלנו**, ואיך היו קושרים אותו במקום רואים, ואומרים להם שקשרוהו לזבוח לה', ולא חשו שיסקלום.

אך אין זה, כי אם שעל מנת כן באו, וכיוונו למות על קדוש ה'. והלא יפלא, מאין ולאין קפצו הקפיצה ההיא, אתמול עבדו עבודה זרה והיום ימותו על קדוש ה'. אין זה כי אם שעם שלא התחילו ובאו ליטהר, עזרם ה' והתחיל להשפיע בם שפע של תשובה, ואמר להם עם שעדיין ידכם היום בעבודה זרה, משכו ידיכם ממנה וקחו כו'. וזה יאמר אין אנו מקשים לשאול, כי הלא **חדש ימינו עתה כקדם**, שהוא כאשר עשית מקדם במצרים, שקודם שנתחיל לשוב התחלת אתה, עשה גם עתה.

(כב) **כי אם מאוס וכו'.** דעת המפרשים **כי אם מאוס מאסתנו** כבר קצפת עלינו עד מאד וינוכה זה בזה.

והלא יקשה, שלא בלבד קצפון היה כי אם גם פועל.

ועוד כי אולי אין במה שקצפת די בער המאיסות.

אך יאמר, אם תאמר נא ה', איך אשיבכם אלי תחילה אחר ש**מאוס** מאסתי אתכם, שהם שתי מאיסות על שתי החורבנות. לזה אנו אומרים, **כי אם** הוא ש**מאוס מאסתנו** זה אי אפשר, כי הלא אם כן הוא, נמצא כי **קצפת עלינו עד** גדר **מאד**, ואי אפשר כי מאמריך נודע שאמרת על אויבינו (זכריה א טו) **אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה**, ואם **מאוס מאסתנו** עד מאד **קצפת** ולא מעט. ובזה גם פסוק זה הוא תחינה ולא תלונה, כי אם לומר ועל ידי הכרח זה שאלתנו כאמור תתחיל להשיבנו ראויה היא, כי מגיננו ה'.
תם ונשלם